

RIIGIKOGU VALIMISED 2011

RIIGIKOGU
VALIMISED
2011

RIIGIKOGU VALIMISED 2011



TARTU ÜLIKÕOLI KIRJASTUS

Äratrükk raamatust „Riigikogu valimised 2011”

Autoriõigused artiklite autoritel 2012

ISSN 1736-9312

ISBN 978-9949-19-965-5

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

Sisukord

- 7 REIN TOOMLA
Eessõna
- 12 PIRET EHIN, MIHKEL SOLVAK
Üksikkandidaadi poolt hääletamine kui võimu-
erakondade karistamine: Indrek Tarandi triumf
2009. aasta Euroopa Parlamendi valimistel
- 47 ALAR KILP
Pühakojad kultuurilise identiteedi usuliste sümbolitena
2011. aasta Riigikogu valimiskampaania poliitilises
vastandumises
- 74 MARTIN MÖLDER
Eesti erakondade valimisprogrammide iseloomustus
1999–2011
- 115 MIHKEL SOLVAK
Parteivaliku vahetamine 2011. aasta valimistel
- 152 REIN TOOMLA
Kompensatsioonimandaadid ja hierarhilised nimekirjad
- 174 KRISTJAN VASSIL
E-valimiste piiratud mõju poliitilisele osalusele

Eessõna

Rein Toomla

See kogumik on jätk Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi 1999. aastal alanud käsitlustele Riigikogu valimistest. Me näeme oma missiooni akadeemiliste uurimistööde viimises laiemas lugejate ringi ette, tekitades seeläbi võimaluse osaleda poliitilistes arutlustes mõnevõrra sügavamalt ja analüütilisemalt kui seda tehakse igapäevastes ajakirjanduslikes ülevaadetes. Selle kõrval oleme proovinud olla ka laiahaardelisemad. See ilmneb kõigepealt selles, et kogumiku esimene artikkel on pühendatud hoopiski 2009. a Euroopa Parlamendi valimistele, kus üksikkandidaatide edu innustas paljusid ka hilisematel valimistel otsima valijate poolehoidu oma seisukohtadele. Edasi teeme pikaajalisi võrdlusi. Ühes artiklis haaratakse oma vaatevälja kõik valimised – alates 1992. aastast kuni viimasteni välja. Ning muidugi tuleb tõdeda, et sügavuti minev analüüs võib väliselt välja näha päris keeruline.

Kui valimissüsteem pole aegade jooksul kuigivõrd muutunud, siis erinevad valimised on pigem sarnased. Seda muidugi mitte konkreetsete valimistulemuste poolest – ikka on olnud üks erakond parem ja teine kehvem, on olnud tõuse ja langusi, kuid üldpilt pole sellest hoolimata suurt muutunud. Nii on lood ka Riigikogu 2011. a valimistega. Tänu proportsionaalsele valimissüsteemile on meie parlamendi erakondlik pilt võrdlemisi kirev, ühelgi parteil pole õnnestunud saada absoluutset enamust ning

tänu sellele on tegemist olnud ka koalitsioonivalitsustega. Selles tähenduses on kõik senised kuus valimist olnud üsna sarnased. Sellest hoolimata on igal valimisel olnud midagi, mida annab meenutada ka aastakümnete pärast kui väikest, aga huvitavat eripära. Ka 2011. a valimistel oli üldise sarnasuse taustal päris palju sellist, millega ajalukku jäädakse. Mis need siis olid?

Nii vähe erakondi pole Riigikogus kunagi olnud. Kuid ikkagi on neid alles neli. Haruldane see veel pole, selliseks muutub olukord kahe-kolme erakonna puhul – siis oleksime võrdluses muu maailmaga unikaalne näide. Kuid säärane vähenemine ei ole mingi garantii, et see võiks ka tulevikus jätkuda. Nii võib järgmiste valimiste tulemusena olla parlamendis jällegi kuus parteid, kuid praegune neli jääb igal juhul pikalt meelde.

Esmakordselt meie nüüdisaegsete valimiste puhul juhtus see, et valitsuskoalitsiooni enamuspartei suurendas valimistel oma osakaalu Riigikogus. Reformierakonna fraktsioon kasvas ka 2007. a valimiste tulemusena, kuid seda võime vaadelda pooliku näitena – erakond oli valimistsükli teises pooles küll peaministripartei, kuid oma suuruselt jäi ta toona ühele koalitsioonipartnerile, Keskerakonnale alla. Reformierakonna edu tõi kaasa peaministri ametiaja jätkumise ning Andrus Ansip on oma tööd teinud nüüdseks – kevadtalv 2012 – seitse aastat järjest.

Rahvaliidu väljalangemine juhib tähelepanu probleemile, kuidas üks erakond võib kaduda. Kolmel korral oma lipu all ja kahel korral liitlaste abiga Riigikogus esindatud erakond ei pruugi seda valimiskaotust üle elada ning ajapikku kustub ka tema valijate mälust. See oleks kogemus, mis peab ettevaatlikuks tegema ka kõige pikema ajalooga ning edukad erakonnad.

Isegi roheliste väljajäämisel on oma huvitav analoog. Neil viimastel valimistel otsustasid rohelised lubada oma nimekirjas kandideerida tervel real kandidaatidel, kel polnud roheliste erakonnaga mingit seost ning seda seost ei kavatsenudki tekitada.

Raske ütelda, kas nn vabameeste olemasolu tõi kaasa ka roheliste kaotuse, kuid välja nad jäid. 1995. a olid rohelised ligikaudu samas olukorras, kus kandideeriti valimisliidus koos kuningriiklastega, ning samuti jäadi välja.

Ning viimane tähelepanek – ainult esimestel, 1992. a valimistel kogusid üksikkandidaadid suurema hääletesaagi kui 2011. a. Vahepeal varjusurmas olnud kandidaatide kategooria sai kätte uue hingamise.

Tuleme nüüd meie kogumiku juurde. Selle kõik autorid on seotud Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudiga kas siis õpetamise või teadustegevuse kaudu.

Piret Ehin ja Mihkel Solvak analüüsivad Indrek Tarandi fenomenaalset edu 2009. a Euroopa Parlamendi valimistel. Nende analüüs näitab, et Tarand ei mobiliseerinud protestihääletajaid, vaid koondas enda taha endisi koalitsiooniparteide valijaid, kes soovisid valitsust karistada, kuid ei tahtnud seda teha opositsioonierakondade poolt hääletades. Tarand mängis seega kaitseventiili rolli, olles mugav viis valitsusele koht kätte näidata, ilma, et sellega oleks kaasnenud opositsiooni tugevdamine.

Alar Kilp otsib oma artiklis seletust küsimusele, miks etnilis-kultuuriline vastandumine, mis iseenesest ei ole valimiskampaaniates midagi uut, keskendus 2011. aasta Riigikogu valimiste eel just kahele sümbolsele tähendusega kirikuhoonele: Peterburi luterlikule Jaani kirikule kui eestluse ning Lasnamäele valmivale õigeusu kirikule kui venekeelse valijas- ja elanikkonna kultuurilisele sümbolile. Autor väidab, et ehkki eestluse poliitilisel mõtestamisel on luterlusest kujunemas üha selgemalt positiivne ning Moskva patriarhile alluvast õigeusu kirikust negatiivne sümbol, ei ole antud näite puhul tegemist konfliktiga usklite, usuühenduste, usujuhtide või erinevat kiriklikku kuuluvust omavate poliitikute vahel, vaid valimiskampaania käigus poliitilistest ajenditest tekkinud vastandumisega kultuurkristlike sümbolite vahel.

Martin Mölder vaatleb erakondade valimisprogrammide muutumist ajavahemikul 1999–2011 ning leiab, et keskeltläbi on vähenenud nii erakondadevahelised erinevused konkreetsete valimiste puhul kui ka erakonnasisesed erinevused valimistest valimistesse. Kuid ei ole erandlik, et üks erakond erines iseendast võrreldes eelmiste valimistega sama palju, kui ta erines mõnest oma konkurendist samadel valimistel. Võib öelda, et Eesti erakonnasüsteem oli seega erakondadevaheliste ja -siseste erinevuste kahanemisest hoolimata erakondadevaheliste piiride poolest suhteliselt hägus ning teatud ulatuses võisid erakonnad oma programmitemaatika ülesehitust üksteise suhtes äravahetamiseni muuta.

Mihkel Solvak analüüsib oma kaastöös 2007. ja 2011. aasta valimiste võrdluses oma erakonna valikut vahetanud valijaid. Sääraste valijate osakaal erakonna valijate seas oli pisut üle kolmandiku. Tema analüüsist nähtub, et erakonda vahetavad valijad ei ole poliitilised tuulelipud, kelle jaoks erakonnad ei eristu üksteisest või kes hääletavad kandidaadi, mitte erakonna poolt. Tegemist on valijatega, kes lihtsalt ei tunneta selget lähedust ühegi erakonnaga ja näevad seepärast sümpaatsena üsna suurt hulka võimalikke valikuid valimisedelil.

Rein Toomla käsitleb oma artiklis kompensatsioonimandaate ja tõdeb, et hoolimata nende kaudu jagatavate Riigikogu kohtade osakaalu vähenemisest pole võimalik korralikult selle põhjusi tõestada. Oma panus on olnud seadusemuudatustel, kuid selle kõrval võib oletada, et erakondade planeerimistöö on muutunud täpsemaks kandidaatide paigutamisel õigetesse ringkondadesse. Erakondadevaheline erinevus paistab kõige selgemini välja nende Riigikogu fraktsioonide suurusest: mida rohkem on erakonna kandidaate valitud, seda väiksemat rolli etendavad kompensatsioonimandaadid.

Kristjan Vassil analüüsib oma peatükis e-valimiste mõju valimisaktiivsusele. Ta eraldab oma analüüsis e-valimiste *kasutamise* ja

mõju ning näitab empiiriliselt, et need nähtused erinevad teineteisest ning on suures osas ka sõltumatud. Teisisõnu, e-valimised ei mõjuta valimisosalust rühmas, kes on kõige tõenäolisemad e-valimiste kasutajad (tüüpiliselt noored, haritud, poliitiliselt kaasatud inimesed). Ning vastupidi – rühmas, kes kasutab e-valimisi kõige väiksema tõenäosusega, on elektroonilise hääletuse mõju valimisaktiivsusele kõige suurem. Need kaks teineteist välistavat mehhanismi seletavad, miks tehnoloogia ei suurenda valimisaktiivsust populatsiooni tasemel.

Lõpetuseks märgime ära, et meie töö on valminud sihtfinantseeritava projekti SF0180128s08 „Demokraatliku esindatuse tüübid postkommunistlikes riikides” raames.

Üksikkandidaadi poolt hääletamine kui võimuerakondade karistamine: Indrek Tarandi triumf 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimistel¹

Piret Ehin
Mihkel Solvak

Sissejuhatus

Eesti 2009. aasta Euroopa Parlamendi (EP) valimiste tulemused olid kõike muud kui tavapärased. Vaatlejate üllatuseks kogusid kuus valimistel kandideerinud sõltumatut kandidaati 30,4% kõikidest häälest. Valdav enamus neist häälest läks Indrek Tarandile, endisele kõrgele riigiametnikule, kelle valimiskampaaniat iseloomustas tugev erakondadevastane retoorika. Ühtekokku kogus Tarand valimistel 25,8% häälest ehk kõigest 1046 häält vähem kui valimised võitnud Keskerakond. Olles kulutanud oma kampaaniale vähem kui 2000 eurot (ja laenanud kaitsjoni tasumiseks vajaliku summa oma emalt), tagas Tarand endale ühe Eestile määratud kuuest saadikukohast Euroopa Parlamendis.

¹ Uurimuse valmimist toetas Eesti Teadusfond (uurimistoetus nr 7903) ja sihtfinantseeritav teadusteema (uurimistoetus nr 0180128). Autorid tänavad Kristjan Vassilit, Allan Sikku, Ben Stanleyt ning konverentsil “PIREDEU Final User Community” (18.–19. november 2010, Brüssel) ja üheksandal Balti uuringute konverentsil (12.–15. juuni 2011, Södertorn) osalenuid teksti varasemate versioonide kommenteerimise eest.

Saavutatud tulemus on mitmes mõttes pretsedenditu. Üksikkandidaadina Euroopa Parlamenti valituks osutumine on harva esinev saavutus. Euroopa Parlamendi seitsmendaks ametiajaks (2009–2014) valitud 736 saadikust osutus vaid kolm valituks üksikkandidaadina (üks kandidaat Rumeeniast, üks Iirimaalt ja üks Eestist). Aastatel 1999–2007 pääses Euroopa Parlamenti viis sõltumatut kandidaati (neli Iirimaalt ja üks Rumeeniast). Kui Iiri üksikkandidaatide edu võib põhjendada riigi kandidaadikeskse valimissüsteemiga,² siis Eestis toimusid 2009. aasta EP valimised suletud nimekirjadega proportsionaalse valimissüsteemi alusel. Viimast peetakse ka üksikkandidaate kõige vähem soosivaks valimissüsteemiks (Brancati 2008). Sarnaselt Eestile kasutatakse suletud nimekirjadega proportsionaalset valimissüsteemi ka Rumeenias ning seal kogusid sõltumatud kandidaadid 2007. ja 2009. aasta valimistel alla 5% valijate häältest – tulemus, mis on kooskõlas valimissüsteemi oodatavate mõjudega. Peale selle olid mõlemad Rumeenias valituks osutunud saadikud otseselt seotud teatud poliitiliste jõududega.³ Indrek Tarand seevastu oli aga täiesti sõltumatu kandidaat, kelle taga ei seisnud ükski erakond, oluline huvirühm ega kodanikuühendus.

Tarandi juhtum on ainulaadne ka Eesti valimiste ajaloo kontekstis. Alates 1992. aastal toimunud üldvalimistest on üksikkandidaadid Riigikogu valimistel kogunud keskmiselt 1,3% häältest. 2007. aasta Riigikogu valimistel andis oma hääle sõltumatule kandidaadile kõigest 0,1% valimistel osalenutest. Esimestel Euroopa Parlamendi valimistel Eestis, 2004. aasta mais, kogusid üksikkandidaadid kokku 5,7% häältest. Seega märgib

² Iirimaa ja Malta on ainsad Euroopa Liidu liikmesriigid, kus valimistel kehtib üksiku ülekantava hääle süsteem.

³ 2007. aastal üksikkandidaadina Euroopa Parlamenti valitud László Tőkési taga seisis Ungari peamine opositsioonierakond Fidesz. Võimul oleva Rumeenia presidenditi tütar Elena Băsescu oli tihedalt seotud Rumeenia Demokraatlik-Liberaalse Parteiga, millega ta vahetult pärast valimisi ka uuesti ühines.

Indrek Tarandi võidukäik 2009. aasta EP valimistel parteikesk-ses süsteemis harva esinevat üksikkandidaadi esiletõusu, mida ei ole võimalik veenvalt põhjendada valimissüsteemi mõjude, poliitiliste traditsioonide iseärasuste, erakondade või muude mõjukate organisatsioonide avaliku või varjatud toetuse ega ka kandidaadi enda materiaalsete võimalustega.

Selles peatükis analüüsitakse valijate käitumist Eesti 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimistel, püüdes seletada põhjusi, miks enam kui veerand valimistel osalenud inimestest otsustas anda oma hääle üksikkandidaadi poolt. Analüüsi lähtekohaks on tõde-mus, et EP valimised on üldvalimistega võrreldes teisejärgulise tähtsusega, kus siiski domineerivad sisepoliitilised teemad (nn *second-order national elections*). Nendel valimistel on vähe kaalul nii erakondade kui ka valijate jaoks ning valijad ei kasuta EP vali-misi mitte selleks, et väljendada oma eelistusi Euroopa lõimimise teemadel, vaid selleks, et saata signaale erakondadele ning iseäranis ametis olevatele poliitilistele jõududele (vt nt Reif, Schmitt 1980; Marsh 1998; Koepke, Ringe 2006; Hix ja Marsh 2007). Selles kon-tekstis toome lugejani kaks võistlevat teooriat, mis aitavad mõista Eesti juhtumi puhul täheldatud valijakäitumist. Esimene neist väi-dab, et üksikkandidaatide edu sõltub sellest, kui tugevad on valijate ja erakondade vahelised sidemed: vähe arenenud või ebapüsivad erakondlikud eelistused – või veelgi enam, laialt levinud parteide-vastased meeleolud – võimaldavad üksikkandidaatidel enam hääli noppida. Rahva seas levinud parteidevastasusega seletasid Tarandi triumfi pea kõik kohalikud poliitikakommentaatorid. Teine, alter-natiivne seletus täiendab EP valimiste teisejärgulisuse teesi ühis-konnas valitsevate sotsiaalpoliitiliste lõhede mõjuga. Selle seletuse kohaselt tingis üksikkandidaadi pretsedenditu edu valijate soov karistada valitsusparteisid kombinatsioonis nende soovimatusega toetada opositsioonierakondi.

Ülaltoodud väidete seletusjõu hindamiseks kasutame indiviiditasandi andmeid üleeuroopalisest uuringust „European Elections Study” (EES 2009; van Egmond *et al.* 2009). Peamine empiiriline küsimus, millele käesolevas peatükis vastust otsitakse, on järgmine: kes olid need valijad, kes Indrek Tarandi poolt hääletasid ning mille poolest nad erinesid erakondade poolt hääletanutest ja valimistel mitteosalenutest? Empiirilise analüüsi tulemused võimaldavad vastata küsimusele, kas Tarandi poolt antud hääled peegeldavad rahulolematust valitsusparteidega või erakondadega üleüldiselt.

Kuigi käesoleva uurimuse vahetu eesmärk on hääletamise loogika väljaselgitamine olemuslikult intrigeeriva Eesti juhtumi puhul, aitab analüüs kaasa valimiskäitumise uurimisele laiemalt. Kuigi huvi üksikkandidaatide temaatika vastu on kasvamas (nt Brancati 2008), teame endiselt suhteliselt vähe selle kohta, miks inimesed ikkagi üksikkandidaatide poolt hääletavad ja millistel tingimustel võib selline käitumine olla massiline. Eesti juhtum on iseäranis sobilik, uurimaks, mille poolest erinevad sõltumatu kandidaadi valijad parteide toetajatest ja mittevalijatest – kuna üksikkandidaadi poolt hääletas erakordselt suur hulk valijaid, ei ole probleemiks väike juhtumite arv, mis väikeparteide ja sõltumatute kandidaatide puhul tihti uurijaile peavalu valmistab (van der Eijk *et al.* 2006: 438). Teiseks aitab Eesti juhtumi analüüs paremini mõista valijakäitumise erinevusi Euroopa Parlamendi ja riigi parlamendi valimiste vahel. Kui traditsiooniliselt tõlgendatakse EP valimistel teisiti hääletamist teise erakonna poolt hääletamisena, siis Eesti juhtum lubab oletada, et EP valimiste olemuslikud iseärasused võimaldavad valijatel (ja kandidaatidel) parteidest sootuks mööda minna.

Käesolev peatükk on jagatud viieks osaks. Sissejuhatusele järgnevas osas selgitatakse esma- ja teisejärguliste valimiste erinevusi ja näidatakse, kuidas teisejärgulistele valimistele omased

struktuursed tingimused aitavad kaasa üksikkandidaatide positsiooni tugevnemisele. Teemakohasele kirjandusele tuginedes visandatakse peatüki kolmandas osas kaks võimalikku protestihääletamise viisi ning tuuakse välja kummagi versiooniga seotud empiiriliselt kontrollitavad hüpoteesid. Peatüki neljandas osas antakse lühike ülevaade Eesti 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimistest ning osundatakse, mil määral valimiste kontekst ja tulemused lisavad usutavust kahele konkureerivale seletusele üksikkandidaadi eelistamise põhjuste kohta. Viiendas osas kontrollitakse hüpoteeside paikapidavust indiviidi tasandi andmete põhjal. Kokkuvõte sisaldab ülevaadet olulisematest tulemustest ning nende järeldustest.

Valijakäitumine Euroopa Parlamendi valimistel

Võrreldes riigi parlamendi valimistega iseloomustab Euroopa Parlamendi valimisi väiksem valimisaktiivsus ja suurem toetus opositsioonierakondadele (Flickinger ja Studlar 2007; Mattila 2003). Ühtlasi annavad valijad oma hääle sagedamini väikepartei- dele, sealhulgas protesti- ja ideoloogiliselt äärmuslike vaadetega erakondadele, kui niinimetatud peavooluerakondadele, keda toetatakse üldvalimistel (Carruba, Timpone 2005). Nendele tendentsidele pakub olulise seletuse teisejärguliste sisemaiste valimiste (*second-order national elections*) teooria – domineeriv käsitlusviis EP valimiste tõlgendamisel, mis on aluseks arvukatele teoreetilistele ja empiirilistele uurimustele (Reif, Schmitt 1980; Reif 1984; Marsh 1998; Koepke, Ringe 2006; Hix, Marsh 2007; Schmitt 2009). Nimetatud mudeli kohaselt on EP valimised ühelt poolt sisemaised, sest valijad annavad hääle riigis tegutsevatele erakondadele, kelle valimiskampaaniad keskenduvad valdavalt sisepoliitilistele küsimustele. Teisejärguliseks

muudab Euroopa Parlamendi valimised aga asjaolu, et erinevalt esmase tähtsusega valimistest, on EP valimiste mõju täidesaatva võimu jaotumisele ja teostamisele peaaegu olematu. Kuna valimistele ei järgne valitsuse moodustamist, on nii erakondade kui ka valijate jaoks EP valimistel märksa vähem kaalul.

EP valimisi käsitlevate uuringute tulemused väidavad, et EP valimistel hääletavad valijad kas südame või saapaninaga suurema tõenäosusega kui esmatahtsate valimiste korral (van der Eijk, Franklin 1996). Kuna valimistulemuste põhjal ei moodustata valitsust, ei pea valijad pead murdma oma hääle strateegiliste tagajärgede üle. Seega soodustab teisejärgulisus siirast käitumist, s.t hääletamist ideoloogiliste vaadete sarnasuse, rühmaidentiteedi või poliitiliste seisukohtade põhjal. Nn saapaninaga hääletamine võib sisaldada ebasiira või instrumentaalse hääleandmise komponenti (Marsh 1998). Viimasel juhul on tegemist protestihääletamisega, mille puhul annavad valijad oma hääle selle partei poolt, kelle poolt nad üldvalimistel ei hääletaks, selleks, et väljendada rahulolematust varem eelistatud erakonna programmi või selle kandidaatidega (Franklin 2005: 5). Teisejärguliste valimiste kontekstis on säärane karistav hääletamine valijate jaoks ohutu, sest see ei muuda täidesaatva võimu *status quo*d.

Valimiste teisejärgulisus loob märgatavaid eeliseid väikestele ja poliitilise spektri äärealadel asuvatele poliitilistele jõududele, sealhulgas üksikkandidaatidele. Valijate kalduvus strateegiliselt hääletada saab üldvalimistel väikeparteidele ja sõltumatutele kandidaatidele takistuseks: inimesed hoiduvad häälte andmisest neile, kelle potentsiaal valitsuse moodustamisel kaasa rääkida on piiratud või olematu. Teisejärguliste valimiste puhul see ei kehti, sest valitakse lihtsalt üht esindajat, mitte valitsust (Marsh 1998: 593). Ühtlasi lõikavad üksikkandidaadid kasu vahevalimistele iseloomulikest võimalolijate vastu suunatud käitumisest, mis paneb valijaid oma üldvalimistel tehtud otsuseid üle vaatama ja suurendab

valijaskonna vastuvõtlikkust poliitilistele alternatiividele. Esmase tähtsusega valimiste puhul on üksikkandidaadid võrreldes erakondadega nii ressursside kui ka organisatsioonilise toe mõttes väga ebasoodsas olukorras. Teisejärguliste valimiste puhul on need barjäärid märksa väiksemad, sest tulenevalt EP valimiste vähetähtsusest on ka parteide kulutused valimistele märgatavalt väiksemad kui üldvalimiste puhul. Et parteide valimiskampaaniad jäävad võrreldes esmase tähtsusega valimistega nii kulutuste kui ka intensiivsuse poolest tagasihoidlikeks, on sõltumatutel kandidaatidel paremad võimalused oma nähtavuse suurendamiseks ja valijatele sõnumi edastamiseks.

Protestihääletamise kaks versiooni

Massiline hääletamine protestiplatvormi esindava üksikkandidaadi poolt sobitub hästi teisejärguliste valimiste laiemasse konteksti. Samas ei ole selge, kelle või mille vastu Eesti valijad protesti avaldasid. Peatüki alljärgnevas osades antakse ülevaade kahest alternatiivsest protestihääletamise viisist. Esimene, mis põhineb üksikkandidaatide valimistulemusi käsitlevatel allikatel, seostab sõltumatu kandidaadi edukuse valijaskonna parteidevastase meelestatusega. Teise teooria kohaselt on üksikkandidaadi poolt hääletamine omapärane viis karistada võimulolijaid.

Erakondadevastased meeleolud: vesi üksikkandidaadi veskile

Valdav osa uurimustest, mis analüüsivad valijate toetust üksikkandidaatidele, keskendub valijate ja erakondade vaheliste sidemete tugevusele. Selle käsitusviisiga seotud teesid on lihtsad. Indiviidi tasandil eeldame, et sõltumatu kandidaadi poolt

hääletavad suurema tõenäosusega need valijad, kes ei pea ennast lähedaseks ühelegi erakonnale (Rosenstone *et al.* 1984: 176–177; Donovan *et al.* 2000: 60). Ühiskonna tasandil võib üksikkandidaatidele ennustada valimisedu tingimustes, mida iseloomustavad nõrgad või välja kujunemata parteid, erakondade madalad toetusnäitajad, nõrgad sidemed erakondadega ning suur häälte voolavus (Gerring 2005). Seepärast saadab üksikkandidaate valimisedu pigem noortes kui juurdunud demokraatlikes riikides (Birch 2003) ja pigem esimestel kui järgnevatel demokraatlikel valimistel (Brancati 2008).

Tugevam versioon samast loogikast seostab sõltumatu kandidaadi valimisedu valijaskonna parteivastase meelestatusega. Rahulolematust erakondadega, kasvav poliitiline küünilisus, vähene usaldus ja kahanev osalusaktiivsus moodustavad muret tekitava sündroomi, mis vaevab mitmeid arenenud demokraatlikke riike (Dalton 2004; Norris 1999). Poguntke (1996) järgi võib parteivastane meelestatus olla kas konkreetne, peegeldades valija mittesoosivat suhtumist peamistesse poliitilistesse alternatiividesse, või üldine, viidates põhimõttelisele parteipoliitikale vastandumisele. Parteidevastasust on seostatud häälte andmisega nii üksikkandidaatidele (Owen, Dennis 1996) kui ka väikeparteidele, eriti neil puhkudel, kui nimetatud esindavad parteidevastast retoorikat või pakuvad end välja alternatiivina erakondlikule poliitikale (Belanger 2004). Konkreetseid sündmused, mis suurendavad rahva rahulolematust erakondadega (nagu näiteks 2009. aastal Ühendkuningriigis lahvatanud parlamendisaadikute kuluhüvitiste skandaal), võivad suurendada toetust üksikkandidaatidele. Seetõttu arvatakse, et üksikkandidaatidel ja peavoolu parteisid vastustavatel väikeerakondadel on demokraatlikus poliitilises süsteemis täita oluline roll. Need võimaldavad väljendada rahulolematust rahumeelselt ja demokraatlikult (Belanger 2004), pakkudes pettunud valijatele

rohkem valikuid ja alternatiivseid esindusvõimalusi, aidates seeläbi kaasa valijate apaatsuse vähendamisele. Ometigi võib süsteemi vastu suunatud protestimeelsust seostada ka ideoloogilise äärmuslusega, näiteks rahva rahulolematusest ja süsteemivastastest hoiakutest kasu lõikavate radikaalselt meelestatud paremerakondadega, kes sümpatiseerivad eelkõige madalama haridustaseme ja väiksema sissetulekuga valijaskonnale (Lubbers, Scheepers 2000). Kokkuvõttes võib öelda, et sõltumata kandidaatide valimisedukust parteivastase meelestatusega põhjendav teaduskirjandus kõlab hästi kokku Eesti 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimistulemuste sisemaiste analüüside ja tõlgendustega. Viimaste kohaselt oli Tarandi võidukäik tingitud eelkõige valijate laialdasest rahulolematusest Eesti erakondade tegevusega.

Üksikkandidaadi poolt hääletamine kui võimulolijate karistamine

Euroopa Parlamendi valimistele keskenduvad uurimused pakuvad Eesti juhtumile ka teistsuguse tõlgendusvõimaluse. Teisejärguliste valimiste mudeli keskmes on väide, et valijad kasutavad EP valimisi ametisolevate poliitiliste jõudude karistamiseks. Tees, et valitsuserakonnad Euroopa Parlamendi valimistel hääli kaotavad, on leidnud laialdast kinnitust (nt Hobolt *et al.* 2008; Kousser 2004). Valijatel on kombeks valitsusele pandud ootustes ajapikku pettuda ja seetõttu on karistusefekt tugevam siis, kui EP valimised juhtuvad toimuma riigi parlamendi valimiste tsükli keskel (Marsh 1998; Reif 1984). Kuna EP valimiste tulemustest ei sõltu valitsuse moodustamine, saavad valijad ohutult ja tagajärgedega silmitsi seismata väljendada oma rahulolematust võimulolijate suhtes.

Küsimus, kas ja millistel tingimustel võib valitseva eliidi karistamise soov veenda valijaid hääletama üksikkandidaadi poolt, sunnib meid kaaluma valikuid, mille ees valitsusparteide toetajad Euroopa Parlamendi valimiste ajal üldjuhul seisavad. Lühidalt võib seda valikut iseloomustada klassikalise ustavuse (*loyalty*), mängust väljaastumise (*exit*) või enese kuuldavakstegemise (*voice*) trilemmaga (Hirschmann 1970). Seega tuleb pettunud valitsuspartei toetajal, kes soovib võimulolijatele oma rahulolematusest märku anda, teha valik valimistest kõrvalejäämise (*exit*) või eelistuse muutmise (*voice*) vahel. Strateegia valikul omab tõenäoliselt suurt kaalu pakkumise pool ehk teisisõnu see, millise profiiliga erakondade ja üksikkandidaatide vahel on antud valimistel võimalik hääletada. Samas ei tähenda valija soov võimulolijaid karistada seda, et tavapäraselt valija valimisotsust mõjutavad identiteedi ja omakasuga seotud kaalutlused (Campbell *et al.* 1960; Downs 1957) oleksid oma mõju kaotanud. Kuna valikud on piiratud (ning neid vormib võitlus võimu pärast esmatahtsal, s.t sisemaisel areenil), võib karistamissoovist kantud valimiseelistuse muutmisega kaasneda märkimisväärsed kulusid – võib juhtuda, et valijad peavad selle käigus minema ideoloogilistele kompromissidele ning ületama sügavalt juurdunud sotsiaalseid ning poliitilisi lõhesid. Kui alternatiivse erakonna poolt hääletamise hind on valitsuserakondades pettunud valija jaoks liiga kõrge, jääb ta suure tõenäosusega Euroopa Parlamendi valimistest sootuks kõrvale. Kui aga valikuvõimaluste menüü sisaldab võimalusi, mis lubab valijatel hääletada saapaninaga, reetmata seejuures südant, võib märksa suurem hulk valijaid mängust väljaastumise asemel langetada otsuse enese kuuldavakstegemise strateegia kasuks. Kokkuvõtlikult võib öelda, et käesolev mudel juhib meid oletuseni, mille kohaselt kujutas üksikkandidaadi poolt hääletamine Eesti 2009. aasta EP valimistel endast suhteliselt kahjutut poliitiliste võimulolijate

karistamise strateegiat kontekstis, kus suured sotsiaalpoliitilised lõhed ja märkimisväärsed ideoloogilised erinevused ei lubanud valitsusparteides pettunud kodanikel opositsioonierakondade poolt hääletada.

Hüpoteesid

Ülaltoodud võistlevatest käsitlusviisidest on võimalik tuletada rida empiiriliselt kontrollitavaid hüpoteese. Eesti valijate poolt EP valimistel edastatud sõnumi lahtimõtestamiseks on vaja välja selgitada, kes olid need valijad, kes hülgasid oma erakonnad üksikkandidaadi kasuks. EP valimiste teisejärgulisuse teooriast tuletatud põhjendus lubab teha järgmisi empiirilisi oletusi.

- H1. EP valimistel üksikkandidaadi poolt hääletanud olid eelmistel üldvalimistel hääletanud võitjate poolt (valimiste järel valitsuse moodustanud erakondade poolt).
- H2. Häälte ümbertõstmine valitsuserakondadelt üksikkandidaadile oli ulatuslikum kui häälte ümbertõstmine opositsiooni-erakondadele.
- H3. Euroopa Parlamendi valimistel üksikkandidaadi poolt hääletanud hindasid valitsuse tegevust negatiivsemalt kui valitsuserakondade poolt hääletanud.
- H4. Ideoloogiliste vaadete ja sotsiaaldemograafilise profiili poolest sarnanesid üksikkandidaadi valijad valitsusparteide toetajatele ning erinesid opositsioonierakondade valijatest.
- H5. Üksikkandidaadi, opositsioonierakondade ja valitsuserakondade poolt hääletanud valijad ei erinenud üksteisest Euroopa integratsiooni ja riigi ELi liikmelisust puudutavate hoiakute poolest.

Tõlgendus, mille kohaselt tagas Indrek Tarandile valimisedu valijate üldine parteidevastane meelestatus, võimaldab aga püstitada alljärgnevaid hüpoteese.

- H6. Üksikkandidaadi poolt hääletasid võrdselt eelmistel üldvalimistel nii võitjate kui ka kaotajate poolt hääletanud inimesed.
- H7. Võrreldes erakondade kandidaatidega kogus üksikkandidaat oluliselt rohkem nende valijate hääli, kes eelmistel Riigikogu valimistel ei osalenud.
- H8. Võrreldes erakondade poolt hääletanutega oli üksikkandidaadi valijate hulgas märksa enam neid, kes ei pea ennast lähedaseks ühelegi erakonnale.
- H9. Üksikkandidaadi valijad olid demokraatia toimimisega rahulolematumad kui parteide toetajad.
- H10. Üksikkandidaadi poolt hääletanud olid parteide toetajatest madalama haridustaseme ja sotsiaalmajandusliku staatusega inimesed, kes oma ideoloogilistelt vaadetelt olid äärmuslikumad kui erakondade toetajad.

Kummagi konkureeriva seletusega seonduvad ootused on kokkuvõtlikult ära toodud tabelis 1. Enne püstitatud hüpoteeside testimist valimisjärgse küsitlusuuringu andmetega, esitame lühi-ülevaate Eesti 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimiste kontekstist, kandidaatidest ja tulemustest.

Tabel 1. Kaht tüüpi protestihääletamisega seonduvad ootused

Valdkond	Rahulolematus võimulolijatega	Parteidevastasus
Valimiseelistuse muutmise muster (2007/2009)	Valitsuserakonnalt üksikkandidaadile	Suurtelt erakondadelt üksikkandidaadile
Mittevalijate mobiliseerimine üksikkandidaadi poolt	Ei	Jah
Üksikkandidaadi poolt hääletajate sotsio- demograafiline profiil	Sarnane valitsus- erakondade valijatele, erinev opositsiooni- erakondade valijate omast	Vähem haritud, madalam sotsiaal- majanduslik staatus
Üksikkandidaadi poolt hääletajate ideoloogiline profiil	Sarnane valitsus- erakondade valijatele, erinev opositsiooni- erakondade valijate omast	Potentsiaalselt äärmuslikum võrreldes erakondade poolt hääletajatega
<i>Üksikkandidaadi poolt hääletamist ennustavad tunnused</i>		
Rahulolematus valitsuse tööga	Jah	Jah
Nõrk tunnetatud lähedus erakondadega	Ei	Jah
Rahulolematus demokraatia toimimisega	Ei	Jah
Negatiivne hinnang riigi kuulumisele ELi	Ei	Potentsiaalselt jah

Eesti 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimised: kontekst ja tulemused

Järjekorras teised Euroopa Parlamendi valimised toimusid Eestis 7. juunil 2009. aastal (eelhääletada oli võimalik 1. kuni 3. juunini). Eestil on Euroopa Parlamendis kuus saadikukohta, mis jaotati ühes üleriigilises valimisringkonnas suletud nimekirjadega proportsionaalse valimissüsteemi alusel. Seejuures

on oluline ära märkida, et tegemist oli esimese korraga, kui Euroopa Parlamendi valimistel rakendati suletud parteinimekirjade süsteemi. Nii 2004. kui 2009. aasta valimisseadus lubas üksikkandidaatidel valimistel kandideerida parteidega samadel alustel, käsitledes neid sisuliselt üheliikmeliste parteinimekirjadena. Peale mõõduka suurusega kautsjoni (1390 eurot), ei olnud kandideerimisele seatud muid märkimisväärsed piiranguid.

2009. aasta Euroopa Parlamendi valimiste konteksti iseloomustavad kolm asjaolu. Esiteks oli tegemist tõeliste vahevalimisega, sest valimised toimusid kaks aastat ja kolm kuud pärast Riigikogu valimisi, mille tulemusel moodustas valimised võitnud Reformierakond koalitsiooni Isamaa ja Res Publica Liidu (IRL) ning Sotsiaaldemokraatliku Erakonnaga (SDE). Teiseks langes EP valimiste toimumisaeg kokku majanduskriisiga: pärast kümmekond aastat kestnud kiiret majanduskasvu kahanes majandus 2009. aasta I poolel 15,8%, samal ajal kui töötuse määr (mis oli juunis 2008 olnud 4,6 protsenti) tõusis 2009. aasta II kvartaliks 14 protsendini. Selleks, et vastata euroalaga liitumise eelduseks olevatele Maastrichti kriteeriumidele, oli valitsus surunud läbi karmid eelarvekärped. Kärbetest tingitud lahkkelid päädisid sotsiaaldemokraatide koalitsioonist lahkumisega 2009. aasta mais. Kolmandaks, majanduskriisist hoolimata oli rahva toetus Euroopa Liidule endiselt väga suur, mistõttu erakonnad ei tundnud erilist vajadust riigi ELi liikmelisusega seonduvaid küsimusi politiseerida.

Kokku seati üles 101 kandidaati. Valimisnimekirja esitas 11 erakonda, üksikkandidaate osales valimistel kuus. Kampaniate intensiivsus oli väike ja nende kogukulud moodustasid veidi enam kui viiendiku parteide poolt kaks aastat varem parlamendivalimistel tehtud kulutustest. Euroopa Liiduga seotud kampaniasõnumid olid pigem üldise iseloomuga. Kuigi parteide valimisplatvormid puudutasid erinevaid Euroopa Liiduga

seotud küsimusi (nt Eesti võimalik liitumine euroalaga, energiajulgeolek ja Euroopa Liidu Venemaa-poliitika), ei kerkinud esile ühtegi sisulist debatti põhjustavat kesket teemat. Erakondade Euroopa-kujutlusest märksa enam eetri- ja leheruumi pälvisid sisemaiseid küsimusi puudutanud lubadused. Opositsioonierakonnad kasutasid valimisi ootuspäraselt valitsuse süüdistamiseks majanduskriisis ja sotsiaalprobleemides, rõhutades eelarvekärbetest tingitud raskusi.

Indrek Tarandi kui võimaliku Euroopa Parlamendi saadiku nimi kerkis arvamusküsitlustes esile umbes kuu aega enne valimispäeva. Tarand vastandus parteidele, naeruvääristades viimaste poliitikategemise kultuuri ning kritiseerides Eesti poliitilise eliidi oma huvidest lähtuvat käitumist. Eriti teravalt ründas Tarand juhtiverakondade poolt spetsiaalselt 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimisi silmas pidades vastu võetud otsust asendada avatud nimekirjad kinnistega. Tema väitel jättis selline otsus valijad ilma tegelikust valikuvõimalusest ning taandas saadikute valimise erakondade tagatoapoliitikale. Väga piiratud kampaaniavahenditest hoolimata tagasid julged ja kohati skandaalsed kokkupõrked juhtiverakondadega Tarandile suure meediakajastuse.

Tarandi külvatud seeme langes viljakale pinnale. Rahulolematus erakondadega on olnud Eesti poliitikale iseloomulik enam kui kümnendi jooksul ning valijate kasvavat võõrandumist poliitikast on tunnistanud nii poliitikud, aramusliidrid kui ka sotsiaalteadlased (nt Arter 1996, Lagerspetz ja Vogt 2004). Alates 1990. aastate algusest on arvamusküsitluste tulemused peegeldanud rahva väga väikest usaldust erakondade suhtes (Ehin 2007). 2009. aasta juunis vastas kõigest 16% Eurobaromeetri uuringus osalenud Eesti elanikest, et usaldavad parteisid (TNS Opinion & Social 2009). Rahulolematusest erakondadega kõneleb ka suur häälte voolavus: perioodil 1990–2003 oli Pederseni

volatiilsuse indeks Eestis 17,7% (Wessels, Klingemann 2006), ja uut poliitikat töotavate uute parteide märkimisväärne valimisedu (Sikk 2006). Nii kogusid täiesti uued erakonnad 2003. aasta parlamendivalimistel 24,6 ja 2007. aastal 7,1 protsenti häälest.

Olgugi et valimiskampaania ajal hoidus Tarand oma ideoloogiliste eelistuste väljanäitamisest, annab tema varasem tegevus rohkesti infot tema poliitiliste veendumuste kohta. Erinevalt pikkade traditsioonidega lääne demokraatiast ei domineeri Eesti poliitvõitluses vasak-parem mõõde. Samavõrd oluline (kui mitte olulisem) koht poliitmaastikul kuulub rahvuse, geopoliitika ja poliitilise mälu pinnalt tekkinud lahknevustele. Nende kahe lõhe tulemusel iseloomustas 2009. aasta EP valimiste konteksti polariseerunud parteisüsteem, kus valitsevad Reformierakond ja IRL esindasid paremtsentristlikke seisukohti, rahvuslust, tugevat läänele orienteeritust ja nõukogude okupatsiooni ühe-mõttelist hukkamõistu. Opositsioonilist Keskerakonda seevastu iseloomustas suurem solidaarsuse ja võrdsuse rõhutamise, leebem suhtumine Venemaasse, vähesem huvi ajaloolise tõe paikapanemise vastu ning edukus venekeelse elanikkonna häälele püüdmisel. Kuigi Tarand ei ole kunagi kuulunud ühtegi erakonda, liigitus ta oma senise tegevuse ja väljendatud vaa-dete alusel selgelt esimesse leeri. Teda seovad tihedad suhted IRLi ja selle esimehe Mart Laariga. 1990. aastatel töötas Tarand Laari juhitud valitsuse heaks, esmalt valitsuse eriesindajana Narvas, seejärel aga peaministri poliitilise nõunikuna. Aastatel 1994–2002 töötas Tarand välisministeeriumi kantslerina, milliselt ametikohalt ta pärast inetut, ulatuslikku kajastust pälvinud konflikti toonase välisministri Kristiina Ojulandiga (2009. aasta EP valimiste Reformierakonna esinumber) vallandati. 2005. aastal sai temast tugeva rahvuskonservatiivse iseloomuga Eesti Sõjamuuseumi direktor. Samal aastal põhjustas Tarand skandaali, ilmudes avalikkuse ette T-särgis, millele trükitud kirjad

nõudsid endiste kommunistide ahjuajamist. Skandaal tipnes toonase kaitseministri tagasiastumisega. 2007. aastal sõitis Tarand Laari kutsel Gruusiasse, et aidata president Saakašvili riigistruktuure üles ehitada. Pärast Vene-Gruusia sõja puhkemist 2008. aasta augustis organiseeris Tarand Gruusia valitsuse abistamiseks omanäolise vabatahtliku missiooni, kaasates väidetavalt humanitaarsete motiividega ettevõtmisesse sõjalise väljaõppe saanud mehi. Kokkuvõtlikult joonistub Tarandi senise avaliku tegevuse põhjal välja poliitiline profiil, mida iseloomustavad veendunud rahvuslus, tihedad sidemed paremtsentristlike jõududega ja ekstravagantne käitumine, mis mitmel korral on lõppenud Tarandi ja poliitringkondade vahelise konfliktiga, kuid mida sellest hoolimata pole üldjuhul tõlgendatud äärmuslusena.

Kuigi valimisaktiivsus 2009. aasta EP valimistel (43,9 protsenti) oli märksa suurem kui 2004. aastal (26,8%), võttis EP valimistest osa oluliselt vähem inimesi kui eelmistest Riigikogu valimistest (61,9%) ja neile järgnenud kohalike omavalitsuste valimistest (60,6%). Kuus mandaati jagunesid nelja erakonna ja ühe üksikkandidaadi vahel (vt tabel 2). Kõige enam toetajaid kogus Keskerakond (26,1%), tagades selle tulemusega endale kaks saadikukohta. Kõigest 1046 häält vähem kogus teise koha saavutanud Indrek Tarand. Samas kogus Tarand suurima häälatesaagi kõigis maakondades ja suurimates linnades, välja arvatud suure venekeelsete elanike osakaaluga Tallinnas ja Ida-Virumaal. Valimiste suurimaks kaotajaks osutus aga juhtiv valitsuspartei, Reformierakond, kelle toetus EP valimistel langes 2007. aasta üldvalimistega võrreldes 27,8 protsendilt 15,3 protsendile. Riigikogu väikseimad erakonnad, Eestimaa Rohelised ja Rahvaliid, kogusid vastavalt 2,7 ja 2,2 protsenti häältest. Kokkuvõttes võib öelda, et 2009. aasta EP valimiste tulemused ja kontekst pakuvad empiirilisi tugipunkte mõlemale ülaltoodud seletusele üksikkandidaadi edu põhjuste kohta.

Tabel 2. 2009. a Euroopa Parlamendi valimiste tulemused Eestis

	Häälte arv	Häälte protsent (muutus võrreldes 2007. a Riigikogu valimistega)	EP kohtade arv
Keskerakond	103,506	26,1 (0)	2
Indrek Tarand	102,460	25,8 (-)	1
Reformierakond	60,877	15,3 (-12,5)	1
Isamaa ja Res Publica Liit	48,492	12,2 (-5,7)	1
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	34,508	8,7 (-1,9)	1
Erakond Eestimaa Rohelised	10,851	2,7 (-4,4)	0
Martin Helme	9,832	2,5 (-)	0
Eestimaa Rahvaliit	8,860	2,2 (-4,9)	0
Dimitri Klenski	7,137	1,8 (-)	0

Märkus: tabelis on ära toodud erakonnad ja üksikkandidaadid, kes said üle 1% häältest. Allikas: Valimiskomisjon, www.vvk.ee.

Indiviidi tasandi analüüs

Andmed, meetod ja muutujad

Selgitamaks välja, kas valijaid ajendas üksikkandidaadi poolt hääletama üldine erakondadevastane meelestatus või soov võimalolijaid karistada, analüüsime küsitlusandmeid 27s Euroopa Liidu liikmesriigis korraldatud Euroopa Valimisuuringust (EES 2009; van Egmond *et al.* 2009). Eestis tehti kokku 1007 intervjuud (707 näost näkku ja 300 telefoniintervjuud). Küsitlus toimus paar nädalat pärast EP valimisi, juunis 2009. Täpsem info uuringu kohta on leitav aadressil www.piredeu.eu.

Empiiriline analüüs koosneb kahest osast. Esmalt võrdleme hääle jagunemise mustreid EP valimistel ja 2007. aasta üldvalimistel risttabelite abil. Järgnevalt testime püstitatud hüpoteese multinomiaalse logistilise regressiooni abil, kus sõltuvaks muutujaks on 2009. aasta EP valimiste valimisotsust kajastav tunnus. Sõltuv muutuja jagab respondendid nelja kategooriasse: Reformierakonnale, IRLile või SDE-le hääle andnud klassifitseeritakse *koalitsioonivalijateks*,⁴ need, kes valisid mõne muu erakonna, liigitatakse *opositsioonivalijateks*, Tarandi poolt hääletanud lahterduvad *üksikkandidaadi valijateks*, ning need, kes 2009. valimas ei käinud, *mittevalijateks*.⁵ Referentskategooriaks seame üksikkandidaadi valijad, keda võrdleme koalitsioonivalijate, opositsioonivalijate ning mittevalijatega. Puuduvate väärtustega juhtumite väljajätmisel on lõplikuks analüüsi kaasatud juhtumite arvuks 658. Nendest 105 (16,0%) olid koalitsioonierakondade valijad, 215 (32,7%) opositsiooniparteide valijad, 128 (19,5%) üksikkandidaadi valijad ja 210 (31,9%) mittevalijad.

Mudelisse kaasatud muutujate valiku tingisid ülaltoodud seletused protestihääletamise põhjuste kohta. Teatud määral on muutujate valikut mõjutanud ka varasemad EP valimistele keskenduvad uuringud (nt van der Eijk, Franklin 1996; Oppenhuis 1995; Schmitt *et al.* 2007). Allpool anname lühiülevaate peamistest muutujatest. Detailsema küsimuste ja kodeerimisotsuste kirjelduse leiate lisast 1.

⁴ Kuigi SDE lahkus valitsuskoalitsioonist kuu enne EP valimisi, oli erakond kaastavustav valitsuse tegevuse eest eelneva kahe aasta jooksul ning tulenevalt antud uurimuse eesmärgist on õigustatud tema käsitlemine siin koalitsioonierakonnana.

⁵ Järgnevasse analüüsi on kaasatud vaid need sõltumatud valijad, kes hääletasid Tarandi poolt, jättes välja respondendid, kes hääletasid teiste üles seatud sõltumatute kandidaadite poolt (viimased said kokku 4,3% häälest). Kuna valimistel kandideerinud kuus sõltumatut kandidaati erinesid üksteisest ideoloogiliste vaadete, isikliku profiili ja kampaania sõnumite poolest, ei eeldata käesolevas töös, et nende valijad moodustavad ühtse rühma.

Valitsusega rahulolu mõõdab binaarne tunnus, mis väljendab respondendi hinnangut valitsuse tööle (23,8% kiidavad heaks). Tajutud lähedust mõne erakonnaga väljendab samuti dihhotoomne muutuja, mis eristab neid, kes tunnevad lähedust ühega erakondadest (41,8% analüüsi kaasatud respondentidest), kõikidest teistest. Rahulolu demokraatia toimimisega riigis on samuti binaarne muutuja, mis kodeeritakse üheks nende respondentide puhul, kes on demokraatia toimimisega Eestis väga või üsna rahul (48,8% vastanutest), ja nulliks kõikide teiste puhul. Mõõtmaks suhtumist Euroopa integratsiooni, kasutame kahte muutujat: üks neist mõõdab suhtumist edasisse Euroopa integratsiooni (0 – lõimumine on juba liiga kaugele läinud; 10 – lõimumist tuleks jõuliselt jätkata) ning binaarne muutuja, mis mõõdab toetust riigi kuulumisele Euroopa Liitu, kodeeritud vastavalt üheks neil, kes leiavad, et ELi liikmelisus on hea (69,1% vastanutest), ja nulliks kõikidel ülejäänutel. Ideoloogia mõõtmiseks kasutame kahte indikaatorit: üks on traditsiooniline enesemääratlus vasak-parem skaalal, teine peegeldab uute väärtuste dimensiooni. Viimane indikaator on indeksmuutuja sotsiaalsest liberalismist, mis sisaldab suhtumist samasooliste abieludesse, naiste õigusesse teha aborti, toetust kurjategijate karmile karistamisele ning lastele kuulekuse õpetamisele koolides. Lõpuks kaassame mudelisse ka binaarse muutuja, mis mõõdab valimisosalust 2007. aasta üldvalimistel (kodeeritud üheks nende puhul, kes valimas käisid, ja nulliks kõikidel teistel).

Vastajate paigutamiseks Eesti ühiskonna sotsiaalpoliitilisse struktuuri kasutame kolme mõõdet. Sotsiaalset staatust mõõdab küsimus, mis palus respondentidel määratleda oma kuuluvus sotsiaalsesse klassi (kodeeritud üheks kõrg- ja keskklassi puhul, 54,6% vastanutest). Linna ja maapiirkondade erinevuste mõõtmiseks kodeeriti üheks respondendid, kes elavad suurtes linnades või äärelinnades (47,7% vastanutest), ja nulliks kõik teised.

Kolmanda lõhestumise mõõtmena kasutame etnilist kuuluvust (1: eestlane, 0: kõik ülejäänud). Põhirahvuse ja vene keelt kõneleva elanikkonna vahel on olulised ja kestvad erisused poliitilistes väärtustes ning suhtumistes (Ehin 2007; Vihalemm, Kalmus 2009). Olgugi, et olulisi etnilisi parteisid Eestis ei ole, on vene vähemus järjest üksmeelsemalt toetanud üht peavoolu parteid (Keskerakond). Etniline lõhe on seega politiseeritud ning teatud osas institutsionaliseeritud.

Mudel hõlmab ka tavapäraseid sotsiaaldemograafilisi indikaatorid, nagu sugu, vanus, haridus ja perekonna elujärg, kuna eelnevate uuringute tulemuste kohaselt mõjutavad need tunnused nii valimistel osalemist kui ka valimisotsust (Blais *et al.* 2009; Aarts, Wessels 2005; Blais *et al.* 2004; Caballero 2005; Franklin 2003; Matsusaka, Palda 1999).

Tulemused

Häälte ümbertõstmise mustrid

Risttabelid näitavad, et 2009. aasta EP valimistel toimus oluline häälte ümberjaotumine ning et Tarandil õnnestus saada varem valitsusparteisid toetanud valijate hääli. Üle poole nendest, kes valisid 2009. aastal Tarandi (52,4%), hääletasid kaks aastat varem üldvalimistel kolme valitsuse moodustanud partei poolt (Reformierakond, IRL ja SDE). Võrdlusena hääletasid vaid 17,7% Tarandi valijatest eelmistel üldvalimistel mõne opositsioonierakonna poolt. Kuigi Tarandi toetajate hulgas oli ka neid, kes 2007. aastal valimas ei käinud, olid opositsioonierakonnad (peamiselt Keskerakond) kõrvalejääjate ning uute valijate mobiliseerimisel märksa edukamad (vaata tabel 3). Seega toetavad häälte ümbertõstmise mustrid oletust, et häälte ümberjaotamise põhjus oli valijate soov võimalolijaid karistada (H1, H2).

Tabel 3. Valimisotsus 2009. a EP valimistel ja 2007. a Riigikogu valimistel (N, protsent)

<i>Riigikogu valimine 2007</i>	EP valimine 2009				
	Koalitsioon	Opositsioon	Tarand	Ei hääletanud	Kokku
Koalitsioon	150 (43,1) (77,3)	22 (6,3) (9,7)	97 (27,9) (52,4)	79 (22,7) (24,2)	348 (100,0) (37,2)
Opositsioon	19 (7,5) (9,8)	146 (57,3) (64,3)	32 (12,5) (17,3)	58 (22,7) (17,7)	255 (100,0) (27,3)
Ei hääletanud	5 (2,6) (2,6)	36 (18,5) (15,9)	23 (11,8) (12,4)	131 (67,2) (40,1)	195 (100,0) (20,9)
Ei tea (ei tea, keeldumine, polnud valimis- õiguslik, rikkus sedeli, muu)	20 (14,8) (10,3)	23 (17,0) (10,1)	33 (24,3) (17,8)	59 (43,4) (18,0)	136 (100,0) (14,6)
Kokku	194 (20,8) (100,0)	227 (24,3) (100,0)	185 (19,8) (100,0)	327 (35,0) (100,0)	933 (100,0) (100,0)

Märkus: reaprotsendid on toodud paremal ja veeruprotsendid respondentide absoluutarvu all.

Miks ei hääletanud valitsusega rahulolematud valijad mõne opositsioonipartei, näiteks Keskerakonna poolt, kelle kampaania süüdistas valitsust ebapädevas ja sotsiaalselt tundetus majanduskriisi lahendamises? Keskmise ideoloogiline distants respondendi ja erakonna vahel, mis on toodud tabelis 4, viitab sellele, et Tarandi valijad pidasid opositsioonierakondi (erandiks on siinkohal Eestimaa Rohelised) ideoloogiliselt oma tõekspidamistest palju kaugemal olevaks kui koalitsiooniparteisid. Suur distants Keskerakonna ning koalitsiooni- ja Tarandi valijate ideoloogilise enesemääratluse vahel näitab, et valitsusparteide karistamise eesmärgil opositsioonile hääle andmine oluks ideoloogiliselt ebamugav valik. Tarandi poolt hääletamisega sellist ideoloogilist kulu aga ei kaasnenud. Samas viitab suur standardhälve sellele, et vastanute rühmad ei olnud oma hinnangutes ühtsed.

Tabel 4. Keskmise ideoloogiline kaugus valijate ja erakondade vahel

	Koalitsioonierakonnad			Opositsioonierakonnad		
	Reformi- erakond	IRL	SDE	Kesk- erakond	Rohelised	Rahvaliid
Valik 2009						
Koalitsioon	-0,42 (2,50)	-0,46 (2,41)	2,35 (2,60)	4,17 (3,88)	1,74 (2,85)	2,81 (2,94)
Opositsioon	-2,75 (4,03)	-2,30 (3,75)	-0,40 (3,24)	-0,07 (2,91)	-0,25 (3,02)	0,18 (3,48)
Tarand	-0,90 (3,74)	-0,68 (3,03)	0,52 (2,67)	2,75 (3,49)	0,39 (2,72)	1,56 (3,10)
Mittevalija	-0,77 (3,80)	-0,50 (3,41)	1,02 (3,12)	1,38 (3,59)	0,34 (2,82)	1,18 (3,24)

Märkus: numbrid näitavad keskmist kaugust enesepaigutuse ja respondendi tajutatud erakonnapaigutuse vahel skaalal 0–10, standardhälbed on sulgudes.

Regressioonanalüüsi tulemused

Multinomiaalse logistilise regressiooni tulemused näitavad, et mudel on statistiliselt oluline ($p < 0,001$) ning üsna hea seletusvõimega. Mudel prognoosib õigesti 50,5% juhtumitest ning selle Nagelkerke R^2 väärtus on 0,435.

Tõepära suhete testid näitavad, et alljärgnevad tunnused on sõltuva muutujaga statistiliselt olulises seoses 99% usaldusnivool: enese määratlemine parem-vasak skaalal, haridus, valimisosalus 2007. aastal, etniline kuulumine, asumine linnas või maal ja hinnang riigi kuulumisele Euroopa Liitu. Peale selle on hinnang valitsusele statistiliselt olulises seoses sõltuva muutujaga 95% usaldusnivool.

Tabelis 5 on võrreldud valitsusparteide valijaid, opositsioonierakondade valijaid ning mittevalijaid Tarandi poolt hääletanutega (referentskategooria). See kajastab ka meie mudelis toodud sõltumatute muutujate riskisuhteid (*odds ratios*, e^b). Kuna riskisuhete tõlgendamine ei ole intuiitiivne, arvutame välja ja

toome ära ka olulisemate valimisotsust ennustavate muutujate marginaalsed mõjud (*marginal effects*), mis näitavad, kui palju muutub tõenäosus kuuluda antud rühma võrreldes kuulumisega referentsrühma kui kõnealuse tunnuse väärtus muutub minimaalsest maksimaalseks või vastupidi (fikseerides intervalltunnuste väärtused keskvärtuse ja binaarsete tunnuste väärtused ühe (1) juures).

Esimeses tulbas toodud tulemused näitavad, et Tarandi valijad erinesid valitsusparteide valijatest kuues aspektis. Nad olid kõrgemini haritud, vähem rahul valitsuse tegevusega ning väiksema tõenäosusega osalenud 2007. aasta üldvalimistel kui valitsusparteide valijad (mõju on oluline 99% usaldusnivool). Võrreldes valitsuserakondade valijatega paigutusid need inimesed parem-vasak skaalal rohkem vasemale, olid rahulolematumad Eesti kuulumisega Euroopa Liitu ning suurema tõenäosusega elasid väljaspool suuri linnu (mõju on oluline 95% usaldusnivool). Teised mudelis hõlmatud tunnused ei omanud statistiliselt olulist mõju valimisotsusele (Tarand *versus* koalitsioonierakonnad). Valitsuse tegevusega rahulolemine suurendab tõenäosust, et vastajad hääletavad pigem Tarandi ja mitte valitsuspartei poolt, 10,2% võrra, kui hoiame teisi tunnuseid konstantsena keskmiste väärtuste juures. Liikumine vasak-parem skaala ühest äärmusest teise (paremalt vasakule) suurendab sama tõenäosust 21%.

Tabeli 5 teises tulbas kajastatud tulemused näitavad, et Tarandi valijaid eristab opositsioonierakondade valijatest neli statistiliselt olulist muutujat. Taas oli Tarandi poolt hääletamine positiivses seoses haridustaseme ja maapiirkondades elamisega (mõju oluline 99% usaldusnivool). Peamine tunnus, mis eristab Tarandi valijaid opositsioonierakondade toetajatest, on etniline kuuluvus ($e^b = 0,146$, $p < 0,001$). Etnilised eestlased andsid oma hääle oluliselt suurema tõenäosusega Tarandile, samal ajal

kui vene keelt kõnelevad valijad eelistasid opositsiooniparteid. Eestlane olemine suurendab 28,1% võrra tõenäosust, et respondent eelistab Tarandit opositsiooniparteile. Sama tõenäosust suurendab 16,7% võrra ka väljaspool suuri linnu elamine. Enese ideoloogilise määratlemise mõju vasak-parem skaalal ($e^b = 0,797$, $p < 0,01$) teises tulbas viitab sellele, et Tarandi valija asetab end ideoloogilisel skaalal kaugemale paremale kui opositsioonipartei valija. Skaala vasakust servast (0) parema äärmuseni (10) liikumine suurendab Tarandi poolt hääletamise tõenäosust 52% võrra võrreldes opositsioonierakonna valimisega.

Tabeli 5 kolmandas tulbas toodud tulemused viitavad sellele, et Tarandi valijad erinevad mittevalijatest viies aspektis. Nad olid vanemad ja kõrgema haridustasemega ning suurema tõenäosusega etnilised eestlased kui mittevalijad. Tarandi valijad osalesid ka suurema tõenäosusega 2007. aasta üldvalimistel ning olid üldiselt rohkem rahul Eesti kuulumisega Euroopa Liitu kui mittevalijad.

Tabel 5. Üsikkandidaadi poolt hääletamist ennustavad tunnused

Sõltumatud tunnused	Hääletusotsus (referentskategooria: Tarandi valijad)		
	Koalitsiooni- erakondade valijad	Opositsiooni- erakondade valijad	Mittevalijad
Lõhed			
Klass: kõrg ja kesk	1,600	0,765	0,690
Etniline kuuluvus: eestlane	0,839	0,146***	0,335**
Elukoht linnas	2,006*	2,276**	0,967
Ideoloogia			
Enesepaigutus parem-vasak skaalal	1,169*	0,797**	0,971
Sotsiaalne liberaalsus	1,089	0,779	1,092

	Hääletusotsus (referentskategooria: Tarandi valijad)		
Sõltumatud tunnused	Koalitsiooni- erakondade valijad	Opositsiooni- erakondade valijad	Mittevalijad
Euroopa teemad			
Toetus edasisele integratsioonile	1,024	1,067	1,035
Kuulumine ELi: hea	2,703*	0,586	0,445**
Poliitilised hinnangud			
Valitsuse senine tegevus: hea	2,501**	0,910	0,939
Rahulolu demokraatiaga: rahul	1,059	1,127	0,915
Lähedus erakonnaga			
Tunnetatud lähedus erakonnaga: lähedane või poolehoidja	1,668	1,515	1,137
Osalus 2007. a valimistel: hääletas	3,738**	1,552	0,442**
Sotsiodemograafilised tunnused			
Vanus	0,999	1,001	0,983*
Haridus	0,877**	0,891**	0,850***
Elujärg	1,050	0,997	1,068
Sugu: mees	1,050	1,263	1,158
Nagelkerke Pseudo-R²	0,435		
N	658		
Korrektsest ennustatud protsent	50,5		

Märkus: numbrid väljendavad riskisuhteid (*odd ratios*). *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$;

* $p < 0,05$. Rühmade suurused on järgmised: Tarandi valijad: 128, koalitsiooni-erakondade valijad: 105, opositsioonierakondade valijad: 215, mittevalijad: 210.

Kuigi regressioonanalüüsi tulemused ei kinnita kõiki hüpoteese, mis olid tuletatud oletusest, et Tarandi poolt hääletamise taga oli valijate soov karistada ametis olevat valitsust, toetavad nad siiski oluliselt tugevamalt nimetatud teooriat kui parteidevastase meelestatuse teesi. Kokkuvõttes kinnitavad tulemused hüpoteesi

3: valijad, kes hääletasid üksikkandidaadi poolt, hindasid valitsuse tööd negatiivsemalt kui valijad, kes hääletasid valitsusparteide poolt. Kuigi Tarandi valijad erinesid erakonnaalijatest nii ideoloogiliste tõekspidamiste kui ka sotsiaaldemograafilise tunnuste poolest, sarnanesid nad enam valitsusparteide kui opositsioonierakondade valijatega. Need tulemused toetavad mõneti hüpoteesi H4. Viies hüpotees (H5), mille kohaselt suhtumine Euroopa integratsiooni või riigi ELi liikmelisusesse ei ole korrelatsioonis hääletusotsusega, leidis vaid osalist kinnitust. Kuigi vaadeldud valijate rühmad ei erinenud üksteisest oma üldise suhtumise poolest Euroopa integratsiooni, hindasid nad siiski erinevalt Eesti kuulumist Euroopa Liitu. Tarandi valijad hindasid Eesti liikmeks olekut negatiivsemalt kui valitsusparteide valijad, aga positiivsemalt kui mittevalijad.

Parteidevastasuse teesiga seotud hüpoteesid saab kindlalt ümber lükata. Meie analüüsi tulemused ei toeta väidet, et üksikkandidaadi valijatel olid nõrgemad sidemed erakondadega (H8) või et nad olid vähem rahul demokraatia toimimisega (H9). Hüpotees 10, mis eeldas, et Tarandi valijatel on süsteemivastase protestihääletaja sotsiaaldemograafiline ja ideoloogiline profiil (madalama haridustasemega, madalama sotsiaalmajandusliku staatusega ja äärmuslikum oma ideoloogilistes vaadetes), toetust ei leidnud. Klassikuuluvus ja elustandard ei mänginud hääletusotsuse ennustamisel mingit rolli ning Tarandi valijad olid kõrgema haridustasemega kui nii erakondade poolt hääletajad kui ka mittevalijad.

Kokkuvõte

Käesoleva peatüki eesmärk oli selgitada omamoodi anomaaliat: sõltumatu kandidaadi pretsedenditult edu parteikeskses süsteemis. Esitatud seletuse kohaselt löid üksikkandidaadi

valimistriumfile aluse teisejärgulistele valimistele omased struktuursed tingimused. Kuna Euroopa Parlamendi valimistel on vähe kaalul, võivad valijad oma häälega tavapärasest vabamalt ümber käia: nad ei pea kaaluma oma valiku võimalikke strateegilisi tagajärgi ning võivad valimiskasti juures käituda nii, nagu süda kutsub. Säärase siira eneseväljenduse levinud väljund on protestihääletamine. Käesoleva uurimuse keskne empiiriline probleem oligi küsimus, kelle või mille suhtes Tarandit valinud kodanikud protesti väljendasid: kas erakondade vastu üldiselt, nagu pea üksmeelselt leidsid kohalikud poliitikakommenteerijad, või konkreetselt valitsusparteide vastu, nagu ennustab EP valimiste teisejärgulisuse mudel. Käesolev uurimus tuletas kahest võistlevast seletusest rea hüpoteese valimiskäitumise kohta ning hindas nende empiirilist paikapidavust 2009. aasta EP valimiste järgselt kogutud küsitlusandmete põhjal.

Tulemused võimaldavad üksikkandidaadi hiiglaslikku hääletesaaki seletada järgmiselt. 2009. aasta EP valimistel Indrek Tarandi poolt hääletanud inimesed olid kõrgema haridustasemega kui parteide toetajad või valimistel mitteosalenud ning elasid suurema tõenäosusega väikelinnades või maapiirkondades. Tarandi poolt hääletasid eesti rahvusest valijad, kellest enamikku iseloomustasid valitsuserakondade toetajatele sarnased paremtsentristlikud vaated. Keskmise Tarandi valija oli osalenud 2007. aasta üldvalimistel, andes hääle ühele kolmest valimiste järgselt valitsuse moodustanud erakondadest. 2009. aasta keskpaigaks olid need valijad jõudnud valitsusele pandud ootustes pettuda. Sügava majandussurutise tingimustes on säärase hinnangu andmine igati ootuspärane. Valitsusperioodi keskel toimunud valimised, mis ei omanud mõju täidesaatva võimu jaotumisele, andsid valijatele hea võimaluse väljendada oma rahulolematust võimulolijatega. Samas ei vastanud teised valimistel osalenud erakonnad varem valitsusparteid toetanud,

ent nüüd neid nuhelda soovivate kodanike valikukriteeriumidele. Eesti parteisüsteemi rahvusliku ja ideoloogilise polariseerituse tõttu oli hääle nihutamine opositsioonierakondadele seni valitsusparteisid toetanud valijate jaoks liiga suuri ilmavaatelisi ohvreid nõudev (või suisa vastuvõetamatu) samm. Nimetatud kontekstis osutus üksikkandidaat, kelle sotsiaaldemograafiline profiil ja ideoloogilised vaated olid üpris lähedased valitsuserakondade toetajate omadele, lihtsaks ja probleemituks alternatiiviks. Tulenevalt oma protestiagendale rajatud kampaaniast sobis Tarand suurepäraselt vahendiks, mille abil karistada võimuerakondi. Sellise valiku puudumisel oleks valimistest kõrvale jäänud ilmselt märksa suurem hulk varem valitsuserakondade poolt hääletanud valijaid. Seega võib oodatust kõrgemat valimisaktiivsust tõepoolest seostada Indrek Tarandi kandidatuuriga, ehkki suurenenud osalus ei olnud tingitud mitte Tarandi võimest mobiliseerida seniseid kõrvalejääjaid, vaid sellest, et ta pakkus pettunud valitsuslojalistidele sobiva võimaluse valitsuserakondi ohutult karistada.

Indiviidi tasandi analüüsi tulemused ei toeta väidet, et Tarandi ülekaaluka edu põhjustas parteidevastane meelsus Eesti ühiskonnas. Tarandi valijad pidasid end niisama lähedaseks mõne erakonnaga kui parteile hääle andnud valijad. Samuti ei olnud nad erakondade valijatega võrreldes rahulolematumad demokraatia toimimisega Eestis. Kindlasti ei vastanud Tarandi toetajad ka tüüpilisele süsteemivastase protestihääletaja kuvandile ega esindanud võõrandunud või marginaliseerunud vähemust.

Kokkuvõttes näitab käesolev uurimus, et teisejärguliste valimiste mudeli põhjal on võimalik selgitada tavapärasest märgatavalt erinevaid valimistulemusi. Kuigi käesolevas peatükis esitatud seletus üksikkandidaadi valimisedu põhjuste kohta on tugevalt kontekstispetsiifiline, on tulemustel ka laiemad järeloomid.

Vastupidi üksikkandidaatide sooritust käsitlevas kirjanduses domineerivale seisukohale, näitavad meie tulemused, et massiline toetus üksikkandidaadile ei tähenda tingimata seda, et valija ja erakonna vahelised sidemed oleksid nõrgad või vähe arenenud. Nagu Eesti juhtumist nähtub, võib sõltumatu kandidaadi toetamine olla märk erakondade toetuse konsolideerumisest sotsiaalpoliitiliste lõhede piirjooni pidi (mis teeb hääle ümbertõstmise vastasleeri raskeks isegi juhul, kui valija on otsustanud seni eelistatud erakonda karistada). Küsimus, kuidas ühiskondlike lõhede struktuur ja poliitilise pakkumise poolt defineeritud valikute menüü mõjutavad valimiskäitumist teisejärgulistel valimistel, vääriks senisest suuremat tähelepanu ka võrdlevas kontekstis.

Kasutatud kirjandus

- Aarts, K., Wessels, B. (2005). Electoral Turnout. Rmt: J. Thomassen (toim.) *The European Voter: A Comparative Study Of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press, lk 64–83.
- Arter, D. (1996). Estonia After the March 1995 Riigikogu Election: Still an Anti-Party System? – *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 11(3): 249–71.
- Belanger, E. (2004). Antipartyism and third-party vote choice: a comparison of Canada Britain and Australia. – *Comparative Political Studies*, 37(9): 1054–1078.
- Birch, S. (2003). Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe. New York: Palgrave-Macmillan.
- Blais, A., Gidengil, E., Nevitte, N., Nadeua, R. (2004). Where does turnout decline come from? – *European Journal of Political Research*, 43(1): 221–236.
- Blais, A., Gidengil, E., Fournier, P., Nevitte, N. (2009). Information visibility and elections: Why electoral outcomes differ when voters are better informed. – *European Journal of Political Research*, 48 (2): 256–280.

- Brancati, D. (2008). Winning Alone: The Electoral Fate of Independent Candidates Worldwide. – *The Journal of Politics*, 7(3): 648–662.
- Caballero, C. (2005). Nichtwahl. Rmt: J. W. Falter, H. Schoen (toim.) *Handbuch Wahlforschung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, lk 329–363.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., Stokes, D.E. (1980). *The American Voter: Unabridged Version*. Chicago: University of Chicago Press.
- Carrubba, C. J., Timpone, R.J. (2005). Explaining Vote Switching Across First and Second Order Elections: Evidence from Europe. – *Comparative Political Studies*, 38 (3): 260–81.
- Dalton, R. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Donovan, T., Bowler, S., Terrio, T. (2000). Support for Third Parties in California. – *American Politics Quarterly*, 28(2): 50–71.
- Downs, A. (1985). *An Economic Theory of Democracy*. Boston: Addison Wesley.
- Ehin, P. (2007). Political Support in the Baltic States 1993–2004. – *Journal of Baltic Studies*, 38(1): 1–20.
- European Parliament Election Study 2009 [Voter Study] Advance Release 16/04/2010 (www.piredeu.eu).
- Flickinger, R. S., Studlar, D. T. (2007). One Europe, many electorates? Models of turnout in European Parliament elections after 2004. – *Comparative Political Studies*, 40(4): 383–404.
- Franklin, M. (2003). The Dynamics of Electoral Participation. Rmt: L. LeDuc, R. G. Niemi, P. Norris (toim.) *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London: Sage, lk 148–168.
- Franklin, M. (2005). The fading power of national politics to structure voting behavior in elections to the European Parliament. Paper prepared for the Budapest Conference on the European Election Study May 2005. Kättesaadav aadressil <http://www.ees-homepage.net/papers/budapest/franklin.pdf> (vaadatud 12.09.2011).
- Gerring, J. (2005). Minor Parties in Plurality Electoral Systems. – *Party Politics*, 11(1): 79–107.

- Hirschman, A. (1970). *Exit Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms Organizations and States*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Hix, S., Marsh, M. (2007). Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections. – *The Journal of Politics*, 69(2): 495–510.
- Hobolt, S. B., Spoon, J. J., Tilley, J. (2009). A Vote Against Europe? Explaining Defection at the 1999 and 2004 European Parliament Elections. – *British Journal of Political Science*, 39(1): 93–115.
- Koepke, J., Ringe, N. (2006). The Second-order Election Model in an Enlarged Europe. – *European Union Politics*, 7(3): 321–346.
- Kousser, T. (2004). Retrospective Voting and Strategic Behaviour in European Parliament Elections. – *Electoral Studies*, 23(1): 1–21.
- Lagerspetz, M., Vogt, H. (2004). Estonia. Rmt: S. Berglund, J. Ekman, F. Aarebrot (toim.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, lk 57–93.
- Lubbers, M., Scheepers, P. (2000). Individual and contextual characteristics of the German extreme right-wing vote in the 1990s: A Test of Complementary Theories. – *European Journal of Political Research*, 38(1): 63–94.
- Mattila, M. (2003). Why bother? Determinants of turnout in the European elections. – *Electoral Studies*, 22(3): 449–468.
- Marsh, M. (1998). Testing the second-order election model after four European Parliament elections. – *British Journal for Political Science*, 28(4): 591–607.
- Matsusaka, J. G., Palda, F. (1999). Voter turnout: How much can we explain? – *Public Choice*, 98 (3–4): 431–446.
- Norris, P. (toim) (1999). *Critical citizens: Global support for democratic governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Oppenhuis, E. (1995). *Voting Behavior in Europe*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Owen, D., Dennis, J. (1996). Anti-partyism in the USA and support for Ross Perot. – *European Journal of Political Research*, 29(3): 383–400.
- Poguntke, T. (1996). Anti-party sentiment. Conceptual thoughts and empirical evidence: Explorations into a minefield. – *European Journal of Political Research*, 29(3): 319–344.

- Reif, K. (1984). National electoral cycles and European elections. – *Electoral Studies*, 3(3): 244–55.
- Reif, K., Schmitt, H. (1980). Nine second order national elections: A conceptual framework for the analysis of European election results. – *European Journal of Political Research*, 8(1): 3–44.
- Rosenstone, S., Behr, R., Lazarus, E. (1984). *Third Parties in America: Citizen Response to Major Party Failure*. Princeton: Princeton University Press.
- Schmitt, H. (2009). European Parliament Elections after Eastern Enlargement. – *Journal of European Integration*, 31(5): 525–35.
- Sikk, A. (2006). *Highways to power: New party success in three young democracies*. Tartu: Tartu University Press.
- TNS Opinion & Social (2009). Standard Eurobarometer 72. Kättesaadav veebilehel http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_ee_nat.pdf (vaadatud 24.02.2012).
- Van der Eijk, C., Franklin, M. (toim.) (1996). *Choosing Europe? The European Electorate and National politics in the Face of the Union*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Van der Eijk, C., Van der Brug, W., Kroh, M., Franklin, M. (2006). Rethinking the dependent variable in voting behavior: On the measurement and analysis of electoral utilities. – *Electoral Studies*, 25(3): 424–447.
- Van Egmond, M., Sapir, E., Van der Brug, W., Hobolt, S., Franklin, M. (2010) *EES 2009 Voter Study Advance Release Notes*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Vihalemm, T., Kalmus, V. (2009). Cultural Differentiation of the Russian Minority. – *Journal of Baltic Studies*, 40(1): 95–119.
- Wessels, B., Klingemann, H-D. (2006). Parties and Voters – Representative Consolidation in Central and Eastern Europe? – *International Journal of Sociology*, 36(2): 11–44.

Lisa 1. Logistilises regressioonis kasutatud tunnused

Euroopa valimisuuringu küsimuse sõnastus	Kodeering
Sotsiaalpoliitilised lõhed	
Kui Teie käest küsitaks Teie kuuluvust sotsiaalsesse klassi, millise variandi Te valiksite?	1 – kõrg- ja keskklass; 0 – ülejäänud
Kas Te peate ennast eestlaseks või tundub Teile, et kuulute mõnda teise rahvusrühma?	1 – eestlane; 0 – ülejäänud
Kas Te ütleksite, et Te elate ...?	1 – linnas või suurlinnas; ees- või äärelinnas; 0 – ülejäänud
Ideoloogia	
Poliitikast rääkides kasutatakse mõisteid vasak- ja parempoolsus. Milline on Teie positsioon? Milline arv kümnepallisel skaalal, kus 0 tähistab vasakut ja 10 paremat, väljendab kõige paremini Teie vaateid?	0 – vasak; 10 – parem
<p>Palun öelge iga seisukoha kohta, millisel määral Te nõustute nendega: kas täielikult, osaliselt, ei ühte ega teist, pigem ei nõustu või ei nõustu üldse:</p> <ul style="list-style-type: none"> – samasooliste abielud peaks olema seadusega keelatud; – naistel peaks olema vabadus otsustada abordi üle; – kurjategijaid tuleks karistada senisest märksa rangemalt; – kool peaks õpetama lastele kuulekust. 	Neli iseseisvat tunnust mõõdetuna 5-punktsel skaalal, koondatud sotsiaalse liberalismi indeksiks
Euroopa integratsioon	
Mõnede arvates peaks Euroopa ühinemist edasi viima. Teiste arvates on see juba liiga kaugele läinud. Mida arvate Teie?	0 – ühinemine on juba liiga kaugele läinud; 10 – ühinemist tuleks edasi viia
Kas Teie arvates on Eesti kuulumine Euroopa Liitu üldiselt hea, halb või ei hea ega halb?	1 – hea; 0 – ülejäänud
Poliitilised hinnangud	
Kas kiidate praeguse valitsuse senise tegevuse heaks või mitte?	1 – kiidan heaks; 0 – ülejäänud

Euroopa valimisuuringu küsimuse sõnastus	Kodeering
Milline on Teie rahulolu demokraatia toimimisega Eestis?	1 – täiesti ja üsna rahul; 0 – ülejäänud
Lähedus erakonnaga	
Kombinatsioon järgnevatest tunnustest: – kas tunnete, et olete lähedane mõne erakonnaga? – kas tunnete, et olete selle erakonnaga väga lähedane, üsna lähedane või lihtsalt poolehoidja?	1 – väga lähedane, üsna lähedane või lihtsalt poolehoidja; 0 – ülejäänud
Osalus 2007. a valimistel	
Millise erakonna poolt hääletasite Riigikogu valimistel 2007. aastal?	1 – hääletas; 0 – ülejäänud
Sotsiodemograafilised kontrollid	
Vanus	aastates
Kui vanalt lõpetasite täisajalised õpingud päevases õppes?	aastates
Kõike arvesse võttes, milline on Teie pere elatusstandard?	1 – vaene perekond; 7 – rikas perekond
Sugu	1 – mees; 0 – naine

Pühakojad kultuurilise identiteedi usulistest sümbolitena 2011. aasta Riigikogu valimiskampaania poliitilises vastandumises

Alar Kilp

6. märtsil 2011 valiti XII Riigikogu koosseis. Vaid kaks nädalat varem, 20. veebruaril, osalesid Eesti Vabariigi president, kultuuriminister ja välisminister Peterburis luterliku Jaani kiriku kui eestluse sümboli taasavamisel. 19. veebruaril võttis Tallinna linnapea ja Keskerakonna esimees Edgar Savisaar omakorda osa Lasnamäele valmiva õigeusu kiriku risti õnnistamisest.

Ei ole juhuslik, et mõlemad sündmused ajastati valimiskampaania kõige emotsionaalsemasse faasi, kus sisulised debadid olid ammendunud. Mainitud sündmustele lisaks ületas kirikuhoonetega seonduv uudisekünnist valimiskampaaniate ajal veel mitmel moel: Tallinna linnapea Edgar Savisaar otsis rahalist toetust Lasnamäele valmivale kirikule või selle varjus oma erakonnale Venemaalt, Toomas Hendrik Ilves tegi suurema annetuse Halliste luteri kirikule, suuremate erakondade kõige ühemõttelisem kirikut ja kristlust puudutav valimissõnum keskendus nende valmidusele panustada riigieelarvelistest vahenditest ajalooliste kirikuhoonete säilitamisele, kaitsmisele ja hoidmisele. Ka Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) peamine

ootus riigile ja erakondadele puudutas eelkõige pühakodade säilitamise riikliku programmi jätkumist ja kasvu.

Alljärgnevalt käsitletakse teemat kolmest vaatenurgast. Alustuseks kaardistatakse viimastel Riigikogu valimistel pühakodadega seoses üles kerkinud küsimused ja poliitilised vastandumised. Seejärel mõtestatakse toimunut teoreetiliselt, väites, et kultuurkogukondi sümboolselt ühendavate usuliste pühakodade puhul on tegemist kultuurkristlike sümbolite ja nende vahelise vastandumisega, mitte konfliktiga usklike, usuühenduste, usujuhtide või erineva kirikliku kuuluvusega poliitikute vahel. Viimases osas kaardistatakse seda muutlikku ja käänulist ajaloolist teekonda, mille käigus eestlaste rahvusluse mõtestamine on jõudnud olukorrani, kus luterlusest on saanud positiivne ja õigeusust negatiivne kultuurisümbol.

Pühakojad 2011. aasta Riigikogu valimiskampanias

Varasematest valimistest erinevalt leidis seekordses Riigikogu valimiste kampanias aset pühakodadega seotud sümboolne poliitilis-kultuuriline vastandumine suuremate erakondade vahel.

Lasnamäele kerkivale õigeusu kirikule (Jumalaema „Kiirestikuulja” ikooni Tallinna kirik) pani nurgakivi patriarh Aleksius II juba 2003. aastal. 30. septembril 2009 avati samas kirikukompleksis patriarh Aleksius II väljak. Ehkki päris valmis ei saa kirikukompleks enne 2013. aastat, otsustati valmiva kiriku ristõnnistada sisse ajal, mil valimispäevani oli jäänud vaid kaks nädalat. Kümne tuhande osalejaga sündmusest võtsid osa ka Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku (MPEÕK) kõrgeim piirkondlik esindaja, Tallinna ja Eesti metropoliit Kornelius, Tallinna linnapea Edgar Savisaar ning Venemaa Raudteede juht Vladimir Jakunin.

Lasnamäe kiriku pikaajalise ehitamise rahastamises on olnud kolm olulist poolt: Moskva Andrei Pervozvannõi Fond (esindaja Vladimir Jakunin), MPEÕK ja Tallinna Linnavalitsus. Omavahel sõlmitud kolmepoolsete kokkulepete kohaselt pidid kiriku ehitamiseks laekuvad rahad kantama fondilt Tallinna linnavalitsuse kontole. Poliitiline skandaal lahvas aga 2010. aasta detsembris, mil kaitsepolitsei avalikustatud informatsiooni kohaselt olla Savisaar kas küsinud või saanud kas Venemaa Föderatsiooni mõju edendamiseks Eestis või Keskerakonna tegevuseks poolteist miljonit eurot. Sisult segase, ent moraalselt ühemõttelise teate tagajärjel püsis avalikkuse tähelepanu pikalt kiriku rahastamise skandaalil ning õhkkond oli Savisaare riigireeturluse kahtlusest paks. Kui Keskerakonna oponentide varasemad kampaaniad („Ma ei tea kedagi, kes teaks kedagi, kes valiks Keskerakonda” või „Venelane valib Savisaart”) olid vaid mõõdukal määral suutnud kinnistada seost vene valija ja Keskerakonna vahel, siis 2010. aasta lõpuks oli Keskerakonnast saanud mitte ainult vene valijate poliitiline esindaja, vaid kuvandiliselt ka erakond, keda valiv eestlane end rahvuskaaslaste hulgast välja arvab. Keskmisel eestlasel oli raske sellist valikut muul moel mõtestada, kuna ka president Toomas Hendrik Ilves arvas Savisaare juhitava Keskerakonna rahvuslikult ja moraalselt legitiimsete erakondade hulgast välja, taunides avalikult Savisaare rahaküsimist Venemaalt ning andes mõista, et kuniks Keskerakond pole Savisaart vastava teo eest hukka mõistnud ja erakonnast välja heitnud, ei tohi ükski Eesti president Keskerakonda valitsusse kaasata.¹ Tekkinud ühiskondlikku meeleolu lugesid hästi sotsiaaldemokraadid, kes lahkusid valitsuskoalitsioonist Keskerakonnaga Tallinna Linnavalitsuses kohe, kui Keskerakonna liikmed olid avaldanud (23. detsembril) Edgar Savisaarele toetust. Võib-olla juhuslikult, aga võib-olla ka

¹ „Ilves: Savisaare juhitud erakonda ei saa valitsusse kaasata”, Postimees, 27. detsember 2010.

mitte, teatasid uudiste portaalid vaid loetud päevad hiljem suuremast annetusest, mille president Ilves tegi oma kodukihielkonna, Halliste kirikule.²

Kui enne Riigikogu valimisi võis Savisaare „süü” tunduda üsna ühemõtteliselt selge, siis koos valimiste perioodiga lõppes ka Savisaare juhtumi uurimine ning paistab, et juriidilises mõttes ka kuriteo koosseis. Aasta hiljem saab kindlalt öelda vaid seda, et Edgar Savisaar jätkuvalt küsib ja vahendab vahendeid Lasnamäe kiriku ehitamiseks: näiteks 2011. aasta sügisel küsis ta rahalist toetust Lasnamäe kiriku ehituseks ka Eesti Vabariigi kultuuriministrilt (mida ei antud). Aasta hiljem rahastamisskandaali aegset ühiskondlikku meelsust meenutada on umbes sama raske kui ameeriklastel 11. septembri terrorirünnakute järgset šokki kümme aastat hiljem.

Keskerakonna poliitilise vastaspoole esindajad kogunesid 20. veebruaril Peterburi Jaani kiriku taasavamise üritusele, kus nii president, välisminister kui ka kultuuriminister toonitasid kui ühest suust, et tegemist on kirikuga, mis on eestluse, eestlaste rahvusliikumise ja kõigi eestlaste kultuuriline sümbol. President Ilvese sõnul tähendab Jaani kirik eestlastele eesmärki, sümbolit ja teekonda, on olnud seotud eestlaste rahvusliikumisega alates oma valmimisest 1860. aastal ning on sümboolselt iseäranis oluline kohana, kust 1917. aasta märtsis algas Eestile autonoomiat nõudnud rongkäik. Välisminister Urmas Paet mõtestas Jaani kiriku taastamist kujundlikult eestlaste eneseväärikuse taastamisega ning kultuuriminister Laine Jänes Eesti kultuuri kojana.³ Ministrite ja presidendi sõnumist võis seega tajuda, et Jaani kirik Peterburis on samavõrd rahvuslik, kultuu-

² „Toomas Hendrik Ilves tegi kirikule kopsaka annetuse”, Õhtuleht, 29. detsember 2010.

³ „Paet: Jaani kirikuga taastame Peterburis eestlaste eneseväärikuse”, EPL, 20. veebruar 2011; „Jänes: Peterburi Jaani kirik on Eesti kultuuri koda”, Delfi, 20. veebruar 2011.

riline ja kõigi eestlaste oma, nagu seda on Eesti Rahva Muuseum Tartus või Kumu Tallinnas.

Sümboolselt ühendavad ja välistavad kultuurilised pühakojad: millise religiooniga poliitikas on tegemist?

Kas Riigikogu valimiste kampaania ajal tekkinud pühakodadega seotud vastandumine on oma olemuselt usuline? Kui on, siis millise religiooni ja poliitika seosega on tegemist? Mis religioon (milline luterlus ja milline õigeusk) ning millises funktsioonis sellises vastandumises on?

Kui pühakodadega seotud vastandumise põhjus oleks otsestest usuline, peaks tal olema üks kolmest tunnusest: 1) erinevad usuühendused on konfliktis sellise hoone või pühapaiga pärast, mida peavad pühapaigaks mõlemad pooled (nagu näiteks Jeruusalemma Templimägi, mida peavad pühaks nii juudid kui ka moslemid); 2) usuühenduse liikmed tahavad kaitsta oma pühapaika nende eest, kes samasse usuühendusse või -traditsiooni ei kuulu (nii kaitsevad näiteks saudid oma pühamuid Mekas); 3) pühapaigaga seotud konflikti teeb usuliseks usuühenduse autoriteetide konfliktile antud usuline tähendus (Hassner 2009: 2–3, 22).

Peterburi Jaani ja Lasnamäe õigeusu kiriku näidetel kõik mainitud usulised põhjused puuduvad, kuid see ei tähenda, et nendel pühapaikadel puuduks igasugune sümboolne usuline tähendus. Pühapaiga usulis-kultuuriline tähendus võib põhineda ka etnilisel või rahvuslikul kultuuril, samamoodi nagu sümboolne usuline identiteet võib olla kiriklik ka ilma usklikkuseta (Storm 2011: 76–77). Viimast leidub näiteks siis, kui inimene on oma usulistelt veendumustelt ateist, kuid rahvustundelt ja kultuuriidentiteedilt luterlane. Kui kultuuriliselt määratletud

usk toimib sümbolina rahvuslikust või etnilisest kogukonnast ja identiteedist, siis puudutab see kõiki vastavatesse kultuurkogukondadesse kuulujaid, sõltumata nende individuaalsest usklikkusest ja usulisest kuuluvusest.

Eestlaste näitel tähendab see, et eestluse kultuuriliseks seostamiseks luterlusega ei ole hädavajalik tunda luterlikku dogmaatikat või isegi määratleda end luteri kiriku liikmena. Tegemist on kultuurluterlusega niivõrd, kuivõrd luterlus kas otseselt või sümboolselt iseloomustab seda, kuidas me eestlastena oleme ja käitume. Näiteks Toomas Hendrik Ilves näeb Samuel P. Huntingtoni raamatu „Tsivilisatsioonide kokkupõrge...” sissejuhatuses olulist seost eestluse ja luterluse vahel, mistõttu ta selgitab ajaloolise luterluse varal seda, miks me oleme sellised, nagu oleme, ning käitume, nagu me käitume (Ilves 1999: 18). Kõiki eestlasi iseloomustav kultuurluterlus toimib teadvustamatult – kollektiivsetele uskumused toimivad seda tugevamalt, mida enam neid võetakse kui reaalsuskirjeldust, mitte kui uskumust (Berger, Luckmann 1991: 83), või seda teadvustatakse kas kriisiolukorras (milleks erakonnajuhtidele võib olla ka valimiskampaania aeg) või kultuuriliselt võõras keskkonnas.

Kultuurilisi vastandumisi mõtestatakse seetõttu mitte habermaslikult primale ratsionaalsele argumendile suunatud avaliku debati ja arutelu käigus – samamoodi nagu me ei aruta selle üle, millistel objektiivsetel või parimatel võimalikel põhjustel tasub hoida pöialt Eesti võrkpallikoondisele, mitte Bulgaaria omale –, vaid tõdemustena selliste usulausete vormis, kus *meie usume* on vormiliselt asendatud väljendiga *meie oleme*.

Sellised usulaused nii kultuurilise *meie* kui ka kultuurilise *teise* kohta on kõige usutavamad siis, kui me võtame neid niivõrd objektiivse reaalsuskirjeldusena, et meis ei teki isegi küsimust tõest, tõepärasusest või tõestusest. Hästi sõnastatud kultuurilidentiteedilised usulaused peavad seejuures viitama nii *meie* kui

ka *nende* puhul tervele kogukonnale kui monoliitsele tervikule. Piltlikult öeldes on kultuurilise identiteedi mõtestamisel *meie* (või *nemad*) alati ainsuses (meie *on*, nemad *on*).

Kui praegune president Toomas Hendrik Ilves vastandas Huntingtoni raamatu sissejuhatuses eestlaste kultuurluterlust kultuur-õigeusuga (Ilves 1999: 16, 18, 19), kas ta siis nii tehes manipuleeris eestlaste rahvusteadvuse ja identiteediga? Jah ja ei. Jah, sest väga tõenäoliselt poleks näiteks Arnold Rüütel sellises võtmes eessõna Huntingtoni raamatule kirjutanud. Ei, sest sedalaadi rahvuse ja kirikutraditsiooni vahelist sümboolset sidet tajutakse mingil määral peaaegu kõikjal Euroopas (märkimisväärsed erandid on vaid Prantsusmaa ja Tšehhi Vabariik) ning kuna poliitilise võimu kandjad osalevad juba oma ametipositsiooni tõttu rahvuskultuurilise identiteedi mõtestamises, siis kui Ilves poleks kultuurluterlusele tähendust määranud, oleks seda teinud ilmselt keegi teine.

Avaliku kultuurisümboli funktsioonis esindab kiriku-traditsioon rahvuskultuurilist pärandit, identiteeti ja kollektiivset rahvuslikku mälu, mistõttu kiriku kultuuriliselt sümboolset funktsiooni defineerib peamiselt kultuuri, mitte kiriku enda traditsioon. Tänapäevaste Euroopa ühiskondade kultuur on valdavalt sekulariseerunud: kiriklikel võimukandjatel ei ole enam varasemat autoriteeti mittekiriklike ühiskonna osade (majandus, poliitika, teadus jt), ühiskonnaüleselt inimeste usuliste, moraalsete ja maailmavaatelistel valikutel ning kirikusiseselt ka omaenda liikmeskonna üle – ka kirik on omandanud mittekirikliku kultuuri usulise sümboli staatuse. Teisisõnu, et sümbol on küll usuline, kuid kultuur pole enam traditsiooniliselt kiriklik, on usulise kultuurisümboli puhul tegemist kiriku autonoomselt mõjult nõrgima võimaliku usu ja poliitika seotusega.

Kui kultuurilis-sümboolset vastandumist defineerivad kultuur ja poliitika ning mitte religioon, kas ja kuidas on siis

usuühenduste kõrgeimad ametikandjad vastandumisega seotud? Nii EELK peapiiskopi, Moskva patriarhi, MPEÕK metropoliidi kui ka teiste usuühenduste juhtide ja vaimulike seisukohad on sellises vastandumises olulised, kuid need seisukohad ei väljenda seejuures automaatselt kirikute omavahelisi suhteid. Eestis näiteks puudub usuliselt motiveeritud vastandumine luterlaste ja õigeusklike, luteri kiriku ja õigeusu kirikute ning vaimulikondade vahel, meie poliitikas aga on usulis-sümboolne vastandumine täitsa olemas.

Kas tipp-poliitikute kiriklik kuuluvus on usulis-sümboolsetes vastandumistes oluline? Või võivad selles vastandumises näiteks Tallinna linnapea, Eesti Vabariigi president ja peaminister olla sümboolse vastandumise erinevatel pooltel, sõltumata sellest, et nende formaalne kiriklik kuuluvus on samasugune (luterlik)? Eesti tipp-poliitikute kuulumine õigeusu kirikusse polnud iseenesest kultuuriliseks probleemiks ei maailmasõdade vahelisel ajal ega ole ka täna. Ja vastupidi – formaalne kuuluvus luteri kirikusse ei ole kuvandiliselt kaitsnud ka Edgar Savisaart.⁴

On siis üldse tegemist religiooni ja usuga, kui kiriklik-ühenduslik kristlus teda ei määra ega kontrolli (või teeb seda piiratud määral)? On küll. Religioon on ühiskonna ajaloos olnud kodanike vaba valik vaid lühikest aega ning enamiku ajast on lojaalsus kogukonnale väljendunud just usuliselt ja sümboolselt. Et rahvuslusel põhinevates poliitilistes kogukondades kuulub ülim lojaalsus nii ehk nii rahvusriigile, mitte klannile, linnriigile, feodaalisan-dale, monarhile, kirikule või usulisele rühmale (Kohn 1955: 9), domineerib olukordades, kus kiriklik traditsioon on sümboolselt rahvuskultuuriga seotud, rahvuslus ka tekkinud sümbiootilist usulis-rahvuslikku identiteeti (Loizides 2009: 203).

Ehkki tegemist on sootuks teistsuguse kristlusega kui oleme harjunud leidma kirikuseinte vahelt, on kiriklikud ühendused

⁴ „Kotka: Savisaar peaks kogudusest välja astuma!” Delfi, 3. mai 2010.

ise vägagi teadlikud oma kultuurilis-sümboolsest staatusest ja ka sellest, et avalikul alal nad ei aja mitte niivõrd usuühenduse, vaid rahvuskultuurilist või etnilis-kultuurist asja (Klausen 2009: 296). Traditsioonilisele kirikule võib sümboolne seos kultuuriga olla selline kapital ja ressurss (Campling 1999: 10), mida ükski teine temaga usumaastikul konkureeriv usuühendus ei oma.

Kultuurilisele identiteedile ei toimu tavapärast usule ja maailmavaatele omast indiviidide vabavalikulist konkurentsi. Luterluse positsioonile eestlaste usulises rahvussümboolikas ei konkureeri täna ei katoliiklus, kommunism ega konfutsianism. Ühiskonna ja kultuuri arenedes on kirikute kõrvale tulnud mitmeid mitteusulisi rahvuskultuuri sümboleid, näiteks rahvusmeeskonnad ja -kangelased spordis, aga ka sedalaadi tegevus majanduses, kunstis, teaduses ja kirjanduses, kus esindatakse rahvuslust sümboolselt ning sõltumatult kiriklikust rahvussümboolikast.

Kelle või mille sümbol on (veel mitte valminud) õigeusu kirik Lasnamäel? Esiteks ei ole ta sümbol õigeusust üldiselt, sest tal pole – eestlaste rahvuskultuurilisest vaatest lähtuvalt – midagi pistmist Gruusia või Rumeenia õigeusu ega ka Konstantinoopoli patriarhile alluvate õigeusu kirikutega, kuna need ei seostu eestlaste rahvusajalooliste poliitiliste vastastega. Ka ei ole sel sümboolset seost õigeusuga, millesse kuulus Konstantin Päts või kuulub Arnold Rüütel.

Kahel põhjusel pole kirik Lasnamäel otseselt ka MPEÕK sümboliks. Esiteks sellepärast, et vene õigeusu kirikuhooneid Eestis on kümneid, sümboolne tähendus aga on antud vaid ühele (või mõnele, kui arvestada ka Aleksander Nevski katedraalil lasuvat sümboolset kultuurilis-poliitilist tähendust). Teiseks on Lasnamäe kirik samavõrd venekeelse etnilis-kultuurilise vähemuse sümbol Eestis, nagu Jaani kirik on eestluse sümbol Peterburis.

Kas usuliselt sümboolsete hoonetega seotud vastandumist võiks pidada vastandumiseks usulise ja sekulaarse natsionalismi kui kahe üksteisega nullsummamängus konkureeriva, viimset otsustusõigust taotleva ning ülimat lojaalsust nõudva korra ideoloogia ja ülima võimu vahel (Juergensmeyer 1994; Juergensmeyer 1995: 381, 382)? Kindlasti ei ole kummalgi poolel tegemist Mark Juergensmeyeri liigituses ideoloogilise usulise rahvuslusega, mis vastandub sekulaarse rahvuslusega ka kogukonnasiseselt, kuid kokkupuutepunkte võib leida etnilise usulise natsionalismiga, mille puhul kasutatakse usulisi identiteete ära poliitilistel eesmärkidel etniliselt, ent mitte usuliselt defineeritud vastase vastu (Juergensmeyer 1996: 4). Täiemõõtmelist usulist rahvuslust ei esine aga kummalgi poolel, kuna ühendusteüleselt organiseerunud religiooni esindajatel ei ole olulist osalusrolli riigi juhtimises ega mõtestata rahvuslust (või etnilisust) oma põhialustelt ka usuliselt (Juergensmeyer 1995: 382).

Teiselt poolt aga, arvestades, et natsionalismi peavool on oma põhialustelt pea kõikjal läänes sekulaarne, nõuab kodanikult ülimat lojaalsust riigile ja mitte usule, on peamine küsimus selles, kas ja millisel määral toimib traditsiooniline kristlus kultuurilise vastena sekulaarse rahvusriigi kodakondsusele?

Sekulaarne natsionalism võib olla ja enamasti ka on samaaegselt nii sekulaarne, usuliste tahkudega kui ka selliseid poliitilisi ja sotsiaalseid funktsioone täitev, mida varem poliitikas ja kultuuris täitis religioon (Smith 2000: 792, 794). Et organiseerunud kristlus ja sekulaarne rahvuslus ei konkureeri Eestis omavahel riigi ja kultuuri korraldamise üle, on mõistlik liigitada eestlaste rahvuslus kultuuriliselt sekulaarseks, kuna selle side religiooniga on nõrk (Johnston 1994: 27). Samas on kultuuriline peavool Eestis oma põhialustelt sellegipoolest tugevalt etniline ja keeleline. Viimane aga on hea eeldus kiriku sümboolsele staatusele (võimalusele esindada kultuuriliselt eestlaseks ja

venelaseks olemist) ka siis, kui kodanikkonnal otsene side kirikliku religiooniga on nõrk.

Nii võib öelda, et Eestis on tegemist madala intensiivsusega usulis-rahvusliku vastandumisega, milles usk on vähe seotud kirikliku kuuluvuse ja kirikliku usuga ning toimib peamiselt kultuurilise sümbolina. Mõlemal poolel on tegemist sellise religiooniga, mille liikmeks saadakse sündides, mitte valides või osaledes. Sellist usulist kuuluvustunnet võib nimetada etniliseks kristluseks (Storm 2011), kollektivistlikuks religiooniks (Jakelić 2010) või kultuurikristluseks (Demerath 2000). Sedalaadi kultuurireligioon on tänapäeva Euroopas endiselt enim levinud usulise enesemääratluse vorm (Demerath 2000: 136), mis ühendab kultuurkogukonna liikmeid ning seab sümboolsed kultuurilised piirid kogukonna liikmete ja mitteliikmete vahele. On loomupärane, et kultuurilise (etnilise ja kollektivistliku) kristlusega samastuvad inimesed kultuurilistel (kollektivistlikel ja etnilistel), mitte kiriklikel ja usulistel põhjustel, mistõttu kultuurikristlaste hulgas on arusaadavalt ka vaenu kultuurilistelt võõraste immigrantide suhtes rohkem kui regulaarselt kirikus käivate inimeste seas (Storm 2011).

Kultuuriline kristlus on alati sümboolne, kuid Eesti kultuurikristluse – nii eestlaste luterluse kui ka venekeelsete õigeusu – eripära on ainulaadselt madal kultuuriliselt motiveeritud kirikliku kuuluvuse tunne. Skandinaavia ühiskondades langevad etnilised ja keelised enesemääratlused kokku umbes nii nagu Eestiski, ent sealsed ühiskonnad on kultuuriliselt homogeensemad ning kultuurluterlus väljendub ka paralleelses enesemääratluses luterlase ja luteri kiriku liikmena (ehk etnilis-kultuurilised piirid jooksevad usuühendusliku kuuluvustunde piiridega koos). Eestis peab aga vaid iga viies eestlane end luteri kirikusse kuuluvaks (iga neljakümnes eestlane õigeusu kirikusse kuuluvaks), mistõttu eestlaste kultuurluterlus on rõhutatult sümboolne ning

vähe seotud kirikliku kuuluvusega. Samuti vaid iga neljas Eesti venekeelsesse vähemusse kuuluja peab end õigeusu kirikusse kuuluvaks.⁵ Seega on kultuuriline identiteet nii etnilistel eestlastel kui ka venelastel valdavalt sekulaarne, kuna kiriklik religioon (selle õpetused, moraalinormid ja rituaalid) pole enamikule enam olulised. See aga ei tähenda, et kultuurikristlikud sümbolid oleks samavõrd vähe või samavõrd vähesele hulgale inimestest olulised.

Kultuurilise sümbolina toimiv religioon aitab luua ja alal hoida kollektiivset ühtekuuluvustunnet, kollektiivset mälu, usku ühisesse päritollu ja kuulumist järjepidevasse (antud juhul rahvus)usukogukonda, mis annab kultuurkogukonna olevikule tähenduse ning tulevikule suuna (Hervieu-Léger 1998: 23, 25). Kiriklik religioon oma muudes mõõtmetes – kiriklike uskumuste, rituaalide, moraalinormide ja kogukondliku kuuluvustundena (Saroglou 2011: 1325) – on ühiskonna uuenedes kaotanud olulisuse, mistõttu võib just religiooni kui kultuurilise sümboli üha suuremat kasutamist kultuurilise identiteedi ühe alusena pidada ürituseks taastada usuliselt kollektiivset identiteeti, ühise põlvnemise taju ja kollektiivset mälu. Nii võivad eestlased samastuda luterlusega, sest see ühendab neid sümboolselt esivanematega ja on andnud neile eesti keele, ning pidada rahvususest pühaks teatud kirikuhoonet, mis tähistab (ehitab üles, kinnitab ja tugevdab) nende tänast rahvuslikku

⁵ Nii Tallinna kui ka kogu Eesti elanikkonnast neljandik venekeelsetest ja viiendik eestlastest määratleb oma kuuluvust kindlasse kirikusse. 2000. aasta rahvaloenduse järgi oli Tallinna elanikest 11,4% luterlased (neist 95% eestlased) ja 18,3% õigeusklikud (neist 7,5% eestlased) (Kilemit 2009: 288, 289). Tervest Eesti elanikkonnast määratles end luterlastena 13,6% ning õigeusklikena 12,8%. Etniliste eestlaste seas oli usu järgijaid alla veerandi (24,3%), neist valdav osa (80,5%) olid luterlased ning umbes iga kümnes (10,2%) õigeusklik (Känd 2000: 292, 328.)

identiteeti ja ühendab endas kõiki rahvusliku kultuurkogukonna liikmeid (sh ateiste, baptiste, õigeusklikke, skeptikuid ja taarausulisi).

Kui selline usulis-sümboolne side tugevneb (kas tajus meist või kultuurilisest vastasest), võib ta tugevneda ka ilma kirikliku kuuluvustunde tugevnemiseta (kultuurilis-sümboolne vastandumine on viimasel neljal-viiel aastal Eesti poliitikas suurenenud ilma sellega kaasneva kirikliku kuuluvuse suurenemiseta).

Eestis on seega tegemist valdavalt mittekiriklikult määratletud kultuurluterluse ja kultuurõigeusu vastandumisega, mille sümboliteks on kujunenud üksikud, peamiselt poliitilise tähendusega kirikuhooned. Nii kultuurluterluse kui ka kultuurõigeusklikkuse poolel on ühenduslikud kirikud oluliselt nõrgemad nähtavate kirikutena kui nad on kultuuriliste sümbolitena.⁶

Jagatud sümbolitega samastuvad inimesed usuvad, et nad saavad paremini üksteist usaldada, lugeda paremini üksteise meeli ja tundeid ning saada üksteisest ka paremini aru (Riis 2001: 21). Jagatud sümbolid aga pole vaid pelgalt kogukonna ühtekuuluvuse märgid, vaid on ka omaette (sümboolse) võimu vorm ja ressurss (Hassner 2009: 10). Nii *meie* kui ka *meie vastase* kultuurilised sümbolid kas kannavad võimu (autoriteeti) või on märk võimust.

Nii lähenedes võib sümboolse tähendusega pühakodasid pidada ka sellise võimu väljenduseks, millega tõmmatakse kultuurkogukondade vahele selliseid piire, mida füüsiliselt, nähtavalt ja legaalselt (ehk mitesümboolselt) tõmmata ei saa (seltsamal põhjusel ei lange kodanike ja mittekodanike piirid alati sümboolsete kultuuripiiridega kokku). Kodakondsus ühendab ühiskonna legaalseid liikmeid, kuid kultuurilised sümbolid võivad ühendada kodakondsusest oluliselt laiemalt või ka kitsamalt

⁶ Andrew Hart on väitnud, et luterlus Eestis on nähtamatu, eestlasi sümboolselt lääne kultuuri, rahvusluse ja oma ajaloo ühendava kirikuna tugevam kui nähtava kirikuna (hooned, õpetuslikud seisukohad, liikmete arv) (Hart 1993: 10–12).

kultuurilisi täisliikmeid ehk neid, kes kannavad ka jagatud väärtusi (Ferrari 2010: 750) ja jagatud kuuluvustunnet (Bloemraad, Korteweg, Yurdakul 2008: 156).

Kultuurilisse peavoolu kuuluvad liikmed võivad hästi tajuda sümboleid, mis neid kultuuriliselt ühendavad. Peale usuliste sümboolite ja hoonete ühendavad neid ka lipud, hümnid, laulupeod ja muud rahvuskultuuriliselt olulised hooned ja sekulaarsed rituaalid, viimase näiteks võib olla isegi igahommikune üleriigilise päevalehe lugemine kohvitassi kõrval (Anderson 2006: 36). Kuid kultuurkogukondades tajutakse lisaks enda sümboolitele ka kultuurilise *vastase* sümboleid. Konflikti või vastandumise olukorras võidakse viimaseid rünnata seda enam, mida olulisemad need vastastele on (sellise suhtumisega avaldati näiteks Muhamedi karikatuurid Taanis). Rünnak sümboolite vastu pole erinev igast teisest rünnakust selles mõttes, et ka siin peetakse rünnakut õigustatuks lähtuvalt (kultuurilisest ja sümboolsest) enesekaitsest, kuna leitakse, et rünnatav vastane on esimesena rünnanud või juba ette kahjustanud ründaja pühasid sümboleid.

Luterluse kujunemine positiivseks ja õigeusu kujunemine negatiivseks kultuurisümbooliks

Sümboolilise vastandumise tekkimine, areng ja muutus sõltub paljuski kiriklikke ja poliitilisi võtmekohti täitvatest isikutest ning nende rahvuslik-usulisest meelestatusest. Võtmeisikute roll paistab iseäranis silma 2002. aastal aset leidnud õigeusu kirikute lõhe vaibumises ning õigeusuga sümboolse kultuurilise vastandumise madalseisus. Teiselt poolt aga sõltub negatiivsete sümboolite kujunemine ja lagunemine suurel määral ka olevikulisest rahvuslikust ohutundest ja poliitilisest vastandumisest. Sajand tagasi olid nii õigeusk kui ka luterlus eestlaste jaoks kultuuriliselt

negatiivselt defineeritud, kuna mõlemad olid seotud rahvusliikumise vastaste ühiskondlike ja poliitiliste jõududega. 21. sajandil aga ei seostu luterlus eestlaste jaoks enam negatiivselt baltisaksa kultuuriga, õigeusk seevastu kaldub kinnistuma sümboolse rahvuskultuurilise vastasena.

19. sajandi lõpul oli õigeusk koos venestamisega vahendiks, millega Vene tsaar üritas kallutada eestlaste lojaalsust baltisakslastele tsaarivõimu suunas. 1900. aastal püstitati vürst Sergei Šahhovskoi eestvedamisel Tallinna Toompeale Vene keskvalitsemise tugevdaja Aleksander Nevski auks õigeusu katedraal, millest hiljem sai eestlaste jaoks venestamise sümbol. 1928. aastal, mil Venemaal polnud enam tsaari ning otsene venestamise oht ja kartus ei saanud enam olla aktuaalne, tegi Riigikogu ettepaneku katedraal lammutada (sarnaseid algatusi tehti hiljem veelgi). Üritus luhtus õigeusklike rahvusvahelise vastuseisu tõttu, kuid see oli selge märk, et venestamise ajalooline kogemus seostus eestlastele sümboolselt peaaesjalikult vaid ühe ja ainsa hoonega.

Kahe maailmasõja vahelises Eesti ühiskonnas oli kaks olulist etnokultuurilist *teist*: baltisaksa ja vene, koos kahe eesti rahvuseluse jaoks olulise kirikliku traditsiooniga: luterluse ja õigeusuga. Tol ajal olid veel nii luterlus kui ka õigeusk sümboolselt negatiivse tähendusega, kuna mõlemaid varjutas varasem eestlaste rahvusliikumise vastane minevik (Ketola 1999: 239, 240).

Luteri kirik oli kuni 1918. aastani baltisakslaste ülemvõimu all ning enamik luteri kiriku vaimulikest ka iseseisvunud Eestis endiselt mitte-eestlased: eestlastest vaimulikkonna osakaal luteri kirikus oli vaid 44% (Saard 2000: 108). Katsed eestistada luteri kirikut kestsid Teise maailmasõjani ning sellega kaasnev kultuuriline konflikt baltisakslastega keskendus sümboolselt samuti vaid ühele kirikuhoonele.

Alates 13. sajandist oli Toompeal asuv Tallinn Piiskoplik Toomkirik olnud Eesti kõrgeimate vaimulike, piiskoppide ja super-

intendentide residents ja kirikupeade kodukirik. Eesti iseseisvudes valiti luteri kiriku peapiiskopiks Jakob Kukk, kes oma ametiposit-siooni tõttu oleks pidanud automaatselt saama ka toomkoguduse ülemõpetajaks, kuid saksakeelne kogudus keeldus kirikut talle loovutamast ning teda ülemõpetajana tunnustamast. Konflikt kul-mineerus aastal 1927, mil Eesti siseminister võõrandas Tallinna Toomkiriku saksa koguduselt, kuid pinged baltisakslastega nii kiriku sees kui ka ühiskonnas laiemalt ei vaibunud kuni baltisaks-laste lahkumiseni Eestist 1939. aastal (Ketola 2000: 236).

Sümboolne konflikt õigeusu suunal ei hõlmanud õigeusu-lisi usklikke, vaimulikke või kirikujuhte ega keskendunud ka õigeusule kui kiriklikule usule või usulisele valikule. Konflikti ei tekkinud valitsusliikmete või valitsusjuhtide kuulumisest õigeusku ega olnud ta ka seotud Konstantinoopoli patriarhile alluva õige-usu kirikuga. Konflikt keskendus õigeusule kui sümbolile millestki muust (kultuurilisest venestamisest, poliitilisest tsaarivõimust ja rahvusliikumise vastasusest), mis tingis ka rahvuslikult meeleta-tud eestlaste soovi seda sümbolit konkreetse hoone näol allutada, kontrollida või mälust kustutada. Sümboolne konflikt baltisaksa luterlusega järgis üldjoontes sama dünaamikat, ainsaks erinevu-seks oli ka eestlaste enda ülekaalukas kuulumine luteri usku.

1990. aastateks olid baltisakslased eestlaste rahvusidentitee-dis omandanud negatiivse teise asemel positiivse teise staatuse (Petersoo 2007: 123). Miks? Põhjuseid võib leida pigem sotsiaal-psühholoogiast kui millestki olemuslikult usulisest. Pärast 1939. ja 1941. aasta lahkumisi Eesti territooriumilt ei saanud baltisaks-laste ühiskondlik kohalolu enam õõnestada eestlaste kultuurilist identiteeti. Et nõukogude võim represseeris ühtaegu nii eestlaste rahvuslust kui ka luteri usku, ei saanud ka luterlust enam enesest-mõistetavalt seostada Eestis millegi baltisaksalikuga ei kommu-nismi ajal ega ka järel. Negatiivseid rahvustundeid baltisakslaste suhtes tunda polnud enam alust, kuna viimased ei olnud enam

negatiivselt seotud olevikulise kultuuriidentiteedi ja tulevikuliste rahvuslike püüdlustega. Ka õigeusu kirik kannatas nõukogude võimu ajal repressioonide käes, kuid varasemaid õigeusuga seotud negatiivseid rahvustundeid see ei lagundanud peamiselt 1990ndatel tekkinud uue hetkepoliitilise olukorra tõttu.

Iseseisvuse taastanud Eesti kultuuris naasis sümboolne õigeusu vastasus uuel kujul, nüüd sümbolilises seoses ka kommunismivastasusega ja – erinevalt kahe maailmasõja vahelisest ajast – ka Venemaa Föderatsiooni valitsusega.

Kultuurilis-sümbolilised kombinatsioonid tekivad, arenevad ja muutuvad positiivsest negatiivseks või negatiivsest positiivseks paljuski lähtuvalt hetkepoliitilisest situatsioonist. Et kultuurilise identiteedi positiivsed sümbolid peavad aitama rahvuslike püüdluste suunas edasi liikuda ning tugevdama olevikulist identiteeti, sobis ajalooline kuuluvus luterlikku baltisaksa kultuuriruumi 1990ndatel hästi positiivse identiteedimääratlusena NATO ja Euroopa Liiduga ühinemise rahvuslike püüdluste teel. Frans Hoppenbrouwersi hinnangul võis eestlaste vajadus samastuda positiivselt baltisaksa kultuuriga olla ajendatud ka eestlaste kultuurilisest alaväärsustundest (Hoppenbrouwers 2006: 86), mis võinuks muidu kergelt tekkida juhul, kui eestlased mõtestaks oma ajaloolist identiteeti lahus neid valitsenud kultuuridest. Et sellist probleemi vältida, hakkasid eestlased oma majanduslikku ja ühiskondlikku edukust ja paremust õigeusklikega võrreldes põhjendama ajaloolisest baltisaksa kultuuriruumi kuulumisest tuleneva kultuurluterlusega (Ilves 1999: 16, 18, 19).

Et mineviku tõlgendamine sõltub alati oleviku ohutundest ja poliitilistest vastandumistest, kujunes Moskva patriarhaadile alluvast õigeusu kirikust sümboolne sisemine kultuuriline teine pea samaaegselt, kui Venemaa Föderatsioonist oli saanud uus väline teine. Kuni 2002. aastani oli õigeusu kirik Eestis seesmiselt lõhenenud nii, et Eesti valitsus (eelkõige

rahvuslikumalt meelestatud Isamaa ja Isamaaliit) toetas Eesti Apostellikku Õigeusu Kirikut (EAÕK) Konstantinoopoli patriarhaadi alluvuses ning ka Venemaa Föderatsiooni presidendid (Boris Jeltsin või Vladimir Putin) olid samavõrd selgelt MPEÕK poolel (Hoppenbrouwers 2006: 87). Kirikutüli maandanud kompromisslahenduseni aastal 2002, mil jõustus uus riigi ja kiriku suhteid reguleeriv seadus ning sõlmiti riigi ja kirikute koostöökokkulepe, jõuti igati loogiliselt ajal, mil Isamaaliidu juhitud valitsuskoalitsioon oli lagunenud ning rahvuslikest poliitilistest jõududest pärit Lennart Meri oli presidendi ametikohal välja vahetanud Arnold Rüütel.

2002. aastal tekkis seega olukord, kus rahvuslikult meelestatud jõud ei olnud esindatud ei presidendi ega peaministri ametis (Siim Kallase juhitud Reformierakond ei olnud siis veel rõhutatult rahvuslik) ega olnud võimul ei riigis ega Tallinna linnas. Võrreldes õigeusu kirikutüli lepitamise hetkega 2002. aastal on 2011. aastal olulistel kiriklikel ja poliitilistel positsioonidel vaid MPEÕK metropoliit Kornelius (Moskva patriarhaadile alluva õigeusu kiriku kõrgeim Eesti piirkonna esindaja alates aastast 1992) ning Tallinna linnapea Edgar Savisaar (linnapea ajavahe-
mikus 2001–2004 ning alates 2007).

2002. aastaga võrreldes on 2011. aasta Riigikogu valimisteks üks erakond oluliselt muutunud: Reformierakond on orienteerunud pragmaatilisest rahvuslusest ümber veendumus-rahvuslusele, ning muutunud on ka kuus olulist kiriklikku ja poliitilist võtmeisikut (tabel 1). 2002. aastal võimule tulnud Siim Kallase juhitud Reformierakonna ja Keskerakonna valitsuskoalitsioon (2002–2003) oli otseselt tegev õigeusu kirikulõhe lõpetamises. 2002. aastal oli üleüldine poliitiline õhkkond orienteeritud ühiskondlikule leppele ning kui mitte kogu elanikkonna, siis vähemalt kogu kodanikkonna koostööle ja konsensusele pikemaajaliste ühiskondlike tulevikueesmärkide sõnastamisel ja

elluviimisel. Kuni Euroopa Liiduga ühinemiseni 2004. aastal oli suhtumine rahvusküsimustesse ka mitmekultuurilisem ja konsensust otsivam – osalt ka vajadusest vastata Euroopa Liiduga ühinemiseks vajalikele euroopaliku mitmekultuurilisuse ja poliitilise korrektsuse normidele (Ehala 2009: 152). Venekeelse elanikkonna lõimumist ühte ja ühisesse osalusdemokraatlikku kodanikuühiskonna ruumi peeti enesestmõistetavaks ja legitiimseks eesmärgiks.

Ametis olnud president Arnold Rüütel suhtles toona Venemaa Föderatsiooni presidendi ja Moskva patriarhiga nii nagu rahvuslikumalt meelestatud Ilves ega Lennart Meri (president aastatel 1992–2001) seda ei teeks või ei teinud. Edgar Savisaar ja patriarh Aleksius II kohtusid 2005. aastal Moskvast ning meenutasid koos veedetud aegu viimases NSVLi Ülemnõukogus. Vastastikkuste hea tahte märkidena andis president Rüütel 2003. aastal sügisel (Isamaaliidu protestist hoolimata) Aleksius II-le Maarjamaa Risti esimese klassi teenetemärgi ning Aleksius II andis 2005. aastal omakorda Arnold Rüütlile õigeusklike rahvaste ühtsuse rahvusvahelise fondi preemia õigeusu kirikute lepitamise eest Eestis.

Moskva patriarhi ja Venemaa Föderatsiooni presidendi vahetus on otseselt vähe oluline, sest neil polnud 2011. aasta Riigikogu valimiskampaanias mingit rolli. Samas on just Kirilli patriarhiks saamise järel 2009. aastal vene õigeusu kiriku suhted Venemaa Föderatsiooniga oluliselt muutunud. Kirilli juhitav kirik on seesmiselt tugevam kui Aleksius II ajal, kiriku rahvussümboolne roll poliitikas, armees ja haridussüsteemis on kasvanud ning ka riik on toetanud kirikut varaliselt rohkem kui varem (Papkova 2011). Venemaal on seega toimumas Eesti kultuuriluterlusega sarnane kiriku rahvussümboolse staatuse tugevnemine, ainult et oluliselt tugevamal määral kui meil, kuna EELK peapiiskop on Eesti ühiskonnas oluliselt nõrgema

Tabel 1. Kiriklike ja poliitiliste võtmeisikute ja valitsuskoalitsioonide võrdlus aastatel 2002 ja 2011

Aasta	2002	2011	Muutuse olulisus kultuurilise vastandumise jaoks
Eesti Vabariigi president	Arnold Rüütel (2001–2006)	Toomas Hendrik Ilves (2006–)	Arnold Rüütliga võrreldes on Toomas Hendrik Ilves rahvuslikumalt meelestatud ja läände orienteeritud ning kergemini Keskerakonna, MPEÕK, Vene Föderatsiooni presidendi ja Moskva patriarhiga vastanduv.
Eesti Vabariigi peaminister	Siim Kallas (2002–2003)	Andrus Ansip (2005–)	Ehkki mõlemad on Reformierakonnast, on Andrus Ansip rahvusküsimustes põhimõttelisem ja vähem pragmaatiline kui Siim Kallas.
Valitsuskoalitsioon	Reformierakond ja Keskerakond	Reformierakond ja IRL	2002. aastal õigeusu kirikulõhe lepitamise ajal polnud valitsuskoalitsioonis Isamaaliitu ning ka Reformierakond polnud veel rõhutatult rahvuslik.
EELK peapiiskop (peapiiskop aastatel)	Jaan Kiivit jr (1994–2005)	Andres Pöder (2005–)	Jaan Kiivit rõhutas kirikupeana vähem rahvuslust ja konservatiivseid väärtusi, koondas kiriku juhtimises vähem võimu tippjuhtkonna kätte ning oli poliitiliselt vähem aktiivne kui Andres Pöder, kes kuni peapiiskopiks saamiseni oli aktiivne Isamaaliidu liige.
Moskva patriarh	Aleksius II (1990–2008)	Kirill (2009–)	Õesti erakonnapoliitika jaoks on antud muudatused otsestelt vähe olulised, kuid on olulised märkidena üldisest kultuurikristluse ja riigivalitsemise sümboolsete seoste suurenemisest (just Kirilli ja Medvedevi ajal).
Venemaa Föderatsiooni president	Vladimir Putin (1999–2008)	Dmitri Medvedev (2008–)	

Sulgudes olevad aastad tähistavad ametis oleku aega.

pehme võimu ja vähesema sotsiaalse autoriteediga kui Moskva patriarh omas kultuuriruumis. Veelgi üldisemalt võib tõdeda, et kui sümboolsed sidemed etniliselt määratletud rahvusluse ja kultuurkristluse vahel ning ka vastandumised etnokultuurilise *teisega* poleks tõusutrendis kogu postkommunistlikus Euroopas (Merdjanova 2000: 234), ei oleks nad seda ilmselt ka Eestis.

NATO ja Euroopa Liiduga ühinemise järel algas Eesti poliitikas identiteedipoliitika ning sümboolse kultuurilise vastandumise tõus. Martin Ehala näeb põhjust selles, et eestlased ammutasid NATOga ja ELiga ühinemisest kindlustunnet, millega kehtestada oma väärtusi ühiskonnas (Ehala 2009: 152). Uusaegsed sümboolsed vastandumised Eesti poliitikas aga võimenduvad rõhutatult vaid valimiskampaaniate ajal ning võivad valimistevahelisel argipäeval vaibuda pea olematuks.

2006. aasta presidendivalimised, mis tipnesid Arnold Rüütli ja kolmikliidu (IRL, Reformierakond ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond) koalitsioonikandidaatide (Ene Ergma ja Toomas Hendrik Ilves) vahelise heitlusega, kandsid juba selget rahvusliku *meie* (kolmikliit) ning välistatavate või välistatud *vastaste* (Rahvaliid ja Keskerakond) vahelise vastandumise õhkkonda, mis selleks ajaks oli kandumas erakonnapoliitikast üle ka kodanik- ja valijaskonda.

2006. aasta presidendivalimiste tulemusena läks presidendi institutsioon üle *vastase* (Keskerakond ja Rahvaliid) poolelt *omade* poolele. 2007. aasta Riigikogu valimistele mindi samasuguse omade (kolmikliit) ja vastaste (Keskerakond ja Rahvaliid) vahelise vastandumise vormis, hoolimata Keskerakonna, Rahvaliidu ja Reformierakonna valitsuskoalitsiooni püsimisest kuni valimisteni.

2007. aasta Riigikogu valimised olid märgilise tähtsusega kahes mõttes: kolmikliit tuligi taas kord võimule ning alates 2007. aastast on Riigikogu valimistel peamiseks kiriku ja

poliitikaga seonduvaks teemaks olnud kirikuhooned, mitte religiooniõpetus, kiriklikud, kristlik-demokraatlikud või kristlikud väärtused. Reformierakonna 2007. aasta valimisprogramm nimetas põhjusena, miks sündivus Euroopas on nii palju kahanenud, religiooni mõju kahanemist ning lubas neljakordistada pühakodade ja kirikute restaureerimisprogrammi summasid riigieelarves, tõstes need vähemalt 100 miljoni kroonini aastas. Ka Keskerakonna tegevuskavas aastateks 2007–2011 lubati renoveerida Eesti kirikuid ja mõisahooneid. Peale hoonetega seonduva ning kirikute kui rahvuskultuuri alalhoidjate sotsiaalse rolli tunnustamise suuremad erakonnad sellest ajast alates enam muid konkreetseid lubadusi kirikute suunal ei anna ning paistab, et traditsioonilised kirikud ka peale hoonetega seonduva neilt enam midagi väga ei oota ka.

Nii mainis EELK peapiiskop Andres Põder ETV saates „Terevisioon” (18.02.2011) Riigikokku kandideerivaid erakondi kommenteerides esimese asjana seda, et mitmed erakonnad juhivad oma valimisplatvormides tähelepanu pühakodade, arhitektuurimälestiste, kristlike ning „meie rahva traditsioonide hoidmise, kaitsmise ja säilitamise vajadusele ning ka riigi ülesandele seda teha”. Kui temalt küsiti kiriklike ja kristlike väärtuste kohta, vastas peapiiskop, et neid saab kõige paremini edendada siis, kui neist ei räägita kui kristlikest, vaid kui ühiskonnale üldomastest, ning „kõigi erakondade programmidest leiab midagi head ja ilusat ning ka sellist, mis kirikuga sobib”.⁷ Seetõttu paistab just hoonete ümber tugevnevat kiriku ja riigi vahelise vastastikkuse koostöö, mõistmise ja ühise huvi side.

2007. aasta aprillis pronkssõduri teisaldamisega vallandunud rahutuste järel hakati sümboolset kultuurilist vastandumist mõtestama kahe vastanduva ajalookäsitluse vormis: paljudele eestlastele sümboliseeris pronkssõduri monument Eesti

⁷ „Põder: Peterburi Jaani kirik on oluline kõigi jaoks”, ERR, 18. veebruar 2011.

okupeerimist NSVLi poolt, paljudele venekeelsetele aga sümbolit Eesti vabastamist fašistlikust okupatsioonist (Brüggemann, Kasekamp 2008: 429). Täpselt kui paljud mõlemal poolel nii ühemõtteliselt ajalugu ja kultuuriidentiteeti mõtestasid, ei olnud algul kuigivõrd selge, samas ettekujutuslik ja uskumuslik arusaam, et tegemist ongi kahe monoliitselt mõtleva kultuurkogukonnaga, nn pronksiöö järel kuudega aina kinnistus kindlasti. Paljud neist, kes esimestel pronksiööle järgnenud kuudel keeldusid oma venekeelsete töökaaslaste või sugulaste meelsust kontrollimast ja kahe bloki juttu tõsiselt võtmast, on aastaid hiljem, mil lõimumisest Eestis räägitakse tõsiselt sama vähe kui mitmekultuurilisusest Saksamaal, pidanud tunnistama kahe bloki stiilis rahvussuhete mõtestamise järkjärgulist muutumist ühiskondlikuks reaalsuseks.

2010. aastaks oli Rahvaliit poliitiliselt areenilt sisuliselt taandunud ning ainus komponent, mis täiuslikust vastandumisest veel puudus, oli Keskerakonna sidumine vene valija ja kultuuriliselt sümboolse õigeusuga. 30. aprillil 2010 avaldas rühm Tallinna vaimulikke Keskerakonna poliitilise reklaami kampaaniast ajendatuna Riigikogus esindatud erakondadele ja nende juhtidele avaliku pöördumise, milles nad tundsid muret Tallinna linnapilti ilmunud reklaamide pärast, millel üks erakond (Keskerakond) halvustas teiste erakondade juhte. Vaimulikud kutsusid erakondade juhte üles mitte mustama oma juhte. Et pöördumisele kirjutasid alla Tallinna erinevate kirikute vaimulikest seitse baptisti, neli metodisti, kolm luteri, kaks Päästearmee ning üks nelipühi kiriku vaimulik, on nende hulgas Tallinna baptisti ja metodisti vaimulikkond rohkelt esindatud, luteri vaimulikud alaesindatud ning õigeusu vaimulikud – nii Konstantinoopoli kui ka Moskva patriarhaadi alluvusest – aga üldse esindamata.

Nii jõutigi 2010. aasta sügisel 2011. aasta Riigikogu valimiste kampaania alguses olukorrani, mil kolmikliidule ainsaks arvestatavaks poliitiliseks oponendiks oli jäänud Keskerakond ning viimane samastus kuvandiliselt vene valijaskonna ja sümboolselt ka kultuurõigeusuga.

Kokkuvõte

Nii nagu Jaani kirik oli kunagises Tsaari-Venemaa pealinnas suurim eestlaste kogudus, kerkib Tallinnasse Lasnamäele ilmselt suurim venekeelne õigeusu kogudus tänases Eestis. Nii nagu 1860. aastal osales Peterburis Jaani kiriku ehituseks rahade leidmisel ka tsaar Aleksander II, tegi 2011. aastal sedasama Lasnamäe kirikule ka Tallinna linnapea. Oma ainulaadselt madala kirikliku kuuluvustunde tõttu on Eesti heaks näiteks religiooni kui kultuurilise identiteedi sümboli tugevnemisest. Religioon, millel on positiivne side kultuuriga ehk kehastab sümboolselt kollektiivset kultuurilist identiteeti, on kõige immuunsem muidu ühiskonna uusajastumisega kaasneva sekulariseerumise – kirikliku autoriteedi languse – suhtes (Bruce 2000: 33). Sellises sümboolses rollis toimiv kirik kaldub muutuma sisult kultuuriliseks ja poliitiliseks, kuid just selles sümboolses staatuses peitub samas ka traditsioonilise kristluse suurim kultuuriline ressurss ja kapital.

Tegemist ei ole seega usu säiliva või taastekkinud elujõuga uusaegses ühiskonnas, vaid pigem vajadusega ühendada kultuurkogukonda selliste kollektiivsete tunnetega, mida keele või muude mitteusuliste kultuurisümbolite vormis sama edukalt teha ei õnnestu. Ühendavaid rahvustundeid võib tekitada ka rahvuslik jalgpallimeeskond, kuid jalgpalli tulemus sõltub mängust. Miski ei ühenda aga kultuurkogukonnaliikmeid nii hästi, nagu jagatud viha ühise vaenlase vastu, mis tekitab isegi

vaenlastes sugulustunnet (*a feeling of kinship*) (Hoffer 2010: 92), ning jagatud usuline sümboolika.

Et usulis-sümboolse *meie*-tunde tugevus sõltub suurel määral vastandumisest negatiivse kultuurilise teisega ning nii meie kui ka vastase mõtestamine sõltub suurel määral kiriklike ja poliitiliste võtmeisikute tahtest, mängivad viimased piltlikult öeldes tulega, mille soojust kultuurkogukonnad paratamatult vajavad, mis annab kõige rohkem soojust just kultuurilistes vastandumistes ning milles kord lõkkele lõõnud kultuurusulisi tulekahjusid on ka kõige raskem kustutada.

Kasutatud kirjandus

- Anderson, Benedict (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.
- Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London, Penguin.
- Bloemraad, Irene; Korteweg, Anna; Yurdakul, Gökce (2008). Citizenship and Immigration: Multiculturalism, Assimilation, and Challenges to the Nation-State. – *Annual Review of Sociology*, 34: 153–179.
- Bruce, Steve (2002). *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford, Blackwell.
- Brüggemann, Karsten; Kasekamp, Andres (2008). The Politics of History and the “War of Monuments” in Estonia. – *Nationalities Papers*, 36(3): 425–448.
- Campling, Jo (1999). *Religion, Ethnicity & Society*. New York, Palgrave.
- Demerath III, N. J. (2000). The Rise of „Cultural Religion” in European Christianity: Learning from Poland, Northern Ireland, and Sweden. – *Social Compass*, 47(1): 127–139.

- Ehala, Martin (2009). The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*, 40(1): 139–158.
- Ferrari, Silvio (2010). Civil Religions: Models and Perspectives. – *The George Washington International Law Review*, 41(4): 749–763.
- Hart, Andrew (1993). The Role of the Lutheran Church in Estonian Nationalism. – *Religion in Eastern Europe*, 13(3): 6–12.
- Hassner, Ron E. (2009). *War on Sacred Grounds*. London, Cornell University Press.
- Hervieu-Léger, Danièle (1998). Secularization and Religious Modernity in Western Europe. Rmt: Bronislaw Misztal, Anson Shupe (toim.) *Religion, Mobilization and Social Action*. Westport, Praeger, lk 15–31.
- Hoffer, Eric (2010). *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. New York: Harper & Row.
- Hoppenbrouwers, Frans (2006). The Baltic Area. – *Journal of Eastern Christian Studies*, 58 (1–2): 85–104.
- Ilves, Toomas Hendrik (1999). Sissejuhatus. Samuel P. Huntington, *Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine*. Tallinn, OÜ Fontese Kirjastus, lk 11–22.
- Jakelić, Slavica (2010). Collectivistic Religions: Religion, Choice, and Identity in Late Modernity. Ashgate.
- Johnston, Hank (1994). Religio-Nationalist Subcultures under the Communists: Comparisons from the Baltics, Transcaucasia, and Ukraine. Rmt: William H. Swatos Jr (toim.) *Politics and Religion in Central and Eastern Europe: Traditions and Transitions*. Westport, Praeger, lk 17–32.
- Juergensmeyer, Mark (1994). *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley, Los Angeles, University of California Press.
- Juergensmeyer, Mark (1995). The New Religious State. – *Comparative Politics*, 27(4): 379–391.
- Juergensmeyer, Mark (1996). The Worldwide Rise of Religious Nationalism. – *Journal of International Affairs*, 50(1): 1–20.
- Ketola, Mikko (1999). Some Aspects of the Nationality Question in the Lutheran Church of Estonia, 1918–39. – *Religion, State & Society*, 27(2): 239–243.

- Ketola, Mikko (2000). The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939. Helsinki, Finnish Society of Church History.
- Kilemit, Liina (2009). Religioon. Rmt: Tiina Raitviir (toim.) *Statistilisotsioloogiline ülevaade: rahvuste Tallinn*. Tallinn, Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, lk 284–292.
- Klausen, Jytte (2009). Why religion has become more salient in Europe: four working hypotheses about secularization and religiosity in contemporary politics. – *European Political Science*, 8(3): 289–300.
- Kohn, Hans (1955). Nationalism: Its Meaning and History. Princeton, D. Van Nostrand.
- Känd, Kristina *et al.* (2002). 2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Haridus. Usk. Tallinn: Statistikaamet.
- Loizides, Neophytos G. (2009). Religious Nationalism and Adaptation in Southeast Europe. – *Nationalities Papers*, 37(2): 203–227.
- Merdjanova, Ina (2000). In Search of Identity: Nationalism and Religion in Eastern Europe. – *Religion, State and Society*, 28(3): 233–262.
- Papkova, Irina (2011). Russian Orthodox concordat? Church and state under Medvedev. – *Nationalities Papers*, 39(5): 667–683.
- Petersoo, Pille (2007). Reconsidering otherness: constructing Estonian identity. – *Nations and Nationalism*, 13(1): 117–133.
- Riis, Ole (2011). Rejection of Religious Pluralism – The Danish Case. – *Nordic Journal of Religion and Society*, 24(1): 19–36.
- Saard, Riho (2000). Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine, 1870–1917. Helsinki, Suomen kirkkohistoriallisen seuran Toimituksia.
- Smith, Anthony D. (2000). The 'Sacred' Dimension of Nationalism. – *Millennium – Journal of International Studies*, 29(3): 791–814.
- Storm, Ingrid (2011). „Christian nations“? Ethnic Christianity and Anti-Immigration Attitudes in Four Western European Countries. – *Nordic Journal of Religion and Society*, 24(1): 75–96.

Eesti erakondade valimisprogrammide iseloomustus 1999–2011

Martin Mölder

Sissejuhatus

Järgneva analüüsi eesmärk on anda ülevaade Eesti olulisimate erakondade valimisprogrammide vahemikus 1999–2011. Valimisprogrammide näol, lisaks põhiprogrammidele, on tegemist erakondade ühe olulisima poliitilise dokumendiga, milles antakse avalikkusele kuvand erakonna positsioonidest kõikvõimalike teemade suhtes. Kindlasti võib arutleda selle üle, millist tähtsust valimisprogrammid omavad – ilmselt on väga vähe selliseid valijaid, kes nendega tutvuvad, ja võib eeldada, et nad ei anna ehk kõige täpsemat ülevaadet erakonna poliitiliste prioriteetide hierarhiast. Peale selle ei saa koalitsioonivalitsuste puhul kunagi kindel olla, milline osa programmist lõpuks realiseerub ja millest üks või teine erakond on nõus loobuma. Võib arvata, et erakondade reaalse käitumise uurimine annaks ehk täpsema pildi nende poliitilisest loomusest. Samas on valimisprogrammid erakonna konkreetne, ametlik ning perioodiliselt avaldatav dokument, mida on suhteliselt hõlbus analüüsida. Siinkohal on seega eeldatud, et valimisprogrammide põhjal on võimalik teha sisukaid järeldusi erakondade olemuse kohta Eesti poliitilisel maastikul. Allpool kirjeldatud tulemused seoses koalitsioonide moodustamisega – üks paljudest momentidest, kus põimuvad deklareeritud poliitika ja praktika – annavad sellele ka mõnevõrra kinnitust.

Valimisprogrammide analüüsi kindlasti kõige tuntum ning levinum andmeallikas on Manifesto Project (MP, endiste nime-
tustega Manifesto Research Group ja Comparative Manifestos
Project, vt <https://manifesto-project.wzb.eu/>) ning selle raames
loodud andmebaas, mis sisaldas 2011. aasta lõpus üle 50 riigi
ligi 600 valimist, mille puhul oli vaadeldud üle 800 erakonna ja
3000 valimisprogrammi. Projekti andmestik on loodud valimis-
programmide kodeerimise teel, mille käigus on programmide
sisu kontentanalüüsi kaudu kvantifitseeritud. See teeb nende
analüüsi ning erakondade ja riikide omavahelise võrdluse suhte-
liselt lihtsaks ja teostatavaks. Eesti puhul on antud andmestikus
kaetud kõik parlamendivalimised alates 1992. aastast kuni kõige
viimaste valimisteni 2011. aastal¹ ning kõik olulisimad valimis-
tel osalenud erakonnad. Kuna antud analüüsi esmane eesmärk
on olla praegusaega arvestades asjakohane ning anda ülevaade
2011. aasta valimistel osalenud erakondadest ja nende poliiti-
lisest minevikust, siis ei ole keskendutud kõikidele valimistele,
vaid lähema vaatluse alla on võetud valimisprogrammid alates
1999. aasta valimistest. Selleks hetkeks olid välja kujunenud ja
oma positsiooni kindlustanud peaaegu kõik olulisemad erakon-
nad (välja arvatud kaks hilisemat uustulnukat), kes järgnevatel
kolmedel valimistel osalesid ning kes ka vähemalt 2015. aasta
Riigikogu valimisteni Eesti poliitilist kulgu määravad.

Alljärgnev analüüs algab MP metoodika tutvustusest, mis
on vajalik, mõistmaks, milliste andmetega on tegemist ja kui-
das need on saadud. Tutvustatud on MP kodeerimisskeemi
ning välja on toodud vastava metoodika tugevad ja nõrgad kül-
jed. Seejärel on antud MP andmestiku põhjal ülevaade Eesti
erakondade parlamendivalimiste programmide vahemikus
1999–2011. Vaadatud on nii programmide pikkuse muutumist

¹ Töö kirjutamise hetkel ei olnud 2011. aasta valimiste andmed veel MP kodulehe-
küljel avaldatud, kuid kuna töö autor oli MP vastavate andmete kodeerijaks, siis on
siinkohal kasutatud MP-le edastatud autori kodeeringut.

kui ka olulisimaid teemasid, mis nii erakondade kaupa kui ka üksikute erakondade puhul esile kerkisid. Samuti on mõõdetud erakondade programmilisi sarnasusi ja erinevusi ning uuritud neid meie erakondade koalitsioonide moodustamise praktika valguses. Viimasena on vaadeldud erakondade programmide muutumist käsitletud perioodil. Mainitud andmestik võimaldab allpool välja toodust palju mitmekesisemat analüüsi, mida tasub kindlasti mees pidada selle esmase ülevaate lugemisel. Kuivõrd seda teemat on Eesti erakondade puhul seni suhteliselt vähe puudutatud ning vastavaid andmeid kasutatud üksnes vasakparem skaalal võrdlemiseks, on just käesolev esmane ülevaade see, millest tuleks alustada.

MP metoodika

MP lähenemine erakondade programmide analüüsile kujutab endast sisuliselt kvalitatiivse ja kvantitatiivse analüüsi vahepealset kontentanalüüsi (selle kohta vaata nt Budge ja Bara 2001: 4–16; Krippendorf 2004), mille käigus jagatakse iga erakonna valimisprogramm lauseteks ja osalauseteks, millest igaüks vastab selgelt eristuvale väitele või poliitilisele positsioonile. Igale osalausele määratakse üks 57-st eelnevalt defineeritud kategooriast. Pikema ülevaate MP metoodikast saab selle kohta avaldatud raamatutest (Klingemann *et al.* 2001 ja Klingemann *et al.* 2006) ning projekti koduleheküljel (<https://manifesto-project.wzb.eu/>) avaldatud kodeerimise käsiraamatust (Werner, Lacewell ja Volkens 2011) ning koodiraamatust (Manifesto Project 2011). Siinkohal on nende allikate põhjal antud põgus ülevaade kodeerimise protsessist, mis on vajalik allpool kirjeldatud tulemuste mõistmiseks ja tõlgendamiseks.

Analüüsi objektid MP raames on enamasti erakondade valimisprogrammid (kui valimisprogramm puudub, kasutatakse

teisi dokumente, nt erakonna põhiprogrammi, Eestis on selle kohta näide 2007. aasta valimistest ja Erakond Eestimaa Rohelised), mis peaksid kujutama endast parteide poliitiliste eelistuste otsest indikaatorit teatud ajahetkel (Werner, Lacewell ja Volkens 2011: 2). Kuna üldjuhul avaldavad kõik erakonnad enne valimisi oma valimisprogrammi, on tegemist nii avalikuse kui ka MP eesmärkidest lähtuvalt väga sobiva allikaga parteide poliitika uurimiseks valimistest valimistesse.

Erakondade valimisprogrammide kodeerimise esimene samm on kodeerimisühikute määratlemine (Werner, Lacewell ja Volkens 2011: 5–6). Üks kodeerimisühik kujutab endast ühte poliitilist sõnumit, väidet või lauset. Seega jagunevad kodeerimisühikud harilikult lausete kaupa, kuid ei pruugi: pikemates loetelusid sisaldavates või liitlausetes võib esineda mitu kodeerimisühikut. Niisiis on kodeeriia esimene ülesanne määratleda, millised laused kujutavad üksikuid väiteid ja millised sisaldavad mitut selgelt eristuvat väidet, ning jagada valimisplatvorm sellest lähtuvalt kodeerimisühikuteks.

Järgmine ja kõige olulisem samm on kodeerimisühikutele vastavate koodide määramine (Werner, Lacewell ja Volkens 2011: 6–12, 14–22; Comparative Manifesto Project 2011). Selleks on projekti raames välja töötatud 57 kategooriast koosnev ja seitsmesse suuremasse alamrühma (nt välissuhted, majandus jne) jaotatud koodistik, mida rakendatakse samaväärselt kõikide riikide, erakondade ja ajahetkede puhul. Alljärgnevalt on välja toodud nimetatud koodistik (vt pikemalt Werner, Lacewell ja Volkens 2011: 14–22, kus on antud iga kategooria kohta pikem kirjeldus, mis avab selle sisu). Number iga kategooria ees tähistab vastava kategooria arvulist tähistust MP kodeerimisskeemis ning selles töös on ruumi kokkuhoiu mõttes allpool kasutatud vastavatele kategooriatele viitamisel neid arvulisi tähistusi.

Valdkond 1. Välissuhted

- 101 Välis-erisuhted: positiivne
- 102 Välis-erisuhted: negatiivne
- 103 Antiimperialism: positiivne
- 104 Sõjavägi: positiivne
- 105 Sõjavägi: negatiivne
- 106 Rahu: positiivne
- 107 Internatsionalism: positiivne
- 108 Euroopa integratsioon: positiivne
- 109 Internatsionalism: negatiivne
- 110 Euroopa integratsioon: negatiivne

Valdkond 2. Vabadus ja demokraatia

- 201 Vabadus ja inimõigused: positiivne
- 202 Demokraatia: positiivne
- 203 Konstitutsionalism: positiivne
- 204 Konstitutsionalism: negatiivne

Valdkond 3. Poliitiline süsteem

- 301 Detsentraliseerimine: positiivne
- 302 Tsentraliseerimine: positiivne
- 303 Valitsemise efektiivsus: positiivne
- 304 Poliitiline korrupsioon: negatiivne
- 305 Poliitiline võim: positiivne

Valdkond 4. Majandus

- 401 Vabamajandus: positiivne
- 402 Ettevõtete toetamine: positiivne
- 403 Turu reguleerimine: positiivne
- 404 Majanduslik planeerimine: positiivne
- 405 Korporatism: positiivne
- 406 Proteksionism: positiivne
- 407 Proteksionism: negatiivne
- 408 Üldised majanduslikud eesmärgid
- 409 Keinsilik nõudluse juhtimine: positiivne
- 410 Majanduskasv

411 Tehnoloogia ja infrastruktuur: positiivne

- 412 Kontrollitud majandus: positiivne
- 413 Riigistamine: positiivne
- 414 Majanduslik ortodoksia: positiivne
- 415 Marksistlik analüüs: positiivne
- 416 Majanduskasvule vastanduv majandus: positiivne

Valdkond 5. Heaolu ning elukvaliteet

- 501 Keskkonnakaitse: positiivne
- 502 Kultuur: positiivne
- 503 Võrdsus: positiivne
- 504 Heaoluriigi laiendamine
- 505 Heaoluriigi piiramine
- 506 Hariduse laiendamine
- 507 Hariduse piiramine

Valdkond 6. Ühiskonna struktuur

- 601 Patriotism ja rahvuslus: positiivne
- 602 Patriotism ja rahvuslus: negatiivne
- 603 Traditsiooniline moraal: positiivne
- 604 Traditsiooniline moraal: negatiivne
- 605 Seadus ja kord: positiivne
- 606 Kodanikumeelstatus: positiivne
- 607 Multikultuursus: positiivne
- 608 Multikultuursus: negatiivne

Valdkond 7. Ühiskonnarühmad

- 701 Tööjõurühmad: positiivne
- 702 Tööjõurühmad: negatiivne
- 703 Põllumajandus: positiivne
- 704 Keskklass ning ametid: positiivne
- 705 Vähemusrühmad: positiivne
- 706 Mittemajanduslikud demograafilised rühmad: positiivne

000 Ükski kategooria ei rakendu

Koodistik on konstrueeritud nii, et see oleks rakendatav eri riikidest ja ajalistest hetkedest pärit programmide puhul, ning seega sisaldab hulgaliselt kategooriaid, mis ei pruugi rakenduda igal spetsiifilisel juhtumil. MP projektis hõlmatud riikide ja erakondade arvestuses rakendub (s.t uuritud programmid puudutavad) ühe valimisplatvormi kohta keskmiselt natuke alla poole nendest 57 kategooriast (Mikhaylov *et al.* 2010: 7).

MP palkab programmide kodeerimiseks üldjuhul uuritavate riikide kohalikke politolooge, kes läbivad enne kodeerimist MP korraldatava lühikese koolituse, mille käigus hinnatakse muu hulgas nende kodeerimise täpsust (Klingemann *et al.* 2006: 106–107; Werner, Lacewell ja Volkens 2011: 4, 23–33). Kuna kodeerijate duplitseerimine nii, et ühte platvormi kodeeriks mitu kodeerijat, ei ole praktilistel kaalutlustel (aja- ja rahakulu) võimalik, on usaldusväarsuse peamiseks garantiiks eespool mainitud juhendites välja toodud selgelt standarditud protseduurid ning kodeerija ja MP järelevalvaja vaheline tihe suhtlus kodeerimisprotsessi käigus (Klingemann *et al.* 2006: 107; Werner, Lacewell ja Volkens 2011: 12).

Pärast seda, kui igale kodeerimisühikule konkreetses valimisplatvormis on määratud vastav kood, loetakse iga platvormi puhul kokku, mitu väidet oli terves programmis ja mitu igas üksikus kategoorias. Seejärel on võimalik välja arvutada, kui suure osa kogu platvormist moodustas üks või teine kategooria või kategooriate rühm. Vastavad protsendilised väärtused ongi peamised andmed, mida MP metoodika toodab ning mida seejärel on võimalik eraldi võetuna või seoses teiste muutujatega erakondade kaupa läbi aja analüüsida.

Hindamaks ning mõistmaks säärase kodeerimise teel saadud andmeid, on järgnevalt välja toodud antud metoodika mõned peamised tugevamad ning nõrgemad küljed. Samuti on põgusalt käsitletud selles peituvaid eeldusi, millest tihti ei räägita, kuid

mille (vaikimisi) tegemine on vajalik, et MP metoodika alusel toodetud andmeid tähenduslikuna käsitleda.

Vast üks peamisi tugevaid külgi, mida MP metoodika puhul on kõige sagedamini välja toodud, on asjaolu, et valimisprogrammide kodeerimise (kvantifitseerimise) kaudu võimaldab see analüüsida suuremat hulka riike pikema ajavahemiku jooksul (Budge ja Klingemann 2001: 19; Budge ja Bara 2001: 3). Teistel viisidel ei oleks säärane analüüs lihtsalt võimalik. Detailselt välja arendatud ning kõike hõlmata püüdev koodistik ja kodeerimise juhend (Werner, Lacewell ja Volkens 2011; Manifesto Project 2011) võimaldab aga uurijatel võtta ette ükskõik milline valimisplatvorm ükskõik millisest riigist ja ajast, kodeerida see vastavalt ning otseselt võrrelda kodeerimisühikute ehk poliitiliste seisukohtade jaotumist eespool välja toodud kategooriate vahel erinevate erakondade puhul. See on midagi, mida ükski teine uurimismeetod ei võimalda.

Peamine konkureeriv viis erakondade poliitiliste positsioonide hindamiseks on olnud ekspertküsitlused, seega on need tihti olnud MP metoodika võrdlusemoment ning väärivad siinkohal mainimist. Ekspertküsitlused kõige üldisemalt kujutavad endast küsimustikke, mis saadetakse valitud riikide poliitikaekspertidele ning milles palutakse viimastel paigutada oma riigi erakonnad üksteise suhtes teatud teemade kaupa. Eesmärk seega on täpselt sama: määratleda erakondade paiknemine poliitilisel maastikul. Viis selle saavutamiseks aga fundamentaalselt erinev: kui MP metoodika tugineb eksplitsiitsetel ning iga juhtumi puhul samamoodi rakendatavatel kriteeriumidel, siis eksperdi hinnangute aluseks on üksnes ühe või teise eksperdi arvamus, mis enamasti jääb otseselt põhjendamata või seletamata. Seega ei ole üllatav, et eksperdihinnangute ja MP metoodika tulemused on mõnevõrra erinevad, kuid üldjoontes siiski suhteliselt sarnased. Hoolimata suurest kokkulangevusest on MP andmetes

palju enam dünaamikat kui eksperdihinnangutes (Klingemann *et al.* 2006: 65–66) – MP andmestik on palju tundlikum muutustele üksikute valimiste kontekstis ega ole mõjutatud erakondade pikaajalisest reputatsioonist (Klingemann *et al.* 2006: 79, 83). MP ja eksperdihinnangute omavahelises võrdluses on palju „müra” (Benoit ja Laver 2007): üldine trend paljude erakondade arvestuses on sarnane, kuid üksikutel juhtumitel võivad tulemused kardinaalselt erineda.

Peale üldise rakendatavuse ning võrreldavuse ja tundlikkuse valimisprogrammide muutuste suhtes tuleks välja tuua ka kaks väga praktilist aspekti, mis on mõjutanud MP kasutamist. Lisaks sellele, et kodeerimise juhendid on vabalt kättesaadavad (mis võimaldab MP andmestikus mittehõlmatud dokumente omal käel kodeerida), on igalühel võimalik projekti koduleheküljelt (<https://manifesto-project.wzb.eu/>) vabalt alla laadida praktiliselt kõiki läänერიike alates Teise maailmasõja lõpust hõlmav andmestik, mille esmaseks käsitlemiseks ei ole vaja kaelamurdvaid ning potentsiaalselt elukaugeid statistilisi meetodeid.

Antud meetodi kõige kriitilisema aspektina toon siinkohal välja usaldusväärsuse küsimuse seoses kodeerimisprotsessi paratamatu tõlgendusliku elemendiga. MP andmed iga programmi kohta tuginevad ühe kodeerija pakutud tulemustel, samal ajal ei ole säärase kodeerimine, mille käigus kodeerija määratleb nii kodeerimisühikud kui ka koodid, kunagi üksühene protsess ja erinevad kodeerijad toodavad vältimatult erinevaid tulemusi. Seega on MP meetodi usaldusväärsuse puhul üks kõige olulisemaid küsimusi, kui palju võivad toodetud tulemused erineda, kui neid oleks tootnud mõni muu kodeerija. Seega usaldusväärsus antud kontekstis viitab sellele, kui palju oleksid erinevad üksteisest sõltumatud kodeerijad kategooriate puhul üksmeelel (Mikhaylov *et al.* 2010: 15). Olemasolevad uurimused ja hinnangud, mis MP projekti selle kohta pealt puudutavad, annavad

erinevaid tulemusi olenevalt sellest, kuidas vastavale küsimusele läheneda, ega ole sugugi alati positiivsed. Ühelt poolt on analüüsid näidanud, et MP kodeerijate korrelatsioon võrdluseks oleva standardkodeeringuga on olnud vahemikus 0,7 kuni 0,9 (Mikhaylov *et al.* 2010: 26). Kuigi korrelatsioon sellises vahemikus ei ole säärase võrdluse puhul just väga suur ning näitab olulisi lahkarvamusi kodeerijate vahel, on tegemist üldkontekstis veel suhteliselt positiivse hinnanguga.

Vast üks kõige kriitilisemaid hinnanguid MP metoodika usaldusväärsuse kohta on saadud eksperimendi tulemusel, kus eelneva kodeerimiskogemusega inimestel paluti kodeerida MP metoodika treeningteste, misjärel võrreldi nende tulemusi omavahel ning ka MP standardiga, kasutades kodeerijate omavahelise üksmeele hindamiseks üksikute kategooriate määramise puhul koefitsienti κ (vt pikemalt Mikhaylov *et al.* 2010). Koefitsiendi väärtus 0 tähendab täielikku lahkarvamust ning väärtus 1 tähendab täielikku üksmeelt. Viimane on aga niisama hästi kui saavutamatu ning kontentanalüüsis peetakse aktsepteeritavaks usaldusväärsuse piiriks indeksi väärtust 0,8 (Mikhaylov *et al.* 2010: 15–16). Antud eksperiment, mis hõlmas kaht valimisprogrammi ja ligi 30 kodeerijat, andis kodeerijate omavahelises võrdluses koefitsiendi väärtuseks tulemusi vahemikus 0,31–0,47, mis autorite hinnangul on „tavapäraste standardite järgi erakordselt halvad” (Mikhaylov *et al.* 2010: 16–17). Samuti ei olnud tulemused head, kui võrreldi kodeerijate tulemusi MP standardkodeeringuga nende kahe kasutatud valimisprogrammi puhul: keskmine kapp väärtus kodeerijate arvestuses jäi vahemikku 0,43–0,54 ning isegi parim kodeerija jäi allapoole 0,8 piiri (0,74) (Mikhaylov *et al.* 2010: 17). Mainitud eksperiment ja analüüs annab täiendavat infot MP usaldusväärsuse kohta, ent siinkohal piisab sellest, kui tuua välja autorite olulisim lõppjärelendus (Mikhaylov *et al.* 2010: 21–23): kui

MP andmestiku igat valimisprogrammi oleks kodeerinud mitu kodeerijat, oleksid kodeerijatevahelise usaldusväärsuse näitajad mitteaktsepteeritavalt madalad ning seega on MP andmestik vägagi mitteusaldusväärne.

Mida peaks sellest järeldama? Kas see on tunnistus selle kohta, et MP meetodikaga toodetud andmeid ei saa tõsiselt võtta, kuna andmete potentsiaalselt madal usaldusväärsus (ehk potentsiaalsed eriarvamused kodeerijate vahel) seab kahtluse alla nende tõepärasuse? Siiski on selle eksperimendi valguses võimalik öelda nii mõndagi MP andmete kaitseks. Kindlasti tuleb silmas pidada, et eelnevalt mainitud eksperimendis kasutatud kodeerijate treenimiseks valitud valimisprogrammid on suhteliselt kõige keerulisemad võimalikest (Volkens *et al.* 2009: 239). Seega võib eeldada, et tavajuhul oleks kodeerimise usaldusväärsus suurem, kui see eksperiment mõista annab, kuna enamikku valimisprogramme ei ole niivõrd keerukas kodeerida. Samuti ei tohi unustada, et tegelik kodeerimine MP projekti raames toimub tihedas koostöös MP juhendajaga, mis eeldatavasti aitab usaldusväärsust veelgi suurendada. Järelikult on alust arvata, et MP andmete tegelik usaldusväärsus on oluliselt kõrgem kui eelnevalt kirjeldatud ja võib-olla mõnevõrra eksitav eksperiment mõista annab.

Peale mainitud eeliste ja puuduste tasub siinkohal meelde tuletada ja edaspidi meeles pidada ka järgmisi vaikumisi eeldusi, mida on vaja teha või aktsepteerida selleks (kuid mis ei ole kaugeltki probleemidevabad), et MP andmeid tähenduslikuna käsitleda.

- Erakondade valimisprogrammid on usaldusväärsed allikad, andmaks tähenduslikku informatsiooni erakondade (ja ka valijate) käitumise kohta nii valimiste kontekstis kui ka poliitilises süsteemis laiemalt. Kui see nii ei oleks, puuduksid peamised ja olulised põhjused valimisprogrammide uurimiseks.

- Valimisprogrammis ühele teemale pühendatud maht on keskeltläbi selle teema olulisuse valiidses mõõdikuks. (Tasub meeles pidada, et MP meetod käsitleb iga väidet samaväärsena ega erista erakondade jaoks olulisemaid ja põhimõttelisemaid küsimusi vähem tähtsatest.) Kui see nii ei oleks, siis annaksid vastavate kodeerimiste tulemused oluliselt moonutatud pildi erakondade poliitilistest prioriteetidest.
- MP kodeerimise raamistik on samaväärselt rakendatav ning annab adekvaatseid tulemusi kõikide riikide ja kõikide ajaliste hetkede puhul. Ühtne ja muutumatu kodeerimise raamistik on eelduseks, et MP andmed oleksid omavahel võrreldavad, samas on aga ilmne, et kõik antud kategooriad ei ole igal ajal ja igas riigis samaväärselt relevantssed ning tihti peale ei pööra MP andmestik otseselt tähelepanu teemadele, mis võiksid olla olulised teatud juhtudel (nt maksude temaatika on koodistikust otseselt puudu, samuti ka viimasel ajal olulisust kogunud küsimused, nagu energiajulgeolek).

Ajavahemik ja erakondade valik

Hoolimata eespool välja toodud kriitikast ning vastupidi, seda meeles pidades ja arvesse võttes, võtab käesolev ülevaade vaatluse alla Eesti erakondade valimisprogrammide positsioonide muutumise. Kuna ülevaate üks üldine eesmärk on olla tänapäeva arvestades asjakohane, on erakondade valikul võetud lisaks praktilistele kaalutlustele (tulemuste kuvamine peaks olema võimalikult lihtne, mis seab piiri erakondade hulgale ja valimiste arvule) just seda arvesse. Alates iseseisvuse taastamisest on Eestis toimunud kuue Riigikogu valimised, milles on osalenud ja oma programmidega välja tulnud mitukümmend erakonda ja valimisliitu. Neid kõiki siinkohal käsitleda ei ole

võimalik. Lähtudes eesmärgist iseloomustada tänapäeva erakondi, on mõistlik ajaline algpunkt 1999. aasta valimised ning seda järgmistel põhjustel. Kahtede esimeste valimiste (1992 ja 1995) osalejate ring ja tulemused olid olulisel määral erinevad võrreldes 1999. aasta ja hilisemate valimistega. Sellele aitas kaasa valimisliitude keelustamine ja 1000 liikme nõue, mis olid kehtestatud 1999. aasta valimisteks. Seega oli 1999. aasta kevadeks välja kujunenud paljusi kuni tänapäevani eksisteeriv tegutsete ring, kuigi jõujooned nende vahel on mõnevõrra muutunud ning poliitilisele maastikule on sisenenud ja sealt on lahkunud mõningad erakonnad (Isamaaliit, Res Publica, Eestimaa Rohelised, Rahvaliid, Eestimaa Ühendatud Rahvapartei, Koond-erakond). Käesolev uurimus keskendub nendele erakondadele, kes alates 1999. aasta valimistest on olnud Eesti poliitikas määravad: Isamaaliit, Res Publica, Isamaa ja Res Publica Liit (IRL), Reformierakond, Keskerakond, Rahvaliid, Eestimaa Rohelised ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond. Parlamendis esindatud erakondadest jääb sel perioodil kõrvale seega Eestimaa Ühendatud Rahvapartei, kes sai 1999. aasta valimistel 6,13% häältest ja 6 kohta Riigikogus. Samuti ei ole 1999. aasta valimiste puhul eraldi käsitletud Koond-erakonda, kes antud valimistel sai 7,58% häältest ja 7 kohta Riigikogus.

Siinkohal tuleks enne valitud erakondade valimisprogrammide iseloomustamise juurde asumist kindlasti mainida, et Eesti poliitilise maastiku uurimiseks on MP metoodikat ka varem kasutatud (vt Toomla 2007; Toomla 2011). Andmeid on kasutatud parteide vasak-parempoolsuse määratlemiseks, mis on ka üleüldiselt olnud MP andmestiku üks peamisi rakendusi (vt Budge ja Klingemann 2001). Samas on jäetud kasutamata võimalus uurida erakondade programme üksikutest kategooriatest või mõnedest teistest koondindeksitest lähtuvalt. Käesolev ülevaade proovibki muu hulgas panustada just selles valdkonnas,

tutvustades teisi viise, kuidas MP metoodikat ning selle abil loodud andmeid on võimalik kasutada erakondade valimisprogrammide kokkuvõtteks kirjeldamiseks ja võrdlemiseks.

Samuti tuleks siinkohal märkida, et kuna käesolev töö võtab aluseks MP andmestiku jaoks kodeeritud andmed (mille kodeerimisel osales ka antud töö autor), erinevad järgnevalt välja toodud tulemused mõnevõrra sellest, mida eespool mainitud varasematest töödest (mis ei tuginenud MP enda kodeeritud andmetele) võib Eesti kohta välja tuua. Ent nagu eespool mainitud, on kodeerijatevahelised erinevused selle metoodika puhul paratamatud ning võivad kohati olla isegi märkimisväärsed.

Kõik järgnevalt kuvatud andmed on võetud MP andmestikust² (saadaval nende koduleheküljel) vaid ühe erandiga: 1999. aasta valimiste puhul on MP andmestikku Keskerakonna puhul kodeeritud mitte nende terviklik valimisprogramm, vaid üksnes selle lühikokkuvõte, ning seega kuvab MP andmestik 1999. aasta valimiste puhul Keskerakonna kohta valesid andmeid³. Autor on seetõttu kodeerinud käesoleva uurimuse jaoks täiendavalt Keskerakonna 1999. aasta valimisprogrammi ning töö kirjutamise hetkel MP ametlike andmete asemel kasutanud enda kodeeritud andmeid.

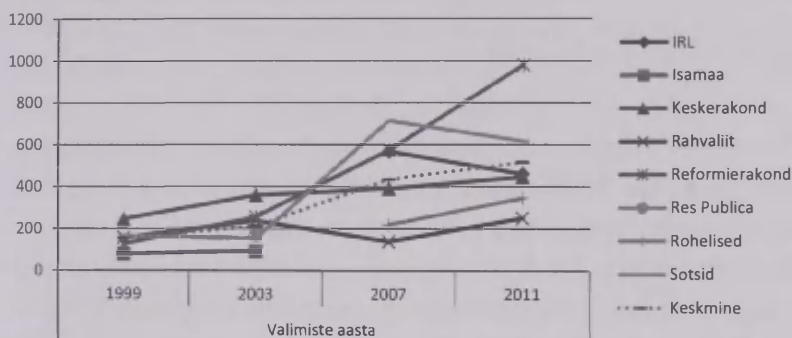
² Töö kirjutamise hetkel ei olnud 2011. aasta valimiste andmed veel ametlikult MP andmestikus avaldatud, kuid kuna käesoleva töö autor oli vastavate andmete kodeerija, siis on siinkohal kasutatud tema MP-le saadetud andmeid.

³ Töö autor juhtis MP tähelepanu sellele eksimusele ning 2012. aasta alguses asendatakse vastavad 1999. aasta andmed MP andmestikus korrektsetega, mille kodeerijaks oli samuti siinkirjutaja ning mida on kasutatud antud töös.

Valimisprogrammide iseloomustus

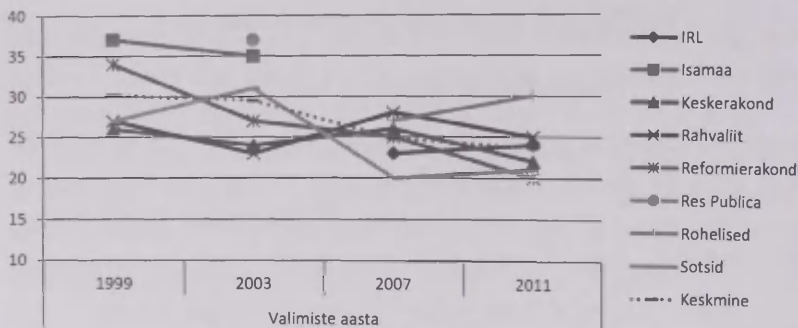
Programmide pikkus ja hõlmavus

Esimene üldine asi, mida MP andmed võimaldavad erakondade programmide puhul hinnata, on nende pikkus. Võttes pikkuse mõõduks programmis sisalduvate väidete ehk kodeerimisühikute hulga, avaneb meile alljärgnev pilt.



Joonis 1. Valimisprogrammide pikkus

On näha, et vaadeldaval perioodil on valimisprogrammide üldine pikkus oluliselt kasvanud. Kui veel 1999. aastal olid kõikide vaadeldavate erakondade valimisprogrammid keskmiselt alla 200 seisukoha pikkused, siis 2011. aasta valimisteks küündis kõige pikem programm 1000 väiteni (Reformierakonna puhul) ning valimisprogrammide keskmine pikkus ulatus pooletuhande väiteni. Kuid kas pikemad programmid tähendavad ka põhjalikemaid programme? Sellele võib teatud vastuse saada, vaadates, kui paljud kodeerimise raamistikus piiritletud kategooriad on uuritud programmide puhul kaetud ehk kui palju on MP koodistikis selliseid kategooriaid, mida üks või teine valimisprogramm ei puudutanud.



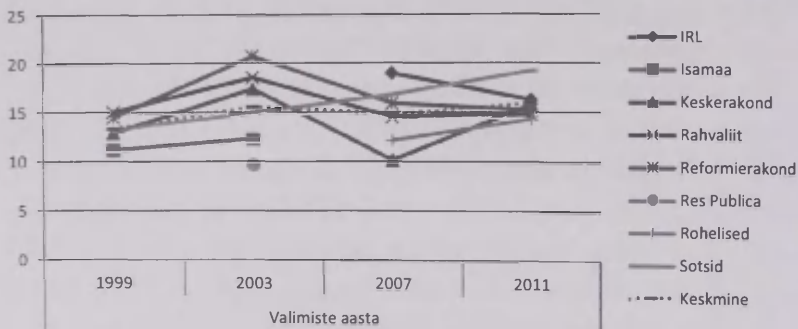
Joonis 2. Tühjade kategooriate arv

On näha, et lisaks valimisprogrammide pikkusele on muutunud ka nende hõlmavus lähtuvalt MP koodistikust ning vaadeldaval ajavahemikul on mõnevõrra vähenenud n-ö tühjade kategooriate arv – valimisprogrammid on puudutanud keskeltläbi üha enamaid teemasid. Seega võib öelda, et peale pikkuse on erakondade programmid muutunud ka natuke hõlmavamaks ja põhjalikumaks, seda eriti näiteks Reformierakonna ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna puhul. Samas on olnud ka neid erakondi, kelle puhul antud näitaja on valimiste jooksul püsinud suhteliselt sama.

Valimisprogrammide tasakaalustatus

Valimisprogrammide üldist iseloomu on võimalik hinnata ka nende tasakaalustatuse kaudu arvatuna samamoodi, nagu seda on politoloogias tehtud erakondade tingarvu (ehk süsteemi fragmenteerituse) määratlemiseks erakonnasüsteemides (vt Taagepera 2007). Vastava määra arvutamine on iseenesest väga lihtne: üksikute kategooriate proportsionaalsed määrad on tõstetud ruutu, liidetud kokku ja võetud sellest pöördarv.

Säärase valemiga on võimalik määratleda ükskõik millise süsteemi fragmenteeritust süsteemi koostisosade (antud juhul valimisprogrammi teemakategooriad) proportsioonide alusel. Fragmenteeritus erinevate kategooriate vahel viitab aga antud juhul tasakaalustatusele (mida enam ja võrdsemal määral on programm erinevate kategooriate vahel killustunud ehk mida ühtlasemalt on tema sisu erinevate kategooriate vahel jaotunud) ja kuna fragmenteerituse määra arvutamisel on välja jäetud kategooria 000 ehk sisuliselt tühi kategooria, annaks see arvulise näitaja potentsiaalselt vahemikus 1 kuni 56. Näitaja väärtus oleks 1 juhul, kui kõik väited valimisplatvormis oleksid langedud ühte kategooriasse, ning 56, kui väited jaguneksid võrdsemal määral kõikide kategooriate vahel. Antud juhul on vastav näitaja teisendatud skaalale nullist üheni, kus null tähendab suurimat võimalikku tasakaalustamatust ning 1 täielikku võimalikku tasakaalu. Ühesõnaga – suuremad näitaja väärtused viitavad sellele, et valimisprogrammi sisu on tõenäolisemalt võrdsemalt jagunenud võimalikult paljude kategooriate vahel, ning väiksemad väärtused viitavad sellele, et valimisprogrammis tõenäoliselt domineerib väiksem arv kategooriaid, mis koondavad enda alla proportsionaalselt suuremad osad valimisprogrammist. Suhteliselt suuremad arvud tähendavad seega ühtlasemaid ja enamatele teemadele keskenduvaid programme ning väiksemad arvud kitsamaid ja vähesematele teemadele keskenduvaid programme. Liiga palju ei tasu tähelepanu pöörata skaala miinimum- ja maksimumväärtustele ja mõne konkreetse erakonna suhtele nendega, kuna vastavad äärmused on vaid teoreetilised võimalikkused, mida päris elus ei leidu – ei saagi oodata, et kõik kategooriad, mida MP koodistik hõlmab, oleks iga riigi või ajalise hetke puhul relevantset.



Joonis 3. Valimisprogrammide tasakaalustatus

Kui vaadata selliselt arvatud **tasakaalustatus**, siis avaneb meile joonisel 3 toodud pilt. Esmalt on näha, et erinevad valimispaistavad silma erineva tasakaalustatuse vahe määraga. Nii 2011. kui ka 1999. aasta valimistel olid erakondade programmid üksteisega suhteliselt sarnaselt tasakaalus (2011. a paistavad silma ainult sotsiaaldemokraadid, kelle programm oli sel aastal oluliselt tasakaalustatum kui teistel erakondadel), samas 2011. aastaks oli keskmine tasakaalustatus suurenenud. 2003. ja 2007. aasta valimised paistavad silma suuremate erinevustega erakondade vahel. Kõige vähem tasakaalus kogu perioodi vältel oli Res Publica valimisprogramm, samuti paistis silma Isamaaliit mõlematel valimistel suhteliselt stabiilselt vähe tasakaalus programmiga. Kõige tasakaalustatum oli Reformierakonna programm 2003. aasta valimistel ning ainus erakond, kelle programm muutus järjepidevalt tasakaalustatumaks, oli Sotsiaaldemokraatlik Erakond.

Teemade olulisus erakondade arvestuses

Minnes pikkusest, hõlmavusest ja tasakaalustatusest edasi konkreetsemaks, võiks siinkohal küsida, millised on olnud lähtuvalt antud kodeerimisskeemist kõige olulisemad kategooriad valimistel. Vastuse saamiseks piisab, kui vaadata, millised kategooriad võtsid enda alla suurimad proportsioonid valimisprogrammidest. Kui tuua välja valimiste arvestuses kümme kõige enam tähelepanu pälvinud kategooriat, mis keskeltläbi moodustavad kaks kolmandikku erakondade valimisprogrammidest, siis avaneb meile alljärgnev pilt. Ruumi kokkuhoiu mõttes on siinkohal kasutatud kategooriate arvulisi tähistusi. Nendele vastavad nimetused on välja toodud antud töö metoodikat puudutavas osas.

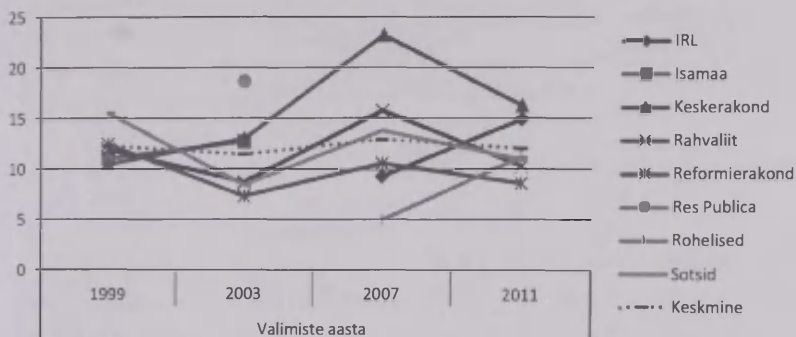
Tabel 1. Kümme esimest kategooriat valimiste arvestuses

1999		2003		2007		2011	
Kategooria	Protsent	Kategooria	Protsent	Kategooria	Protsent	Kategooria	Protsent
504	12,35	504	11,54	504	12,98	504	12,10
506	10,37	605	7,06	506	8,10	506	9,11
601	6,47	303	6,32	411	6,90	502	7,25
411	6,39	411	6,19	501	6,59	411	5,76
414	5,89	108	6,00	502	5,96	501	5,68
605	5,65	506	5,47	601	5,85	605	5,66
305	5,27	601	4,73	104	5,25	601	5,65
202	4,29	503	4,53	605	4,67	104	5,41
703	3,81	414	4,51	408	4,34	408	4,96
503	3,81	202	3,99	503	3,61	402	4,03

Nagu näha, on kõikide valimiste arvestuses kõige olulisem kategooria olnud **heaoluriigi ning vastavate teenuste ja toetuste laiendamise temaatika** (504), mis keskeltläbi on enda alla võtnud kaksteist protsenti vaadeldud erakondade valimisprogrammidest. Samuti on olnud väga oluline teema **haridussüsteemi parandamine** (506), mis oli kõikidel aastatel peale 2003. a teine kõige olulisem teema. Lisaks võib täheldada, et olulisimate teemade ring on vaadeldaval perioodil olnud keskeltläbi stabiilne: kümne kõige olulisema teema seas on viis (peale kahe eespool mainitu veel **patriotism ja rahvuslus** (601), **tehnoloogia ja infrastruktuur** (411) ning **sisemine julgeolek** (605)) kõikide aastate puhul samad. Kui vaadata viimase kahe valimisega toimunud muutusi olulisimate teemade ringis, siis tuleks ära märkida, et uute oluliste teemadena on esile kerkinud **keskkonnakaitse** (501) ning **kultuuri ja vaba aja veetmise temaatika** (502), samuti **riigikaitse ja riikliku julgeoleku probleemistik** (104) ning viimaste valimiste puhul (eeldatavasti 2008. aasta majanduskriisi tagajärjel) ka **ettevõtluse toetamise küsimused** (402). Alljärgnevalt on vaadeldud pikemalt nendest teemadest olulisemaid ning huvitavamaid dünaamikaid näitavaid.

Heaoluriik

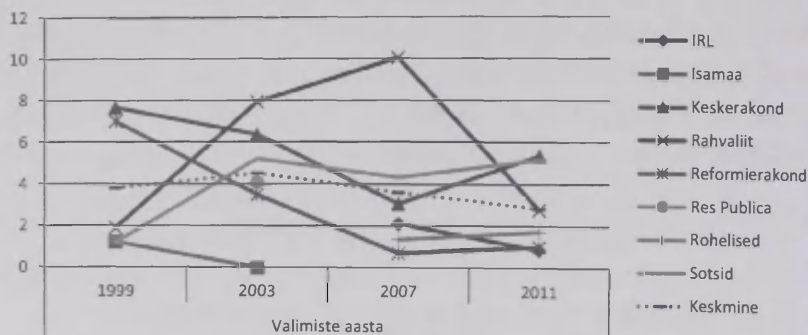
Eelnevalt sai mainitud, et heaoluteenuste ja toetuste laiendamise temaatika on keskeltläbi olnud kõikide erakondade jaoks üldine prioriteet. Kui vaadata aga konkreetsemalt erakondi eraldi, siis joonistuvad välja veel mõned nüansid.



Joonis 4. Heaoluriigi laiendamine

On näha, et selle teema proportsioonides oldi 1999. a valimistel suhteliselt suurel üksmeelel, mis oluliselt vähenes järgnevate valimiste puhul. Innustatuna ilmselt pikka aega kestnud majanduskasvust, mis oleks võimaldanud üha suurenevaid avaliku sektori kulusi, oli Keskerakonna tähelepanu sellele teemale suurenenud 2007. aastaks märkimisväärselt (23,3%), taandudes oluliselt 2011. aasta valimisteks (16,3%). Teistest oluliselt suurema tähelepanuga sellele teemale paistab silma ka Res Publica 2003. a valimistel. Samuti suurenes tähelepanu sellele teemale vahemikus 2007–2011 oluliselt IRLi ja Eestimaa Roheliste puhul (kellel oli see oma esimestel valimistel väga väike), kõikide teiste erakondade puhul selle tähtsus vaadeldud ajavahemikul aga vähenes.

Õiglus ja võrdsus

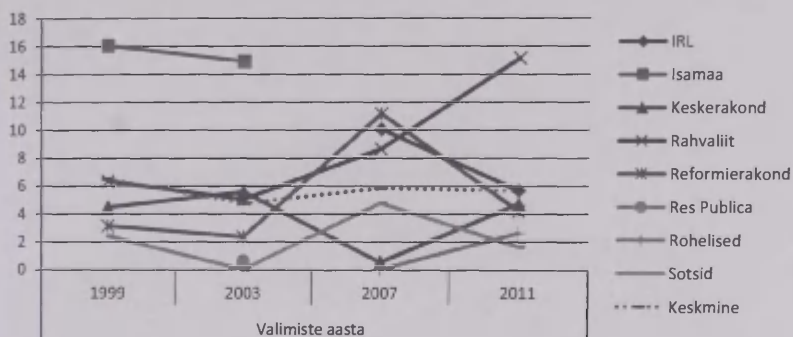


Joonis 5. Õiglus ja võrdsus

Kui vaadata erakondade tähelepanu õigluse ja võrdsuse temaatikale (503), siis esmalt paistab silma Rahvaliid, kes aastatel 2003 ja eriti 2007 pööras sellele oluliselt rohkem tähelepanu kui teised erakonnad, kuid kelle repertuaaris selle teema osakaal 2011. a valimisteks järsult kahanes. Teised erakonnad võib, kui 2011. aasta valimisi vaadata, selle teema arvestuses jagada üldiselt kaheks: need, kellele see ei olnud eriti oluline (Reformierakond, Eestimaa Rohelised, IRL), ning erakonnad, kes osutasid sellele teemale mõõdukalt tähelepanu (Sotsiaaldemokraatlik Erakond ja Keskerakond). 1999. a valimistel seevastu oli see teema oluline Keskerakonnale ja Reformierakonnale, samal ajal kui Rahvaliid, Isamaaliit ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond ei pööranud sellele peaaegu üldse tähelepanu.

Patriotism ja rahvuslus

Üks üldiselt oluline teema, milles on märgata huvitavaid dünaamikaid vaadeldaval perioodil, on patriotism ja rahvuslus.

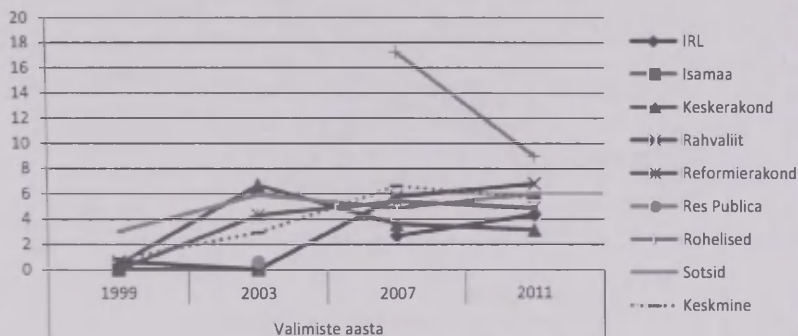


Joonis 6. Patriotism ja rahvuslus

Kui 1999. ja 2003. aastal oli Isamaaliit ainus erakond, kes sellel teemal märkimisväärselt silma paistis, siis 2007. ja 2011. aasta valimisteks oli pilt muutunud. 2007. aasta valimistel, kui jätta tähelepanuta sotsiaaldemokraadid, kes paigutusid teiste vahepeale, võis vaadeldavad erakonnad jagada selgelt kaheks: Reformierakond, IRL ja Rahvaliit, kes seda väga olulisel määral tähtsustasid, ning Eestimaa Rohelised ja Keskerakond, kelle programmides see temaatika praktiliselt puudus. Ilmselt on siinkohal näha ka 2007. a kevade Tõnismäe sündmuste eelkaja. 2011. aasta valimisteks oli rahvusluse temaatika taas kord kõikide erakondade puhul peale Rahvaliidu langenud alla 6% piiri, viimaste puhul oli rahvusluse olulisus aga hüppeliselt kasvanud 15%-ni valimisprogrammist.

Keskkond

Keskkonnatemaatika on üks küsimusi, mille olulisus on vaadeldava perioodi algus- ja lõpp-punkti silmas pidades märkimisväärselt muutunud.

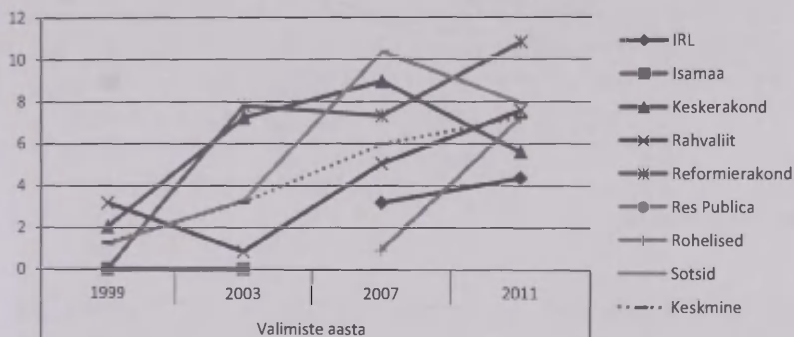


Joonis 7. Keskkond

Kui 1999. aasta valimistel oli Sotsiaaldemokraatlik Erakond pea-aegu ainus erakond, kes sellele probleemile märkimisväärselt tähelepanu pööras, siis 2011. aastaks oli antud küsimus kindlalt ja stabiilselt olemas kõikide erakondade programmides. Kõige enam paistab silma Eestimaa Roheliste tähelepanu osakaalu vähenemine keskkonnatemaatikale, mis suuresti tulenes sellest, et teistele teemadele pöörati nende programmis 2011. aastal suhteliselt rohkem tähelepanu. Antud temaatikat puudutavate väidete absoluutarv langes samuti, kuid mitte kaugeltki nii palju, kui nende suhteline osakaal.

Kultuur ja vaba aeg

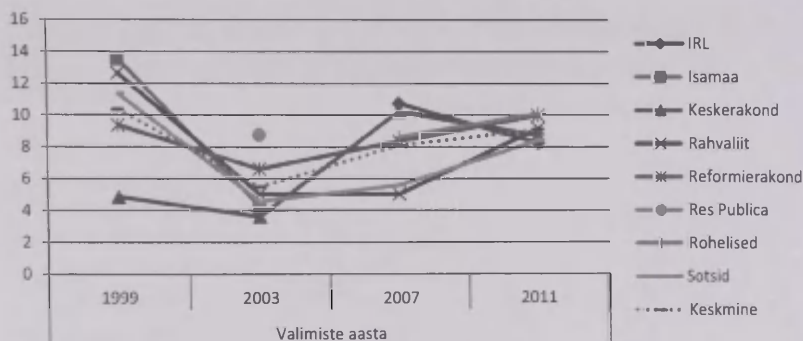
Üks küsimusi, millele on vaadeldava perioodi jooksul hakatud ehk kõige enam tähelepanu pöörama, on kultuur ning vaba aja veetmise võimalused, sh sport.



Joonis 8. Kultuur ja vaba aeg

Kui 1999. a ei pühendanud ükski erakond sellele rohkem kui 3% oma valimisprogrammist, siis 2011. aasta valimisteks oli sellest saanud üks kõige enam programmilist tähelepanu pälvinud teemaringe. Tähelepanu sellele teemale oli suurenenud kõikide erakondade puhul, ületades Reformierakonna puhul isegi 10% piiri, nagu ka Sotsiaaldemokraatliku Erakonna puhul 2007. a valimistel. Selle teema käsitlemisel on valitsenud suur erinevus, näiteks Isamaaliidu ja Res Publica programmide puudus see peaaegu täielikult.

Haridus



Joonis 9. Haridus

Kui enam tähelepanu pälvinud kategooriatest heita veel pilk haridustemaatikale, siis ka siin on märgata huvitavat dünaamikat. 1999. aasta valimistel oli see teema väga oluline kõikidele vaadeldud erakondadele peale Keskerakonna, ent 2003. aastaks oli selle olulisus kahanenud peaaegu kaks korda. Kahel järgmisel valimisel tõid taas kord kaasa selle temaatika olulisuse suurenemise ning 2011. aastal oli jälle tegemist ühe kõige olulisema teemaga. Siinkohal tasub märkida, et erinevused tähelepanu osakaalus 2011. aasta valimistel olid sellel teemal väga väikesed: kõik erakonnad mahtusid ligikaudu vahemikku 8–10%.

Üksikuid erakondi eristavad teemad

Kui käsitleda valimisprogramme mitte teemade, vaid erakondade järgi, siis avaneb meile alljärgnev pilt (vt tabel 2), kus on välja toodud iga erakonna kohta viis kõige enam programmi-ruumi pälvinud teemat ja millelt on seega võimalik näha konkreetseid erakondi enam eristavad kategooriad. Lihtsamaks

Tabel 2. Olulisimad teemad erakondade ja valimiste arvestuses 1999. a valimised

1999. a valimised									
Keskerakond		Rahvaliid		Reformierakond		Sotsiaaldemokraatlik Erakond		Isamaaliit	
305	19,4%	506	12,7%	504	12,5%	504	15,6%	601	16,1%
504	10,5%	504	12,0%	414	10,9%	506	11,4%	506	13,6%
605	7,7%	703	12,0%	506	9,4%	411	10,2%	414	11,1%
503	7,7%	601	6,3%	411		605	8,4%	504	11,1%
506	4,9%	411	5,7%	202	7,0%	202		411	7,4%
				503		104	7,8%		
2003. a valimised									
Keskerakond		Rahvaliid		Reformierakond		Sotsiaaldemokraatlik Erakond		Isamaaliit	
504	13,1%	303	9,2%	303	8,2%	411	13,1%	601	14,9%
703	7,8%	504	8,8%	502	7,8%	108	11,1%	504	12,8%
502	7,2%	503	7,9%	504	7,4%	504	8,5%	414	11,7%
501	6,7%	606	7,1%	411	7,4%	606		605	8,5%
503	6,4%	301	6,3%	506	6,6%	703	6,5%	202	7,4%
						701		304	8,2%
2007. a valimised									
Keskerakond		Rahvaliid		Reformierakond		Sotsiaaldemokraatlik Erakond		IRL	
504	23,3%	504	15,8%	601	11,1%	504	13,8%	506	10,7%
506	10,2%	503	10,1%	504	10,6%	502	10,3%	601	10,0%
502	9,0%	601	8,6%	506	8,4%	411	8,3%	504	9,3%
605	8,4%	411	7,2%	502	7,3%	506	5,6%	104	6,2%
411	8,4%	501	5,8%	411		605	5,3%	108	5,5%
				605	6,4%				
				303					
2011. a valimised									
Keskerakond		Rahvaliid		Reformierakond		Sotsiaaldemokraatlik Erakond		IRL	
504	16,3%	601	15,1%	502	10,8%	504	11,0%	504	15,0%
506	8,7%	504	10,4%	411	10,4%	506	8,4%	506	8,2%
701	7,4%	506	9,2%	506	10,0%	502	7,9%	605	7,2%
502	5,6%	502	7,6%	504	8,7%	501	6,0%	411	6,3%
605	5,4%	501	6,8%	605	8,2%	402	5,5%	402	6,1%
								504	11,3%
								104	10,4%
								506	10,1%
								501	9,0%
								605	8,1%

tõlgendamiseks on sellised teemad, mis on ainult ühel erakonnal mahtunud viie kõige enam tähelepanu pälvinud teema sisse, poolpaksus kirjas. Taas kord on kompaktsuse eesmärkidel tabelis välja toodud üksnes kategooriate arvulised tähistused ja mitte nende nimetused – viimaseid on võimalik näha eespool toodud loetelus.

Kui vaadelda erakondade kaupa, alustades **Keskerakonnast**, siis kõige populaarsem teema, nagu ka paljudel teistel erakondadel, on aastate jooksul olnud heaoluriigi laiendamine (504). Erand on üksnes 1999. aasta, mil kõige suurema osa võttis enda alla kategooria 305 – poliitiline võim, mis hõlmab muu hulgas kompetentse ja tugeva riigivalitsemise rõhutamist. Siinkohal tuleks ära märkida, et tol aastal pälvis kategooria 305 niivõrd suure tähelepanu, kuna erakonna valimisprogramm algas pika kirjeldusega sellest, kuidas kõik teised erakonnad ei ole kompetentsed Eestit valitsema (andes samal ajal mõista, et Keskerakond seda on), mis MP kodeerimise juhendite kohaselt klassifitseerib nad kategooria 305 alla. 2003. a valimistel paistis erakond teiste taustal silma suurema tähelepanuga keskkonnaküsimustele (501) ning 2011. a valimistel tööjõu problemaatikale (701). Majanduskriisi ja tööpuuduse taustal tasub ära märkida, et kui Keskerakond pühendas 2011. aasta valimistel sellele teemale 7,4% oma valimisprogrammist, siis teised erakonnad üksnes 1,3% (Reformierakond) kuni 3,6% (Rahvaliit). Kuigi vastav tähelepanu määr on madal üleüldises plaanis, kujutab see endast siiski olulist kasvu võrreldes 2007. aastaga, kui kõikide erakondade tähelepanu sellele teemale jäi ühe protsendi piirimaile või alla selle, v.a Keskerakond (5,4%).

Alustades kõige varasematest vaadeldud valimistest, saab **Rahvaliidu** kohta öelda, et 1999. aastal pöörati teistest oluliselt enam tähelepanu põllumajandusele (703) ning antud teema hilisem hääbumine mainitud erakonna repertuaaris toimub

paralleelselt selle olulisuse vähenemisega kõikide erakondade programmis. 2003. aasta valimistel paisteti silma detsentraliseerimise temaatikaga (301) ning 2007. aasta valimistel sotsiaalse õigluse ja võrdsuse temaatikaga (503) – tasub ära märkida, et nendel valimistel pühendas Rahvaliit sellele teemale peaaegu kaks korda rohkem programmiruumi kui teised erakonnad kõikide valimiste arvestuses. 2011. a valimistel aga oli Rahvaliit selgelt kõige natsionalistlikumalt meelestatud (601) erakond vaadeldutest – sellise natsionalismi määran (15%) küündis vaid Isamaaliit 1999. ja 2003. aasta valimistel.

Kui liikuda edasi **Reformierakonna** juurde, siis esimesena peab välja tooma, et võrreldes teiste erakondadega paistab see kõige vähem silma selgelt eristuvate teemade poolest: nende nelja valimise vältel on Reformierakonna programmide esiviisiku teemade hulgas olnud ainult ühel korral selline teema, mida mõnel teisel erakonnal ei ole samadel valimistel nii prominentelt repertuaaris olnud – selleks oli avaliku sektori reformimise temaatika (303) 2007. a valimistel. Kuigi seda teemat on enam puudutanud ka teised erakonnad (Rahvaliit ja Res Publica 2003. a valimistel), on Reformierakonna tähelepanu sellele olnud üldise pildi taustal suhteliselt stabiilsem ja suurem. Ehk on selgelt eristuvate (ja seega ka potentsiaalselt vastandavate) teemade puudumine üks võimalikke seletusi sellele, mis on võimaldanud Reformierakonnal olla valitsuses kogu vaadeldud perioodi vältel ning veel enam, suurema osa sellest ajast valitsusjuhina.

Eristuvate teemade küsimuse valguses tuleb **Sotsiaaldemokraatliku Erakonna** puhul esmalt ära märkida, et vaadeldud periood jaguneb neil mugavalt kaheks: 1999. a ja 2003. a valimistel paisteti silma nii mõnegi eristuva teemaga, samas kui 2007. a ja 2011. a valimistel ei paistetud silma mitte ühegi sellise teemaga, mida mõni teine erakond prominentelt ei

puudutanud. 1999. a valimistel oli selline teema sõjaväe ja välise julgeoleku temaatika (104) ning 2003. a eristuti Euroopa Liidu (108), põllumajanduse (703) ning tööjõu (701) problemaatikaga.

Isamaaliit, lisaks sellele, et ta kerkis mõlematel vaadeldud valimistel väga selgelt esile rahvusluse temaatikaga (601), paistis 2003. a valimistel silma ka riigi rahandust puudutavate küsimuste (414) (millele pöörati väga palju tähelepanu ka 1999. a valimistel) ja demokraatia temaatikaga (202). Riigi rahanduse küsimust on suurel määral puudutanud veel Reformierakond 1999. aastal ja Res Publica 2003. aastal, kuid üldiselt on tähelepanu sellele teemale olnud väike.

Res Publica kohta nende ühtedel valimistel saab öelda, et eristuv teema oli korruptsiooni vastu võitlemine (304). Mis puudutab **Isamaa ja Res Publica Liitu**, siis nende kohta võib mõnes mõttes öelda sama, mida Reformierakonna kohta: ei ole märgata suurel määral tähtsustatud teemasid, mida ükski teine erakond ei ole puudutanud. Küll on neil 2007. aastal esiviisikus Euroopa Liidu temaatika (108), ent samal ajal pööras sellele teemale peaaegu samas proportsioonis tähelepanu ka Rahvaliit, kuigi neil ei mahtunud see viie kõige enam käsitletud teema hulka.

Eestimaa Roheliste puhul oli 2007. aasta valimistel neid eristav teema suhteliselt oodatav: teistest erakondadest oluliselt enam pöörati tähelepanu keskkonnakaitse temaatikale (501) ning samuti põllumajandusele (703). On oodatav, et ennast rohelisena määratlev erakond säärseid teemasid oluliselt enam tähtsustab. Selle valguses on aga üllatav, et nende teemade alusel eristumine on 2011. aasta valimisteks kadunud ning kõikidest teistest erakondadest oluliselt rohkem tähelepanu pööratakse hoopis sõjaväe ja riigi julgeoleku temaatikale (104), mis on traditsiooniliselt olnud pigem teema, millele roheline ideoloogia on vastandunud.

Erakondadevahelised sarnasused

MP andmestik võimaldab väga hõlpsalt vaadelda ka erakondadevahelisi erinevusi ning erakondade programmide muutumist ajas. Siinkohal on nende väljaarvutamiseks kasutatud võrdlemisi lihtsat moodust: erinevaid erakondi või sama erakonda erineval ajahetkel on võrreldud kõikide andmestikus käsitletud sisuliste kategooriate kaupa (000 kategooria jäi seega otseselt välja). Arvutades välja kahe erakonna erinevused iga kategooriapaari puhul ning liites need kokku, saame näitaja, mis võib varieeruda nullist (programmi jaotumine kategooriate arvestuses on mõlemal juhtumil täpselt sama) kuni kahesajani (kategooriate kokkulangevused kahe programmi vahel puuduvad). Antud juhul on see suurus lihtsamaks tõlgendamiseks teisendatud skaalale nullist sajani, kus null tähistab sarnasuse puudumist ja sada täielikku kokkulangevust. Seega võib tinglikult öelda, et kui programmi A ja B vaheline vastav näitaja on 73, siis on nende **programmitemaatika osakaalude kokkulangevus 73%.**

Kui vaadelda sel viisil erakondade sarnasusi kõikide valimiste puhul eraldi, siis moodustub vaadeldavate erakondade puhul kokku 24 paari, mille sisemised sarnasused on arvulisel kujul alljärgnevad (vt tabel 3). Esmalt on näha, et aja jooksul on erakondadevahelised programmilised sarnasused märgatavalt suurenenud: kui 1999. a oli keskmine sarnasus erakonnapaaride puhul 57%, siis 2011. aastaks oli see kasvanud 71%-ni. Ehk siis tinglikult võiks väita, et 2011. aasta valimistel valitses kõikide erakondade vahel programmitemaatika jaotumise puhul 71% üksmeelt. Peale sarnasuse suurenemise on näha ka teatud erinevusi või iseärasusi konkreetsete valimiste puhul. Sellest näidikust lähtuvalt moodustus 1999. aasta valimistel programmiliselt kaks väga selget leeri: ühel pool paiknes Keskerakond, kelle programmitemaatika kokkulangevus teiste erakondadega oli vahemikus 47–51%,

teisel pool aga rühm Rahvaliid-Isamaaliit-Sotsiaaldemokraatlik Erakond-Reformierakond, kelle omavaheline programmitemaatika kokkulangevus jäi vahemikku 60–66%. 2003. ja 2007. aasta valimised paistavad silma ennekõike oma mitmekesisuse poolest: leidus nii väga sarnaseid kui ka väga erinevaid erakonnapaare. Ühelt poolt eristus Res Publica, kes oli oma programmitemaatika poolest suhteliselt erinev kõikidest teistest erakondadest (kokkulangevus 43–54%) nendel valimistel, kõige sarnasem oldi kusjuures Reformierakonnaga. Antud valimistel olid kõige sarnasemad Keskerakond ja Reformierakond ning Keskerakond ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond, kelle kokkulangevuse määr mõlemal juhul oli 69%. 2007. aasta valimisteks oli mitmekesisus erakondade sarnasustes ja erinevustes veelgi suurenenud. Taas kord paistis silma uustulnuk, seekord Eestimaa Rohelised, kelle erinevus teistest erakondadest oli kõige suurem ning kokkulangevus jäi vahemikku 45–56%. Kõige sarnasemad olid omavahel IRL ja Reformierakond, kelle kokkulangevus ulatus koguni 75%-ni. 2011. aasta valimised paistsid silma erakordselt suure kokkulangevusega kõikide erakondade vahel – kokkulangevuse määrad jäid vahemikku 66–78%. Kõige väiksem kokkulangevus oli praktiliselt sama suur, kui oli kõige suurem kokkulangevus 1999. aastal. Seega võib probleemideta järeldada, et käsitletud andmed viitavad Eesti poliitilise maastiku märgatavale konsolideerumisele: temaatilised lahknevused erakondade vahel on oluliselt kahanenud ning kuigi erinevusi üksikute teemade või teemade sisu koha pealt võib olemas olla, on jaotus, mis teemad kui palju tähelepanu pälvivad, oluliselt ühtlustunud. Tervete programmide arvestuses oldi 2011. a valimistel üksteisele sarnasemad kui kunagi varem. Mingit märgatavat eristumist mõne erakonna puhul, nagu seda võis eelnevatel valimistel näha, ei ole 2011. a valimiste puhul võimalik välja tuua. Kõige sarnasemad paarid olid Keskerakond-Sotsiaaldemokraatlik Erakond,

Rahvaliid-Sotsiaaldemokraatlik Erakond, Keskerakond-IRL ja Reformierakond-Eestimaa Rohelised – kõigi kokkulangevus ületab 75%. Kõige erinevamad paarid olid Keskerakond-Reformierakond, Rahvaliid-Reformierakond ning Keskerakond-Eestimaa Rohelised, kelle kokkulangevus jäi 66–67% kanti. Koalitsioonipartnerite, IRLi ja Reformierakonna kokkulangevus oli võrreldes 2007. aasta valimistega langenud 70%-ni ning jäi 2011. aasta valimiste keskmise kanti.

Tabel 3. Erakondadevahelised sarnasused

	1999	2003	2007	2011
Isamaaliit-Keskerakond	47,64832	60,04137		
Isamaaliit-Rahvaliid	61,46273	55,0365		
Isamaaliit-Reformierakond	64,08179	57,65585		
Isamaaliit-Sotsiaaldemokraatlik Erakond	61,96496	49,10652		
Keskerakond-Rahvaliid	48,53687	65,73222	63,69022	71,71181*
Keskerakond-Reformierakond	50,91093	68,52356	61,34387	65,77215
Keskerakond-Sotsiaal-demokraatlik Erakond	49,55999	68,90523	74,43689	77,73235
Rahvaliid-Reformierakond	60,2947	67,32413	65,91069	66,69713*
Rahvaliid-Sotsiaaldemokraatlik Erakond	60,28576	60,73646	73,70177	76,95529*
Reformierakond-Sotsiaaldemokraatlik Erakond	66,21912	66,28519	71,46451	69,9378
Isamaaliit-Res Publica		48,42292		
Keskerakond-Res Publica		48,74269		
Rahvaliid-Res Publica		53,11116		
Reformierakond-Res Publica		53,62255		
Res Publica-Sotsiaaldemokraatlik Erakond		43,12005		
IRL-Keskerakond			58,74068	76,36497

	1999	2003	2007	2011
IRL-Rahvaliid			67,83742	67,75717*
IRL-Reformierakond			74,98528	70,29161
IRL-Eestimaa Rohelised			55,66261	72,28631*
IRL-Sotsiaaldemokraatlik Erakond			67,43746	71,81149
Keskerakond-Eestimaa Rohelised			44,97675	66,21471*
Rahvaliid-Eestimaa Rohelised			49,04186	67,87187*
Reformierakond-Eestimaa Rohelised			50,69528	75,74287*
Eestimaa Rohelised-Sotsiaal-demokraatlik Erakond			49,93007	73,9066*
KESKMINE	57,09652	57,75776	61,99036	71,40361

(* Üks või mõlemad vaadeldud paarist ei pääsenud Riigikokku.)

Enne edasiliikumist tasub siinkohal nende sarnasuste ja erinevuste valguses peatuda korraks **poliitikapõhistel koalitsiooniteooriatel** (lühikärgeliseks vaata näiteks De Winter 2002). Antud perspektiivist lähtuvalt moodustuvad koalitsioonid ennekõike erakondade vahel, kes on poliitiliselt sarnased (vastandina näiteks pelgalt võimulesaamise kaalutlustele) ning suurt erinevust poliitikas potentsiaalsete koalitsioonipartnerite vahel tõenäoliselt olla ei saa. Arvestades Eesti poliitilise süsteemi iseärasusi, nimelt valimistejärgselt valitsuse moodustaja määramise protseduuri, võib siinkohal neid sarnasusi ja erinevusi tõlgendada vastavate koalitsiooniteooriate valguses. Vahemikus 1999 kuni 2003 oli Eestis kaks valitsust: 1999–2002 oli võimul Isamaaliidu, Reformierakonna ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna valitsus ning 2002–2003 Keskerakonna ja Reformierakonna valitsus. Neist esimese valitsuse moodustas Isamaaliit eespool kirjeldatud näitaja kohaselt endale kõige sarnasemate erakondade rühmast, jättes sellest välja suhteliselt kõige erinevama – Rahvaliidu. Teine valitsus moodustus Keskerakonna

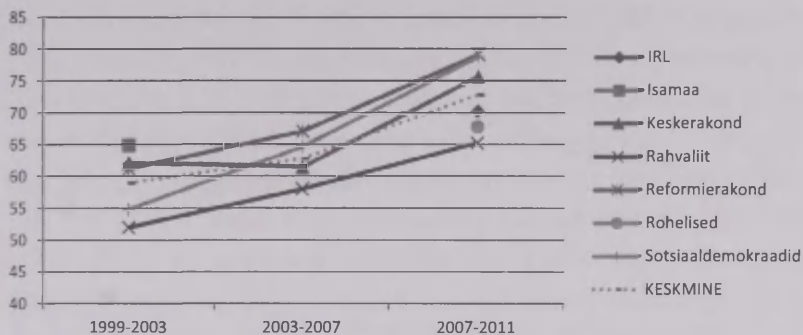
ja Reformierakonna vahel ning tasub märkida, et kuigi Keskerakond oli nendel valimistel suhteliselt kõige erinevam teistest erakondadest, oli tema sarnasus Reformierakonnaga kui valitsuse moodustajaga suurem kui teiste erakondadega. Reformierakonna perspektiivist oli Keskerakond küll 1999. a valimisprogrammidest lähtuvalt kõige erinevam erakond, kuid samas ainuke, kellega paistis olevat võimalik uus koalitsiooni-valitsus moodustada, kui jätta kõrvale lagununud koalitsiooni kaaslased ja Rahvaliidu, kellega kahekesi poleks olnud võimalik enamusvalitsust moodustada. Pärast 2003. aasta valimisi moodustas koalitsiooni Res Publica (kes küll valimisi ei võitnud, nagu ka Isamaaliit 1999. aastal), kes samuti valis endale koalitsioonipartneriteks kõige sarnasemad erakonnad: Reformierakonna ja Rahvaliidu. Siinkohal võib spekuloida, et poliitikapõhiste koalitsiooniteooriate kohaselt oleks antud andmete valguses Keskerakond kui valimiste võitja tõenäoliselt teinud koalitsiooni Reformierakonna kui endaga kõige sarnasema erakonnaga, kellega oli võimalik enamusvalitsust moodustada. Selline koalitsioon peagi ka sündis. Kui Res Publica maine oli haihtunud ja valitsus lagunes, oli uue valitsuse moodustamise jäme ots taas kord Reformierakonna käes, kes valis endale eespool toodud kokkulangevuse määra poolest kõige sarnasemad koalitsioonipartnerid: Keskerakonna ja Rahvaliidu. Kui pärast 2007. aasta valimisi pidi Reformierakond taas valitsust moodustama, valis ta jälle endale kokkulangevuse määra poolest kõige sarnasemad partnerid: IRLi ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna. 2011. a valimistel ei olnud IRL ja Reformierakond sugugi kõige sarnasem paar üldises pildis, kuid Reformierakonna perspektiivist vaadates oli IRL jällegi kõige sarnasem partner, kellega koos oli võimalik mugava enamusega valitsus moodustada. Peaaegu **kõik koalitsioonid** vaadeldaval perioodil on nendest andmetest lähtuvalt (teatud poliitilise süsteemi ja -maastiku piiranguid

arvestades) moodustunud seega **poliitiliselt kõige sarnasemate erakondade vahel**.

Niisiis on poliitikat arvesse võtvate koalitsiooniteooriate valguses siinkohal välja toodud andmed potentsiaalselt vägagi märkimisväärsed ning annavad ühelt poolt kinnitust poliitika-põhiste teooriatele ning teiselt poolt kinnitavad ka käesolevate andmete ja erakondade erinevuse säärase mõõtmise valiidsust. Antud juhul on küll tegemist tagantjärele tarkusega, kuid kui on teada, milline erakond hakkab kas pärast valimisi või valitsuse lagunemisel uut valitsust moodustama, siis vaadeldaval perioodil on nende andmete põhjal peaaegu iga kord võimalik korrektselt tagantjärele ennustada, milline valitsus moodustub. Sel perioodil on valitsust moodustanud erakond valinud endale kokkulangevuse määralt kõige sarnasema või sarnasemad võimalikud koalitsioonipartnerid. Sellised esialgsed tulemused viitavad antud teema edasise uurimise vajadusele, mis jääb aga paraku väljapoole käesoleva töö piire.

Erakondade seisukohtade muutumine

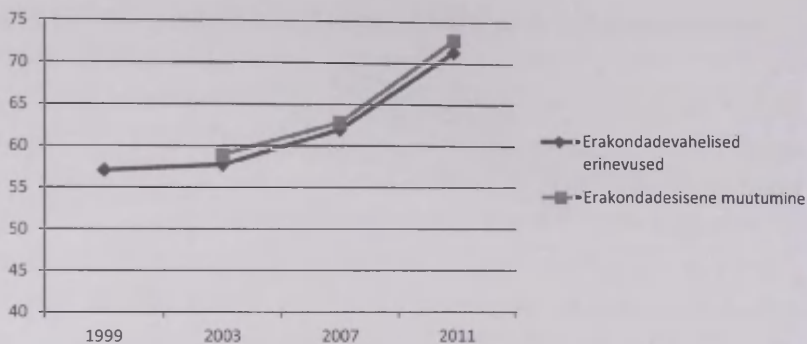
Sarnaselt erakondadevaheliste muutuste uurimisele on võimalik vaadelda ka erakondade programmide muutumist valimistest valimistesse. Antud valikust peab välja jääma Res Publica, kuna nad osalesid oma programmiga ainult ühtedel valimistel ning seega pole võimalik neid mõne oma varasema või hilisema programmiga võrrelda. Vaadates valimiste paare 1999–2003, 2003–2007 ja 2007–2011, avaneb meile järgmine pilt.



Joonis 10. Erakondade programmide muutumine

Sarnaselt erakondade kokkulangevuste muutumisele on ka erakondi sisemiselt vaadates näha väga selget trendi üha suuremate sarnasuste suunas. Kui 2003. aastal oli keskmine sarnasus eelmise valimise programmiga tinglikult 59%, siis 2011. aastal oli sarnasus 2007. aasta valimistega juba 73%. Säärane suurenev trend kehtib kõikide erakondade puhul ning on selge, et aastast aastasse on vaadeldavad erakonnad muutunud programmiliselt üha järjepidevamaks. Kuigi trend on sama, on näha ka teatud selgeid korduvaid erinevusi erakondade vahel. Suhteliselt kõige vähem järjepidev oli oma valimisprogrammi poolest lähituvalt käesolevatest andmetest Rahvaliid. Kõige järjepidevam oli Reformierakond ning kõige enam suurenes järjepidevus Sotsiaaldemokraatliku Erakonna puhul. Mõlema programmid olid temaatika proportsioonidelt ligi 80% sarnased, kui võrrelda 2007. ja 2011. aasta valimisi.

Siinkohal tasub vaadata ka sisemist sarnasust valimiste arvestuses kõrvutatuna erakondadevaheliste sarnasustega konkreetsete valimiste puhul.



Joonis 11. Erakondadesisesed ja -vahelised erinevused

On näha, et mõlemad trendid liiguvad enam-vähem täielikult sünkroonis ning vastav määr oli mõlemal juhul peaaegu täpselt sama: sisemine sarnasus oli keskmiselt vaid ehk mõne protsendi võrra suurem kui erakondadevaheline sarnasus. Ühtedest valimistest teise võis ühe erakonna programm muutuda peaaegu sama palju kui olid erinevused samade valimiste puhul erakondade vahel. Seega kuigi paljud märgid näitavad erakondade süsteemi konsolideerumist Eestis, võib säärast sisemiste ja väliste sarnasuste või erinevuste samaulatuslikkust pidada ikkagi märgiks teatud sisemisest muutlikkusest Eesti erakondade maastikul – kui me erakondade nimetusi ei teaks ja vaataks igat valimist eraldi, oleks nende andmete põhjal tõenäoliselt üpriski keeruline määratlada, milline erakond on üks või teine.

Kokkuvõte

Lõpetuseks võiks kokku võtta, mida säärase põgusa ülevaate põhjal on võimalik Eesti erakondade ja erakonnasüsteemi kohta üldiselt öelda. Kõiki erakondi tervikuna vaadates võiks välja tuua alljärgneva. Erakondade valimisprogrammid on aja jooksul

muutunud märkimisväärselt **pikemaks**, aga ka **põhjalikumaks**. Keskeltläbi on vähenenud nii **erakondadevahelised erinevused** konkreetsete valimiste puhul kui ka **erakonnasisesed erinevused** valimistest valimistesse. Samas on erakonnasisesed erinevused olnud vaevumärgatavalt väiksemad kui erakondadevahelised erinevused ühtedel valimistel. Seega ei ole erandlik, kui üks erakond erines iseendast võrreldes eelmiste valimistega sama palju kui ta erines mõnest oma konkurendist samadel valimistel. Seega võib öelda, et Eesti erakonnasüsteem oli erakondadevaheliste ja -siseste erinevuste kahanemisest hoolimata erakondadevaheliste piiride poolest suhteliselt hägus ning erakonnad võisid oma programmitemaatika ülesehitust teatud ulatuses ära vahetamiseni muuta, nii et erinevus võrreldes eelmise valimisprogrammiga oli suurem kui erinevus teiste erakondadega.

Valimistel on selgelt silma paistnud uued erakonnad. **Res Publica** ja **Eestimaa Rohelised** paistsid mõlemad oma esimestel valimistel ühel sarnasel viisil silma, hoolimata sellest, et nende temaatika rõhuasetuses võis olla olulisi erinevusi. Süsteemi sisenenud uued erakonnad olid oma esimestel valimistel märkimisväärselt eristuvad võrreldes olemasolevatega. Nende sarnasus kogu programmi arvestuses teiste erakondadega oli oluliselt väiksem kui olemasolevate erakondade omavaheline sarnasus.

Samuti annavad vaadeldud andmed tugevat alust eeldada, et poliitilised positsioonid ning võimalikud sarnasused või erinevused sellega seoses on mänginud väga olulist rolli **koalitsioonide moodustamisel**, andes kinnitust **poliitikapõhiste koalitsiooniteooriate** kehtivuse kohta antud juhtumil. Peaaegu **kõikides** ajavahemikus 1999–2011 moodustatud koalitsioonides on selle moodustaja valinud endale programmiliselt kõige lähemal asuvad võimalikud partnerid.

Mis puudutab konkreetseid teemasid ja erakondi, siis kõikide erakondade puhul on valimisprogrammides kõige enam tähelepanu pälvinud teema olnud **heaoluriigi laiendamine** ning seda kusjuures suhteliselt stabiilselt. Teema osakaal erakondade valimisprogrammides oli keskmiselt 10–15% ning erinevused erakondade vahel ei ole olnud väga suured – silma paistis üksnes Keskerakond 2007. aasta valimistel, mil sellele temaatikale pühendati 23% oma programmist, ning samuti Res Publica 2003. a valimistel. Seega ei saa öelda, et meie erakonnad eristuvad kas õhema või paksema riigi propageerimisel – mõned tõenäoliselt lihtsalt eelistavad ühtemoodi ja mõned teistmoodi paksu või sekkuvat riiki ning vastuolud võivad tulla pigem erinevustest selle kategooria sees. Samas **õigluse ja võrdsuse** temaatikas ollakse kohati suhteliselt suurtel lahkavamustel: 2011. a valimisi vaadates olid Keskerakond ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond sellele tähelepanu suurendanud, IRLi, Reformierakonna ja Eestimaa Roheliste puhul oli see temaatika aga suhteliselt tähelepanuta. Enam tähelepanu pälvinud teemade hulgas on vaadeldava perioodi vältel märkimisväärselt suurenenud selliste teemade osakaal nagu **keskkonnakaitse** ning **kultuur ja vaba aja veetmine**, aga ka **sõjaväe ja riigikaitse** temaatika. **Patriotism** ja **rahvuslus** on kõikide erakondade arvestuses olnud prominentsel positsioonil kogu perioodi vältel, kuigi valimistest valimistesse on erakondade seisukohad selle teema suhtes tihti väga märkimisväärselt muutunud. Kui vaadata aga **erakondi** eraldi ning küsida, et kas olid mõned teemad, milles nad aasta-aastalt üksteisest väga selgelt eristusid, siis siinkohal oleneb väga palju erakonnast ning üldiselt sellised teemad puuduvad. Ainsana võib välja tuua **Isamaaliidu**, kes kahtedel vaadeldud valimistel suunas oluliselt rohkem tähelepanu patriotismile ja rahvuslusele. Teiste erakondade puhul sääraseid selgelt eristuvad teemad kas puuduvad või vahetuvad valimistest valimistesse.

Kasutatud kirjandus

- Benoit, K. ja Laver, M. (2007). Estimating party policy positions: Comparing expert surveys and hand-coded content analysis. – *Electoral Studies*, 26(1), lk 90–107.
- Budge, I. ja Bara, J. (2001). Introduction: Content Analysis and Political Texts. Rmt: I. Budge, H-D. Klingemann, A. Volekens, J. Bara ja E. Tanenbaum (toim.) *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors and Governments 1945–1998*. Oxford: Oxford University Press, lk 1–16.
- Budge, I. ja Klingemann, H-D. (2001). Finally! Comparative Over-Time Mapping of Party Policy Movement. Rmt: I. Budge, H-D. Klingemann, A. Volekens, J. Bara ja E. Tanenbaum (toim.) *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors and Governments 1945–1998*. Oxford: Oxford University Press, lk 19–50.
- De Winter, L. (2002). Parties and Government Formation, Portfolio Allocation, and Policy Definition. Rmt: K. Luther ja F. Müller-Rommel (toim.) *Political Parties in the New Europe: Political and Analytical Challenges*. Oxford: Oxford University Press, lk 171–206.
- Klingemann, H-D., Volekens, A., Bara, J. ja Tanenbaum, E. (toim.) (2001). *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors and Governments 1945–1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Klingemann, H-D., Volekens, A., Bara, J. ja McDonald, M. (2006). *Mapping Policy Preferences II. Estimates for Parties, Electors and Governments in Eastern Europe, European Union and OECD 1990–2003*. Oxford: Oxford University Press.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*. London: Sage.
- Manifesto Project, veebileht <https://manifesto-project.wzb.eu/countries>.
- Manifesto Project (2011). Description of the Manifesto Data Set. Full Dataset. Kättesaadav aadressil https://manifesto-project.wzb.eu/data/MPDataset_full_codebook.pdf (vaadatud 10.11.2011).
- Mikhaylov, S., Laver, M. ja Benoit, K. (2010). Coder Reliability and Misclassification in the Human Coding of Party Manifestos. Kättesaadav aadressil http://www.kenbenoit.net/pdfs/CMP_reliability_PA1.pdf (vaadatud 10.11.2011).

- Toomla, R. (2007). Eesti erakondade programmline liikumine vasakparempoolsuse skaalal 1992–2007. ESAK VII aastakonverents.
- Toomla, R. (2011). Eesti erakonnad 2000–2010. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Volkens, A., Bara, J. ja Budge, I. (2009). Data Quality in Content Analysis. The Case of the Comparative Manifestos Project. – *Historical Social Research*, 34(1), lk 234–251.
- Werner, A., Lacewell, O. ja Volkens, A. (2011). Manifesto Coding Instructions (4th fully revised edition). Kättesaadav aadressil <https://manifesto-project.wzb.eu/documentation/Handbookv4.pdf> (vaadatud 10.11.2011).

Parteivaliku vahetamine 2011. aasta valimistel¹

Mihkel Solvak

Sissejuhatus: üldine volatiilsus

Valimistulemuste volatiilsusel ehk häälte liikumisel erakondade vahel kahe valimise võrdluses võib olla erinevaid põhjusi. Osaliselt võib see olla tingitud lihtsalt valimisosaluse kõikumisest: teatud osa kodanikke ei lähe hääletama, kuigi seda eelmisel korral tegi, teatud osa seevastu mobiliseeritakse, kuigi nad eelmisel korral ei hääletanud. Samuti võib valijaskonna sotsio-demograafilises koosseisus esineda muutusi, tüüpnäiteks Teise maailmasõja järgse beebibuumi generatsiooni valimisealiseks saamine, mis omakorda võib väljenduda valimistulemuste volatiilsuses. Viimaks võivad muutuda ka lihtsalt valijate eelistused. Just viimane, valimisharjumusega inimeste parteieelistuse muutumine, lubab ilmselt kõige paremini hinnata, kui tavapärane volatiilsus on ehk kas ja miks peaksid eeldatavasti väljakujunenud eelistustega regulaarsed valijad oma valikut kahe valimise võrdluses muutma.

Volatiilsus ise avaldub agregeeritult valimistulemustes, mille levinuim numbriline indikaator on Pedersen'i volatiilsuse indeks (Pedersen 1979), mis 2011. a valimistel oli Eestis 11,6% (Solvak

¹ Antud analüüsi valimist toetas Eesti Teadusfondi uurimistoetus nr 8676.

2011: 50). Seda saab tõlgendada kui häälte protsenti, mis erakondade vahel kahe valimise võrdluses vahetus. Üldiselt on Ida-Euroopas täheldatud kõrget volatiilsust (Kitschelt *et al.* 1999, Lewis 2000, Sikk 2005), kuigi Eesti puhul on see Balti riikide võrdluses olnud väikseim (Sikk 2006: 114) ja tänapäevaks selgelt allpool 1990ndate tasemest. Antud 11,6% ei erine ka väga palju Lääne-Euroopas alates 1990ndate alguses täheldatud suurenenud volatiilsuse tasemest (Mair 1998). Aja jooksul on volatiilsus Eestis seega vähenenud ja võrreldav nüüdseks natuke tõusnud Lääne-Euroopa volatiilsuse tasemega.

Agregeeritud volatiilsuse näitaja on aga üsna toores indikaator, kuna võtab samaväärsena arvesse igasugust häälte liikumist. Samas on olemuslikult erinev, kas valimistulemuste volatiilsus on tingitud sellest, et erakonnad mobiliseerivad valijaid, või üksteiselt häälte üelöömisest. Peale selle ei anna erinevate agregeeritud indikaatorite vaatamine kindlust, et eeldatavad volatiilsust põhjustavad tegurid ka indiviidi tasandil sellisel kujul reaalselt toimivad.

Kindlam viis on seega kasutada indiviidi tasandi küsitlusandmeid, kuna nende abil on võimalik konkreetset vaadata, millised invidiidid ja mis ulatuses oma häält muutsid. Seda on kohati ka varem tehtud (näiteks Vanaküla 2005), kuid otsest seletust, kes ja mis tingimustel oma häält tõenäolisemalt vahetab, pakutud pole. Alljärgneva analüüsi eesmärk on seda täpsemalt hinnata. Võttes aluseks teoreetilised seletused hääle vahetamisele, analüüsitakse, milline neist võimalikest seletustest Eesti puhul kõige paremini paika peab. Vaatluse alla võetakse oma parteivalikut vahetanud valijad ehk need, kes nii 2007. kui ka 2011. a valimistel hääletasid mõne erakonna poolt. See osa volatiilsusest, mis on põhjustatud varasemate mittevalijate mobiliseerimisest või siis varasemate valijate eemalejäämisest 2011. a valimistel, käesolevas analüüsis põhjalikuma vaatluse all ei ole.

Hääle vahetajate roll

Parteivaliku vahetaja enda toetajaks võitmine tähendab erakonnale samaaegselt ka poliitiliste konkurentide kahjustamist. Arvestades, et suure tõenäosusega lüüakse valijaid üle just oma lähimatelt rivaalidelt ehk neilt, kellega käib tõsisem konkurents, on need hääled suure kaaluga võitjate või kaotajate otsustamisel. Seega on puht pragmaatiliselt sellised valijad olulised. Enamgi veel, juhul kui neil on väljakujunenud valimisharjumus, pole otseselt vaja tegeleda nende hääletama mobiliseerimisega, vaid kitsamalt ümberveenmisega.

Praktiliste kaalutluste kõrval võib aga demokraatia kui valitsemisvormi toimimisele mõeldes määrata parteivalikut muutvatele valijatele nii positiivse kui ka negatiivse rolli. Demokraatlik süsteem rõhutab võimuesindajate vastutust, kes selle mitteõigustamisel valimiste kaudu ametist tagandatakse. Süsteem saab sellisena toimida, kuna teatud osa hääli ei ole parteidele garanteeritud, vaid need antakse tingimustega. Tugevalt erakonnatruu valija tagab teatud järjepidevuse valimistulemustes, potentsiaalne parteivaliku vahetaja aga võimu vastutuse. Loomulikult on selline jaotus üldistus, kuid ideaalis peaks parteieelistuse vahetaja olema mitte poliitiline tuulelipp, kelle hääle määravad juhuslikud ja lühiajalised faktorid, vaid kaalutlev kodanik, kes hääle andmisel võtab arvesse nii erakondade seni tehtut, lubadusi kui ka nende realiseeritavust. Potentsiaalne parteivaliku vahetaja peaks oma hääle seega suuremate tingimustega loovutama kui traditsiooniliselt erakonnatruu valija.

Samas võib hääle vahetajatel näha ka negatiivset rolli. Nad võivad olla nn poliitilised analfabeedid, kes langevad kergemini populistlike lubaduste lõksu ega hääleta enda veendumuste ja ideoloogiliste joonte alusel, ning juba demokraatia teooria

klassikute arvates on nad manipuleeritav mass, mitte aga võimu vastutuse tagav kodanikkond.

Parteivaliku vahetajal võib näha seega nii positiivset kui negatiivset rolli. Abstraktset arutelu hääle vahetajate rolli üle peaks aga rikastama empiirilised tõendid. Alljärgnevalt vaadeldakse seega esmalt, mis ulatuses ja kuidas parteivaliku vahetajate hääled 2011. aastal liikusid, milliseid seletusi pakuvad parteivaliku vahetamisele valimiskäitumise teooriad ning hinnatakse küsitlusandmete abil, milliseid seletusi toetab empiiria.

Hääle liikumine kahe valimise võrdluses

Analüüsis kasutatakse 2011. aasta Riigikogu valimiste järel korraldatud valijaküsitlust, mis on osa rahvusvahelisest valimisuringu projektist „Comparative Study of Electoral Systems” (www.cses.org). Tehniliselt on tegemist juhuvalimiga küsitlusuringuga, mille alusel tehti 1000 näost näkku intervjuud märtsis 2011. Valim oli valimisealiste Eesti kodanike suhtes esinduslik, vastamismäär 61%. Kogu alljärgnev analüüs kasutab täpsemate tulemuste saamiseks soo, rahvuse, elukoha ja regiooni alusel kaalutud valimit.

Tabelis 1 on võrreldud nii 2007. kui ka 2011. aastal partei valinud respondente. Neid, kes mõlemal valimisel erakonda valisid ja seda ka meenutada suutsid, oli valimis 429 ehk 42,9%. Suure tõenäosusega oli selliste valijate osakaal suurem, aga antud küsimuse juures on täheldatud, et suutlikkus eelmiste valimiste valikut meenutada ei ole kõikidel respondentidel ühesugune (Schoen 2005: 373). Antud hulk oleks seega suure tõenäosusega suurem mitte selle pärast, et neid lihtsalt juhuvalimisse sattunud pole, vaid valimis olevate respondentide seas pole varasema valiku meenutamise võime päris sarnane.

Tabel 1. Häälte vahetamine 2007. ja 2011. aasta valimiste võrdluses, N (protsent)

Valik 2007	Valik 2011								
	Reform.	Kesk.	IRL	SDE	Rohel.	Rahval.	Ei hääle- tanud	Muu*	Kokku
Reform.	83 (55,0)	4 (2,6)	23 (15,2)	23 (15,2)	2 (1,3)	0 (–)	13 (8,6)	3 (2,0)	151 (100,0)
Kesk.	0 (–)	104 (70,3)	5 (3,4)	12 (8,1)	3 (2,0)	0 (–)	17 (11,5)	7 (4,7)	148 (100,0)
IRL	6 (6,1)	1 (1,0)	54 (54,5)	21 (21,2)	1 (1,0)	1 (1,0)	5 (5,1)	10 (10,1)	99 (100,0)
SDE	0 (–)	1 (2,4)	8 (19,5)	24 (58,5)	0 (–)	2 (4,9)	4 (9,8)	2 (4,9)	41 (100,0)
Rohel.	3 (9,7)	1 (3,2)	4 (12,9)	7 (22,6)	9 (29,0)	0 (–)	5 (16,1)	2 (6,5)	31 (100,0)
Rahval.	1 (2,9)	4 (11,8)	5 (14,7)	6 (17,6)	1 (2,9)	10 (29,4)	3 (8,8)	4 (11,8)	34 (100,0)
Ei hääle- tanud	23 (10,5)	30 (13,6)	29 (13,2)	23 (10,5)	1 (0,5)	1 (0,5)	102 (46,4)	11 (5,0)	220 (100,0)
Muu*	34 (16,0)	24 (11,3)	22 (10,4)	33 (15,6)	10 (4,7)	2 (0,9)	34 (16,0)	53 (25,0)	212 (100,0)
Kokku	164 (16,4)	172 (17,2)	156 (15,6)	163 (16,3)	29 (2,9)	17 (1,7)	204 (20,4)	95 (9,5)	936 (100,0)

* Väikeparteiide ja üksikkandidaatide valijad, vastusest keelduvad või ei suuda valikut meenutada. Tabel ei sisalda andmeid 2007. ja 2011. aasta valimiste vahel hääleõiguslikuks saanute valikuid.

Tabelist on näha, et parteivaliku vahetamine on väga levinud praktika. Eestimaa Rohelised ja Rahvaliid on siin radikaalsed näited, kuid kuna nende puhul on tegemist erijuhtumitega, kus erakond ei kaota hääli tavalise valimisvõitluse käigus, vaid sisuliselt laguneb ja kaob areenilt, ei ole mõttekas neil pike-malt peatuda. Ülejäänud erakondade puhul on näha, et parteivaliku vahetamine on väga levinud, välja arvatud Keskerakonna lojaalse valijaskonna seas. Tabeli põhidiagonaalile jäävad reaprotsendid näitavad, kui suur osa valimisealistest kodanikest jäi 2011. aastal sama valiku juurde, mis tehti 2007. aastal, ülejäänud lahtrid näitavad häälte liikumist. Märkimisväärne on, et sisuliselt ei tundu suurt vahet olevat, kelle poolt erakonnavaliku vahetaja hääletab, kõik optsioonid on vastuvõetavad. Näiteks on 2007. a Reformierakonda valinute seas nüüd, 2011. aastal, võrdne osakaal valinud nii Isamaa ja Res Publica Liitu (IRL) kui ka Sotsiaaldemokraatlikku Erakonda (SDE), mis ideoloogiliselt profiililt on üsna erinevad erakonnad. Samamoodi on varem IRLi valinutest 2011. aastal 21,2% otsustanud hoopis SDE kasuks. Alloleva statistilise analüüsi jaoks annab see tabel juba viite, et parteivaliku vahetajad ei pruugi erakondade vahel väga suuri erinevusi tajuda.

Kokku vahetas mõlemal valimisel partei valinud 429 respondentist oma parteivalikut kahe valimisega võrreldes 145 ehk 33,8%. Jagades Reformierakonna ja IRLi koalitsioonierakondadeks ja ülejäänud opositsioonierakondadeks, võib öelda, et sellest 145st vahetas 20% oma häält koalitsiooni sees, 25,5% opositsiooni sees ja 36,6% liikus opositsiooni toetajast koalitsiooni toetajaks ning 17,9% vastupidi. Üllatavalt suur hulk parteivaliku muutjatest, kokku 54,5%, liikus seega üle koalitsiooni-opositsiooni eraldusjoone. Kirjanduses on täheldatud, et kohati on valiku vahetamist korrektsem tõlgendada mitte toetusavaldusena mingile teisele erakonnale, vaid usalduse kadumise

demonstreerimisena oma varasema hääle saanule (Himmelweit *et al.* 1993: 96–103). Selline seletus oleks eriti tõenäoline, kui oleks näha selget valitsusparteide hülgamist. Samas oli 2011. aasta valimistel liikumist absoluutselt igas suunas, nagu on näha tabelist 1, ja agregaattulemustes valitsusparteid hoopis tugevdasid oma positsioone. Allpool olev analüüs näitab, millisele tõlgendusele enim tõendeid leidub.

Püsites veel antud tabeli juures, hakkab silma, et väga erakonnatruud on Keskerakonna valijad, kellest 70,3% langetas nii 2007. kui ka 2011. a sama valiku. Samas on näha, et endiste Keskerakonna valijate seas otsustas 2011. aastal suur osa ka lihtsalt mitte valima minna. Vaid endiste Eestimaa Roheliste valijate juures on see osakaal suurem.

Neljast 2011. aastal Riigikokku pääsenud erakonnast on varasemaid mittehääletajaid suutnud kõige edukamalt mobiliseerida Reformierakond ja SDE. SDEd võib lugeda ka kõige edukamaks häälte ülelööjaks teistelt erakondadelt, sest kõikide teiste puhul läks just sotsidele kõige suurem osakaal parteivalikut vahetanute häältelt. Huvitaval kombel suutsid nad seega hoolimata eeldatavatest ideoloogilistest erinevustest kasvatada enda valimistulemust kõikide teiste arvelt. Nende edu taga ei olnud seega mitte uute valijate või varasemate mittevalijate mobiliseerimine, vaid teistelt häälte ülelöömine ning võrreldes Reformierakonna ja IRLiga ka natuke suuremas osas oma 2007. aasta toetajate hoidmine.

Kokkuvõttes võib öelda, et parteivaliku vahetamine on väga levinud ja toimus 2011. aastal samas suurusjärgus nagu seda on ka varem täheldatud (vt Vanaküla 2005).

Hääle vahetamise teoreetilisi seletusi

Hääle vahetamise seletused lähtuvad parteivaliku seletustest. Viimased näitavad, kellel ja kuidas tekivad selged ja ka stabiilsed parteilised eelistused. Just parteivalikut kinnitavate faktorite mitte- või nõrk esinemine peaks seletama, miks häält vahetatakse. Jutt ei ole seega mingi spetsiifilise erakonna valiku vahetusest, vaid indiviidi tasandi hääle vahetamise põhjustest üldiselt. Seetõttu on vajalik need seletused lühidalt ka lahti rääkida ja selgitada hääle muutmise mehhanismi, mis omakorda viitab võimalikele indikaatoritele, mida analüüsi kaasata.

Sotsioloogiline hääle vahetamise seletus

Klassikaline käsitusviis seletab inimese parteivalikut tema paiknemisega sotsiaalsete lõhede suhtes (Lipset, Rokkan 1967; Rokkan 1968). Paiknemine sotsiaalses struktuuris mõjutab inimese ideoloogilist maailmavaadet ja defineerib tema huvid ning selle kaudu determineerib tema hääle. Teisisõnu peaksid korreleeruma teatud sotsiodemograafilised omadused ja hääle. Lihtsustatult öeldes, ametiühingusse kuuluv tööline peaks suure tõenäosusega toetama sotsiaaldemokraate, väikeettevõtja näiteks kristlikke demokraate ja maaelanik agraarparteid. Sellise seletusmehhanismi alus on objektiivselt identifitseeritavad rühmad, kes kannavad endas vastavaid väärtushinnanguid ja kellel on olemas poliitiline väljund mingi erakonna näol, mis neid väärtusi poliitilises protsessis esindab. Seega peaks olema inimese nendesse suurtesse sotsiaalsetesse rühmadesse kuuluvuse kaudu võimalik kindlaks teha, kelle poolt ta hääletab. Lipset ja Rokkan identifitseerisid neli põhilist lõhet Lääne-Euroopas: keskus vs. perifeeria, maa vs. linn, kirik vs. riik ja tööline vs. omanik ehk klassilõhe, mis peaks tänapäeval olema muutunud

ideoloogiliseks parem-vasak eristuseks. Keskus ja perifeeria ei olnud nende mõistes sama mis maa vs. linn, vaid selle tähendus on abstraktsem, näiteks võib selleks olla ka põhirahvus vs. vähemused, kus esimesed defineerivad rahvusriigi, mis teised teatud ulatuses kultuuriliselt ja keeleliselt marginaliseerib. Lipset ja Rokkan leidsid, et iga vaidlusmõõde poolitab parteimaastiku ehk esineb alati kaks blokki, kes jäävad kummalegi poole veelehet antud konkreetse küsimuses. See on oluline detail, sest rõhutab ka nn poliitilise pakkumise olemasolu ja vormi.

Lõhedel põhinevat parteimaastiku ja valimiskäitumise seletust on loomulikult aja jooksul täiendatud. Inglehart on hiljem identifitseerinud ka väidetava materialistlik vs. postmaterialistlik lõhe (Inglehart, Welzel 2005), kuid seda hoiakulist vahet puhtalt positsioonile sotsiaalses struktuuris taandada on tunduvalt keerulisem kui Lipseti ja Rokkani originaalide puhul. Lõhedel põhineva seletuse ajakohastamise püüdlusi on olnud ka muid. Kriesi (1998) räägib näiteks sektoraalse hõivatuse põhjal kujunenud lõhest tehniliste valdkondade professionaalide ning sotsiaal- ja kultuurivaldkonnas hõivatute vahel, mis peaks tekitama vastandlikud arusaamad sobivast ühiskondlikust korrast, kus esimesed rõhuvad efektiivse administreerimise primaarsusele, teised näevad ideaalsena isikuvabadusi üle kõige väärtustavat korda.

Igatahes on hääle vahetamise mehhanism sama: kuulumine lõhet defineerivatesse laiadesse ühiskondlikesse rühmadesse peaks parteihäält stabiliseerima, näiteks ametiühingusse kuuluv manuaalse töö tegija peaks kalduma rohkem sotsiaaldemokraatide poolt hääletama. Hääle vahetajad on sellise seletuse alusel need, kes antud suurtesse rühmadesse selgelt ei kuulu ehk keda ei saa liigitada kas ühel või teisel pool mingit suurt vaidlusmõõdet asuvaks või kelle sotsiaalne mobiilsus või mitmekesine töö ja suhtlusringkond on avanud nad ristuvatele mõjudele (*cross-pressures*) (Schoen 2005, 376–77).

Lõhede struktureeriva rolli hindamisel on aga ka Lääne-Euroopas täheldatud, et hääli ei ole sugugi enam sotsiaalselt determineeritud ja väidetavalt stabiilsed ning aeglaselt muutuvad lõhed ei suuda seletada, miks esineb eriti alates 1990ndate lõpust selgelt suurem volatiilsus hääletamisel (Dalton 2002). Kui sotsiaalne struktuur on stabiilne või muutub pika inertsiga, siis kuidas seletada lühiajaliselt ebastabiilset valimiskäitumist? Peale selle on avaldatud kahtlust, kas Ida-Euroopa kontekstis üldse lõhedepõhist hääletamist on eksisteerinud (vt Whitefield 2002). Teisisõnu võib Lääne-Euroopas täheldada suuremat volatiilsust ja järeldada siit, et lõhed ei ole enam relevantssed, determineerimaks inimese häält. Samuti on suurenenud nende inimeste hulk, keda positsiooni alusel enam nii hästi lahterdada ei saa. Ida-Euroopas on aga volatiilsuse taga kujunemata lõhed. Lõhedepõhise hääle seletuse teooria järgi peaks tugevate eraldusjoontega ühiskonnas esinema üsna vähe indiviiditasandi parteivaliku vahetamist ja kui seda siiski esineb, siis pigem indiviidide puhul, kes sotsiaalses struktuuris selgelt mingi lõhe suhtes paigutunud ei ole või kes ei ole muude vahendite kaudu piisavalt seotud, et kinnistuksid lõhega väidetavalt determineeritud hoiakud.

Just homogeenses keskkonnas tegutsemise hoiakuid ja ka häält kinnistavat mõju on täheldanud ka nn mikrosotsioloogiliseks nimetatav parteivaliku seletamise teooria, mis lähtub sarnaselt lõhedel põhinevale seletusele keskkonnast, kuid keskendub inimese lähemale sotsiaalsele ümbruskonnale. Kui sotsiaalne struktuur peaks töötama kaudselt ehk positsioon sotsiaalses struktuuris peaks määrama poliitilised huvid, siis mikrosotsioloogiline lähtepunkt niivõrd robotlikku determineeritust veel piisavaks ei pea, vaid loeb oluliseks ka inimese vahetu sotsiaalse keskkonna homogeensust. Selleks on näiteks töökollektiivi ja perekonna mõju poliitilistele hoiakutele. Mida homogeensem

need on, seda suurema tõenäosusega on inimese parteivalik stabiilne (Pattie, Johnston 1999; 2001; Zuckerman *et al.* 1998). Üks viis seda kindlaks teha, on vaadata, kas inimene on üldse sotsiaalselt seotud. Näiteks on täheldatud, et abielus inimesed on stabiilsemad hääletajad (Wolfinger, Rosenstone 1980; Nevitte *et al.* 2000). Abielu võib ühtlustada ja kinnistada poliitilisi vaateid, sest teise poole signaalid kinnitavad, et ühised arvamused on õiged juba pelgalt sellepärast, et nad on jagatud. See viitab vajadusele kindlaks teha, kuivõrd homogeenne valija suhtlusringkond üldse on. Teine küsimus on, kas erinevad või sarnased poliitilised hoiakud saavad parteivalikut mõjutama hakata, kui perekonnaliikmed neid üksteisega ei jaga ehk see ei tule enamasti aruteluks. Siit lähtuvalt võib eeldada, et partnerist erinevad vaated peaksid mõju avaldama vaid juhul, kui inimesed poliitilistel teemadel ka arutlevad. Seega võib eeldada, et lähimas suhtlusringkonnas olevad võimalikud erinevad hoiakud avaldavad mõju interaktsioonis poliitilistel teemadel aruteluga (Pattie, Johnston 2001). Kitsas sotsiaalne suhtlusringkond, poliitilistel teemadel arutlemise tihedus ja neist tulenevad signaalid avaldavad seega mõju indiviidi valimiskäitumisele.

Kokkuvõtvalt võib seega öelda, et klassikaline parteivaliku seletus on sotsioloogiline ja lähtub inimese paiknemisest sotsiaalses struktuuris lõhede ehk vaidlusmõõtmete suhtes, tema seotuse tugevusest teatud maailmavaadet kandva laia ühiskondliku rühmaga ning tema lähema sotsiaalse suhtlusringkonna ideoloogilisest homogeensusest. Hääle vahetaja on sellise seletuse järgi lõhede suhtes ebaselgelt määratav ehk ta ei ole tugevalt seotud lõhe ühe osalisena esineva laia rühmaga ja tema kitsam suhtlusringkond on poliitilistelt vaadetelt heterogeenne. Säärane valija on avatud mitmele vastandlikule mõjule korraga, mistõttu on ka tema parteivalik kergesti muutuv.

Pakkumisepõhine hääle vahetamise seletus

Sotsiaalse struktuuri kõrval tuleb meeles pidada ka pakkumise poolt. Just erakondade ruumilisel paiknemisel teatud vaidlusmõõtmete alusel ja oma huvidest nende vaidlusmõõtmete suhtes lähtuv valija on ratsionaalse valiku teooria keskne hääle seletamise viis. Selle alusel valib indiviid erakonna, kes on tema huvidele kõige lähemal. Ratsionaalse valiku kasutamisele valimisuuringutes pani aluse Anthony Downs, kes ise nägi universaalse ühiskondliku vaidlusmõõtmena vasak-parem dimensiooni. See mõõde katab Downsi arvates nii kitsamaid teemasid, nagu majanduse reguleeritus, kui ka laiemaid maailmavaatelisi erinevusi. Sellel teljel saame paigutada nii kõik erakonnad kui ka individuaalsed valijad (Downs 1957: 116). Mida lähemal on erakonna ja valija paiknemine sel teljel, seda suuremat kasu valija sellele parteile antud häälest saab, sest tema huvid kattuvad kõige rohkem selle erakonna programmiliste lubadustega. Kuna poliitiline konkurents ei toimu vaid ühemõõtmelises ruumis, kuigi empiiriliselt on vasak-parem ilmselt kõige universaalsem vaidlusmõõde erinevates ühiskondades (vt Warwick 2002), tuleb arvesse võtta erakondade paiknemist mitme antud ühiskonnas keskse vaidlusmõõtmega suhtes. Ruumilise valimise alusel peaks seega antama hääle erakonnale, kes valijale relevantseid dimensioone arvesse võttes talle ruumiliselt kõige lähemal asub. Mitme vaidlusmõõtmega olemasolu korral kasutatakse erakonna ideoloogilist paiknemist kui lihtsustavat juhendit selle erakonna positsiooni kohta mitmemõõtmelises ruumis, mida mõistetakse lihtsuse mõttes enamasti erinevate dimensioonide lineaarse funktsioonina (Enelow, Hinich 1984: 41). Sellise seletuse alusel on hääle vahetamine üldjuhul põhjustatud pakkumise muutumisest ehk valija tunnetab mingi teise erakonna pakkumist enda huvidele lähemal olevat. Samas võib hääle vahetamise taga olla ka erakondade lähedus antud vaidlusmõõtmes ehk teisisõnu

esineb suurem valik. Sellisel juhul on hääles ka teatud juhuslikkuse element, sest juhul kui kaks erakonda on mõlemad väga lähestikku ja omakorda kõige lähedasemad valija positsiooniga, pole tegelikult vahet, kelle poolt täpselt hääletatakse, nii kaua, kui see on üks kahest. Radikaalsemal juhul võib selle tagajärg olla ka üldse hääletamata jätmine, sest hoolimata valikust, on saadav kasu sama ja valima mineku kulusid pole sel juhul mõistlik kanda (Laver 1997: 92).

Ratsionaalse valiku teooria puhul on hääle vahetamise puhul seega oluline erakondade paigutumine vaidlusmõõtmel suhtes. Hääle vahetamise võib põhjustada suurem komplekt võimalikke valikuid. Kui pakkumine ühel vaidlusküsimuse poolel on väike, peaks tagajärg olema erakonnatruu valik, sest kui see vaidlusküsimus on valija jaoks oluline, siis ei ole tal õigupoolest muud valikut, kui see antud erakond.

Michigani mudeli hääle vahetamise seletus

Võib eeldada, et erakonnad ei muuda oma ideoloogilist positsiooni radikaalselt, seega on ka paigutumine vaidlusküsimuse ühel poolel pikaajaliselt stabiilne faktor. Pikaajaliste faktorite kõrval vajab hääle seletamine aga ka lühiajalisemate mõjurite arvessevõtmist. Just seda teeb nn Michigani mudeli nime all tuntud seletus. Parteivalikut näeb see käsitlusviis kaheastmelisena (Campbell *et al.* 1980). Esimene ja põhiline on nn erakonnaga identifitseerimine, mida mõistetakse pikaajalise tunnetatud lähedusena teatud erakonna suhtes (Schoen, Weins 2005: 206). Sisuliselt taandub see väitele, et inimene hääletab antud erakonna poolt mitte sellepärast, et sotsiaalne struktuur selle determineerib, vaid ta lihtsalt tunneb lähedust selle erakonnaga. Läbi selle läheduse on filtreeritud aga suhtumised lühiajalistesse häält mõjutavatesse faktoritesse, nagu kandidaadid ja teemad,

mis valimistel tõstatuvad. Valija hindab süstemaatiliselt kõrgemalt teatud erakonna kandidaate ja poliitikat mitte sellepärast, et need on ka objektiivselt tema arvates parimad, vaid need on lihtsalt selle erakonna seisukohad ja inimesed (Fiorina 2002; Bartels 2002).² Tegemist on seega teatud roosade prillidega, näiteks võetakse vähem arvesse antud partei ja selle kandidaatide kohta saadud negatiivset informatsiooni (Gerber, Green 1998). Kandidaadid ja poliitika on aga lühiajalised hääle determinandid, samas kui erakonnaga läheduse tundmine on pikaajaline hääle määraja. Spetsiifiline valik ise on seega kombinatsioon teatud eelsoodumustest, mille valguses lühiajalisi poliitiliselt relevantseid faktoreid arvesse võetakse. See ei tähenda veel, et parteiga lähedust tundev valija ei ole võimeline või ei soovi kuidagi kaasata otsustamisel fakte, mis näitavad tema enda ja erakonna seisukohtade erinevusi. Parteiläheduse näol on pelgalt tegemist vahendava afektiivse tundega, mis ei ole samas täielikult immuniseeriv sellega konfliktis oleva info suhtes (Schoen, Weins 2005: 212). Siit võib juba aimata, millega võib seletada hääle vahetamist. Pigem peaksid ebastabiilselt hääletama need, kes ei tunne ennast mingi erakonnaga lähedaselt. Seetõttu on nende jaoks tähtsamad lühiajalised faktorid, mida ei hinnata kujunenud eelsoodumuste järgi ehk teisisõnu on lühiajaliste faktorite iseseisev roll valiku otsustamisel suurem. Empiirilised analüüsid

² USA kaheparteisüsteemi uurimisel välja käidud parteiläheduse kontseptsiooni rakendamine Euroopa mitmeparteisüsteemide puhul on palju vaidlust tekitanud (vt Budge *et al.* 1976; Weisberg 1980; Garry 2007; Schmitt 2009). Evans (2004: 62) täheldab, et Mandri-Euroopa kontekstis on parteilähedust peetud üleliigseks analüütiliseks vahekontseptsiooniks sotsiaalse struktuuri ja valimiskäitumise vahel. Kui tajutud parteiläheduse omandamine on tugevalt mõjutatud sotsiaalsest keskkonnast (vt Schoen ja Weins 2005: 210–217), siis võib see tõepoolest üleliigse vaheetapina tunduda. Siit lähtudes tekib ka küsimus sellise kontseptsiooni kasutatavusest Eesti kontekstis ning kuidas ja millises ulatuses Eestis säärane afektiivne lähedusetunne mingi erakonnaga omandatakse. Kuna parteiidentifikatsiooni mõiste põhjalikum seletamine ega analüüs pole siin keskne ja selleks puudub ka hetkel ruum, siis lähtun lihtsalt selle olemasolust.

on tõepoolest näidanud, et madalam parteiga identifitseerimine käib käsikäes suurema volatiilsusega (Miller, Niemi 2006: 178).

Michigani mudel on kindlasti rafineeritum kui vaid sotsiaalsel struktuuril põhinev seletus, sest lubab tunduvalt mitmekesisemalt analüüsida erinevate tingimuste kombinatsioone, mis kõik häälele mõju avaldavad. Lisaks saab selle abil lahendada ka probleemi, kus sotsiaalne positsioon ja indiviidi hääl on vastuolus, sest ka kandidaadi ja teemade meeldimine on ideoloogiliste seisukohtade kõrval vaieldamatult olulised häält määravad tegurid. Samuti saame me seda käsitusviisi aluseks võttes täpsemalt analüüsida, kas ja kuidas peaks näiteks kampaania oma mõju avaldama. Hääle vahetajate juures võib eeldada, et nende jaoks on otsustamisel primaarsed Michigani mudelis toodud lühiajalised faktorid ehk nad on kandidaatide ja teemadepõhised hääletajad ning neil puudub pikaajaline häält stabiliseeriv afektiivne hoiak mingi kindla erakonna suhtes. Siit edasi võib eeldada, et selle tõttu on nad ka oma otsuses hilisemad ja jälgivad rohkem kampaaniat, sest alles selle käigus tekib parem pilt kandidaatidest ja ka kesketest teemadest. Tugevat parteilähedust tundva erakonnatruu valija jaoks on need aga juba teisejärgulised asjaolud, sest nende otsus on ainuüksi parteiga tunnetatud läheduse tõttu tehtud ja kampaania toimib vaid otsust kinnitavalt.

Samas vaimus võib eeldada, et hääle vahetajad tajuvad suuremat valikut enne otsuse langetamist. Tugevalt mingi erakonnaga identifitseeriv ja stabiilselt selle poolt hääletav valija ilmselt ei näe alternatiivseid valikuid eriti atraktiivsena. Seega võib eeldada, et hääle vahetaja on kaalunud ka teisi võimalikke alternatiive ja tema jaoks on suurem hulk erakondi potentsiaalsed hääle saajad.

Järgmises osas seletatakse lahti, milliseid indikaatoreid erinevate hääle vahetamise teoreetiliste seletuste hindamiseks statistilises analüüsis kasutatakse.

Muutujate valik ja oodatavad efektid

Analüüsi sõltuv muutuja on binaarne indikaator selle kohta, kas inimene vahetas 2007. ja 2011. aasta võrdluses oma parteivalikut (kodeeritud 1) või jäi erakonnale truuks (kodeeritud 0). Meetodiks on binaarne logistiline regressioon, mida rakendatakse kahe mudeli peal; üks, mis lähtub pikaajalistest faktoritest ehk lõhede ja sotsiaalse keskkonna põhisest seletusest koos erakondade pakkumisega nende lõhede pooltel, ja teine, mis lähtub lühiajalistest faktoritest ehk nn Michigani mudelist. Alljärgnevalt seletatakse vastavas järjekorras lahti ka sõltumatu muutujate valik.

Pikaajalised faktorid hääle vahetamisel

Võttes esmalt vaatluse alla lõhedepõhise käsitusviisi, tekib küsimus, mis lõhed Eesti ühiskonnas esinevad. On selge, et etniline lõhe on ilmselt üks reljeefsemaid ning esineb koos tugevate hoiakuliste erinevustega (vt Ehin 2007; Vihalemm, Kalmus 2009). Samuti on Eestis täheldatud tugevat maa-linn vastuolu esinemist (Pettai, Kreuzer 1999; Mikkel 2006). Sotsiaalse klassi puhul on lõhe olulisus juba vähem selge. Klassiidentiteedist ja -poliitikast sellisel kujul nagu Lääne-Euroopas (vt Manza, Hout, Brooks 1995) vaevalt et rääkida võib, sest nõukogude minevik on siin oma töö teinud. Küll on aga selge, et sotsiaalne stratifitseeritus on suur (Lauristin 2003) ja hoiakulised erinevused vastavalt positsioonile selles struktuuris selgelt erinevad (Lauristin 2007).

Nende vaidlusküsimuste mõjust hääle vahetamisele peaks seega lähtuma kaheti. Esmalt indiviidi paiknemine nende suhtes, mis, juhul kui see ei ole selge, peaks soodustama ebastabiilset valimiskäitumist. Teisalt peaks hindama parteide pakkumist, kus suurema pakkumise teinud osalisel peaks olema seos hääle vahetamisega.

Indiviidide paiknemise selguse kohta kahjuks eriti häid indikaatoreid pole. Üks väheseid sobivaid on respondendi kuuluvus ametiühingusse või mingisse muusse kutseühingusse. Ametiühingusse kuulumine peaks korreleeruma vasakpoolsete parteide poolt hääletamisega. Teoreetiline mehhanism selle taga on selge: inimene hääletab vasakpoolsete parteide poolt, kui ta tunneb ennast vasakpoolsena. Kui see hoiak on aga kinistatud ka muu tegevuse kaudu ehk ameti- ja sotsiaalne suhtlus käib pigem samamoodi mõtlevate inimestega, siis tõenäosus olla vasakpoolsete erakondade truu valija on veelgi suurem. Kuulumine organisatsiooni peaks seega teatud ulatuses andma rohkem kontakti sarnaselt mõtlevate inimestega ja selle kaudu homogeniseerima keskkonda, kus inimene liigub. Teisisõnu on selline indiviid väga selgelt teatud vaidlusküsimuse ühele poolele paigutatav, sest hoiakulisele eristumisele lisaks on ta ka formaalselt kuuluv mingisse huvirühma, keda lõhe teatud poolele paigutada annab. Organisatsiooniline kuulumine peaks seega vähendama hääle vahetamise tõenäosust. Selle hindamiseks on kodeeritud binaarne muutuja, mis võrdleb valijaid, kes kuuluvad mingisse organisatsiooni (ametiühing või muu kutseühing), nendega, kes ei kuulu (0), ning oodatav efekt on sõltuva muutuja kodeeringust lähtuvalt negatiivne ehk kuulumine peaks vähendama tõenäosust häält vahetada. Muudel juhtudel peab sobiva indikaatori puudumise tõttu lähtuma lõhepõhise hääle vahetamise seletuse pakkumisepoolsest osast.

Ideoloogiline vasak-parem vaidlusmõõde on kaasatud respondendi enesepaigutuse põhjal 11-pallilisel skaalal, kus 0 on vasakpoolne ja 10 parempoolne. Enne valimisi erakondade enesepaigutust, valimisprogramme ja programmilisi dokumente valitud teemade kohta arvesse võttev ideoloogilise maastiku analüüs valimismasina Valijakompass (<http://valijakompass.err.ee/>) jaoks näitas, et puht numbriliselt on tsentrist vasakule

kalduvaid erakondi Eestis rohkem kui paremale kalduvaid. Viimased olid suhteliselt lähestikku asuvad Reformierakond ning Isamaa ja Res Publica Liit. Selle alusel võib eeldada, et vasakpoolne maailmavaade korreleerub hääle vahetamisega ja muutujal endal on negatiivne efekt ehk mida suurem skoor, seda parempoolsem valija ja seda väiksem tõenäosus häält vahetada. Samas asub paremal pool lähestikku kaks üsna võrdse tugevusega erakonda, mille alusel võib eeldada, et ka vastupidine efekt on loogiline. Toomla (2011: 92) analüüs on näidanud, et viimase kahe valimise jooksul on kõik erakonnad oma positsioonides nihkunud kokku tsentrisse, mis viitab ka võimalusele, et pakkumispõhine seletus ei peaks siin seost andma.

Linn-maa vaidlusemõõde on kaasatud binaarse muutujana respondendi elukoha kohta, mis võrdleb maal elavaid valijad (1) ülejäänutega (0). Rahvaliit, keda võis lugeda tugevalt maaelanikkonnale suunatud parteiks, lagunes 2011. aasta valimiste eel, seega võib eeldada, et antud muutuja on positiivselt seotud hääle vahetamisega.

Etniline lõhe on kaasatud binaarse muutujana respondendi rahvuse kohta, mis võrdleb eestlasi (1) ülejäänutega (0). Kuna venelastest valijate kaldumine Keskerakonna poole on juba aastaid täheldatud fenomen ja tugevaid etnilisi parteisid Eestis ei esine, võib eeldada, et pakkumine on selgelt väiksem just etnilise lõhe vene poolel. Seega peaks tol muutujal olema positiivne efekt ja eestlane olemine suurendama hääle vahetamise tõenäosust.

Nende kahe viimase muutuja puhul on aga vajalik kontrollida ka muude muutujate mõju, et eristada võimalikku ühe erakonna valimise efekti selle lõhe üldisest efektist. Teisisõnu on oluline hinnata, kas näiteks maaelanik vahetas oma häält või etniline venelane ei vahetanud, hoolimata sellest, et üks hääletas 2007. aastal Rahvaliidu ja teine on kogu aeg hääletanud

Keskerakonna poolt. Selle hindamiseks on regressiooni lisatud ka binaarsed muutujad respondentide parteivaliku kohta 2007. aastal. Tulemused näitavad seega nende lõhede tõest efekti, kuna arvesse on võetud respondendi parteivalik varasemal valimisel.

Lähema suhtlusringkonna mõju on kaasatud kolme muutujaga. Esimene on binaarne muutuja, mis tähistab abielus või kooselus respondente (1) võrdluses ülejäänutega (0). Kirjanduse põhjal võib eeldada negatiivset seost ehk kooselu peaks vähendama hääle vahetamise tõenäosust. Perekonna või suhtlusringkonna homogeensuse kohta kahjuks hästi sobivaid indikaatoreid pole, sest ei küsitud respondendi elukaaslase või abikaasa reaalsel parteieelistust. Küll aga küsiti nende töökoha kohta ja sealhulgas ka selle sektoraalse paigutuse kohta. Ülalmainitud Kriesi (1998) käsitusviisist lähtuvalt võib eeldada hoiakulisi erinevusi vastavalt sektorile, kus töötatakse. Näiteks on erasektoris töötav inimene avatud teistsugustele mõjudele kui avalikus sektoris töötav inimene, mis võib avalduda ka poliitilistes valikutes. Respondendi ja tema partneri töökoha paiknemise alusel on konstrueeritud muutuja, mis võrdleb erinevates sektorites töötavaid paare (1) ülejäänutega (0). Võib aga eeldada, et sellel ei pruugi olla mingit efekti, juhul kui reaalset lähedastega poliitilistel teemadel ei arutata. Seetõttu on sektoraalse hõivatuse erinevus kaasatud interaktsioonis poliitilistel teemadel arutelu tiheduse kohta käiva muutujaga, mis võrdleb neid, kes arutavad poliitilisi teemasid partnerite või sõpradega tihti ja aegajalt (1), ülejäänutega (0). Antud interaktsioon peaks näitama, kas sektoraalse hõivatuse erinevuse mõju hääle vahetamisele sõltub arutelude tihedusest, ehk interaktsioon peaks olema statistiliselt oluline ja positiivse efektiga, mis näitaks, et sektoraalne erinevus koos tiheda suhtlusega poliitilistel teemadel suurendab tõenäosust häält vahetada.

Peale selle peaks siin kontrollima, kas ülalpool toodud muutujate võimalik mõju ei ole tegelikult seletatav lihtsalt otsustamatusena valimiskasti juures. Inimene võib häält vahetada, sest on lihtsalt poliitiline tuulelipp, kes ei näita üles reaalselt huvi ja hääletab lihtsalt sellepärast, et on harjunud valimas käima, ilma et tal oleksid selged poliitilised sümpaatiad. Hääle vahetaja poliitilise huvitatusena ja teadmiste tase võib olla madal, samuti võib ta olla vähem haritud. Erakonnaavaliku vahetamine oleks seega hoopis otsustamatusena tagajärg ja on tõenäosem inimeste puhul, kellele ei lähe tegelikult suurt korda, kes parajasti võimul on. Seega võivad hääle vahetajad olla väiksema huviga, mitte nii sügavate teadmistega poliitikast ja vähem haritud kui stabiilsed parteivalijad. Kontrollimaks seda võimalikku seletust, on huvitatus poliitikast kaasatud binaarse muutujana, mis võrdleb neid, kel on kas väga suur või mõningane huvi poliitika vastu (1), ülejäänutega (0). Võimalik oodatav efekt, juhul kui see seletus kehtib, on negatiivne ehk suur huvi peaks vähendama hääle vahetamise tõenäosust. Kuna vähene huvi ei pruugi tingimata tähendada teadmatust, on faktiteadmiste olemasolu lisatud eraldi muutujana, mis võrdleb valijaid, kes suutsid korrektselt nimetada kas Eesti Euroopa Liiduga ühinemise aasta või Eesti Panga presidendi nime (1), ülejäänutega (0). Oodatav efekt peaks seega jällegi negatiivne olema. Haridus on kaasatud kahe binaarse muutujana, üks keskhariduse (1) ja teine kõrghariduse kohta (1), mõlemal juhul on referentsrühmaks alg- ja põhiharidusega (0) respondendid. Võib eeldada, et efekt on mõlemal juhul negatiivne, ehk kõrgem haridustase vähendab tõenäosust häält vahetada. Lõpuks on kontrollina kaasatud ka respondendi sugu, kus referentsrühmaks on naised (0), ning eraldi muutujana respondendi vanus aastates.

Lühiajalised faktorid hääle vahetamisel

Teine regressioonimudel kasutab sama sõltuvat muutujat, kuid hindab nn Michigani mudelist tuleneva seletuse paikapidavust.

Keskne muutuja siin on tunnetatud lähedus mingi parteiga. See on kaasatud kahe binaarse muutujana: esimene on tugeva tunnetatud läheduse (1) ja teine mõningase tunnetatud läheduse kohta (1), mõlemal juhul on referentskategoriaks nõrk või mitte mingisugune lähedus mõne erakonnaga (0). Eeldatav efekt on negatiivne ehk mida suurem on tunnetatud lähedus, seda väiksem on tõenäosus häält vahetada.

Võimalust, et hääle vahetajad on teemapõhised hääletajad, hinnatakse keskmise kattuvusega valitud erakonna ja respondendi enda seisukohtadega. Respondentidel paluti anda oma seisukoht kaheksa teema kohta, mis ulatusid tuumajaama rajamisest vanemahüvitise piirmääradeni. Iga teema puhul leiti kattuvus antud respondendi 2011. aastal valitud erakonna seisukohaga, mis saadi Valijakompassis toodud erakondade positsioonide koodide alusel. Valijakompassi väljatöötamisel paluti erakondade esindajatel anda samade teemade kohta erakonna arvamus, mille sõltumatud kodeerijad valideerisid. Teemapõhisuse muutuja on keskmine kattuvus respondendi ja tema poolt 2011. aastal valitud erakonna positsioonides antud kaheksa teema vahel. Kui hääle vahetajad on pigem teemavalijad, võib eeldada, et nendel on keskmine kattuvus oma valitud parteiga tegelikult suurem kui erakonnatruudel valijatel, kui erakonna valimisel on keskne tunnetatud lähedus ja mitte reaalse poliitikapositsioonide kattuvus valija omaga. Seega võib eeldada, et hääle vahetajad ei tunnetata lähedust valitud erakonnaga, küll on aga suuremas ulatuses samal meelel erakonna positsioonidega. Sel juhul peaks muutuja efekt olema positiivne ehk suurem kattuvus peaks suurendama tõenäosust olla hääle vahetaja.

Teemapõhise hääletamise kõrval võib vahetamise taga olla ka eelkõige kandidaadile, mitte parteile antud hääl. Selle hindamiseks on lisatud binaarne muutuja, mis võrdleb valijaid, kes ütlesid, et nende antud hääl on eelkõige erakonnale antud hääl (1), ülejäänutega (0). Sel muutujal peaks olema negatiivne efekt ehk parteile antud hääl peaks vähendama tõenäosust häält vahetada.

Peale selle võib eeldada, et kui hääle vahetajad ei ole oma valikus kindlad, tõuseb nende jaoks keskmesse kampaania, mis annab neile vajaliku info oma otsuse langetamiseks. Tegemist oleks seega lühiajalise hääle mõjutaja suurema efektiga. Traditsioonilistele erakonnaalijatele kampaania tugevalt mõjuma ei peaks, sest nad on oma hääles kindlad. Valijate puhul, kel on suurem tõenäosus oma otsust muuta, võib selle tegemisel just kampaania olulist rolli mängida. Seega on lisatud ka binaarne muutuja kampaania tiheda või üsna tiheda jälgimise kohta (1), kus referentsrühmaks on kampaaniat eriti või üldse mitte jälginud inimesed (0). Muutuja efekt peaks olema positiivne ehk rohkem jälginud peaksid suurema tõenäosusega häält vahetama.

Kui lühiajaliste faktorite ehk teema ja kandidaatide põhine otsustamine koos kampaania jälgimisega käib koos hääle vahetamisega, võib eeldada, et hääle vahetajad on otsuse langetamisel ka hilisemad kui erakonnatruud valijad. Seda hinnatakse kolme muutujaga, üks selle kohta, kas otsus konkreetse valiku kasuks langetati rohkem kui kuu enne valimisi (1) või paar nädalat enne valimisi (1) või valimispäeval (1), referentsrühmaks on need, kelle otsus oli selge juba ligi kolm kuud enne valimisi (0). Kõikide muutujate efekt peaks olema positiivne ehk hilisem otsustamine peaks suurendama tõenäosust häält vahetada.

Viimane komplekt muutujaid hindab, kuivõrd hääle vahetajad tajuvad poliitilist maastikku teistmoodi kui erakonnatruud valijad. Esmalt on regressioonanalüüsi lisatud muutuja vastuvõetavate erakondade hulga kohta. Respondendid pidi rea erakondade

kohta ütlema, kuivõrd tõenäoline on, et nad kunagi selle erakonna poolt hääletavad 0–10 punkti skaalal. Antud muutuja on nende erakondade arv, kelle poolt hääletamist hindas respondent võrdseks või suuremaks seitsmest. Selliseid valijaid võib liigitada valimisvõitluse subjektideks olevaiks, sest neid on võimalik veenda erinevate alternatiivide poolt hääletama (vt van der Eijk, Oppenhuis 1991). Võib eeldada, et mida suurem on vastuvõtavate erakondade arv, seda suurem on ka hääle vahetamise tõenäosus, ehk seos peaks olema positiivne. Potentsiaalne valikukomplekt on valija jaoks lihtsalt suurem. Regressioonianalüüsist eraldiseisvalt hinnatakse, kas hääle vahetajad ja mittevahetajad tajuvad eraldi erakondade paiknemist vasak-parem skaalal. Võiks eeldada, et erakonnatruud valijad näevad teatud erakondi selgelt ideoloogiliselt rohkem lahus olevat, samal ajal kui hääle vahetajad pigem rohkem lähestikku, mistõttu ei näe nad ka probleemi oma hääle muutmises. Respondendid pidid hindama iga erakonna paigutust samal skaalal, kus nad ka ennast vasakule või paremale paigutasid. Allpool võrreldakse ka nendepoolset erakondade paigutust, eeldades, et esineb statistiliselt olulisi erinevusi selles, kuidas hääle vahetajad ja erakonnatruud valijad parteimaastiku ideoloogilist kaarti tajuvad.

Lõpuks on ka antud regressioonis lisatud ülalloetletud kontrollid poliitikast huvitatuse ja sotsiodemograafia kohta. Samuti on lisatud 2007. aasta parteivaliku binaarsed muutujad, et kontrollida võimalikku mittevaadeldud heterogeensuse efekti, kus varem teatud erakonna valinud valijad vahetavad oma häält, hoolimata kõigist nendest muutujatest, mis mudelisse kaasatud on.

Lõhedepõhise ja lühiajalisi faktoreid arvesse võtvate mudelite võrdlus peaks lubama hinnata, millega seletada tabelis 1 ilmnunud suurt indiviidi tasandi volatiilsust Eestis. Kas seda mõjutab paiknemine sotsiaalses struktuuris ja erakondade pakkumise muutumine? Või on hääle vahetajad lähedased mõtleva valija

ideaaltüübile, kes ei hääleta just nii mitte selle pärast, et on alati nii teinud või et tunnevad lähedust mingi erakonnaga, vaid kes hääletavad teema ja huvipõhiselt ning oma häält ka poliitilise pakkumise muutumisel kaaluvad ja vahetavad? Lisaks on kontrollimise teel võimalik hinnata, kas selle taga on lihtsalt hääle vahetajate vähene huvi ja piiratud poliitiline rafineeritus.

Tulemused

Tabelis 2 on toodud regressioonikordajad koos standardvigadega ($B(SE)$) ja riskisuhted ($Exp B$). Kuna logistilise regressiooni puhul on lihtsam tõlgendada riskisuhet, siis järgnevalt hinnatakse tulemusi just nende põhjal. Riskisuhe on kahe tõenäosuse jagatis ja näitab antud juhul, kui palju muutub tõenäosus oma häält vahetada üheühikulise muutusega sõltuvas muutujas. Binaarsete sõltuvate muutujate puhul näitab see kahe rühma tõenäosuste suhet ehk näiteks, kui palju suurem on maaelanike (kodeeritud = 1) tõenäosus oma häält vahetada võrreldes linnaelanike (kodeeritud = 0) tõenäosusega oma häält vahetada. Võttes konkreetse näite, võib öelda, et maal elavate valijate tõenäosus oma häält vahetada võrreldes linnas elavate valijatega oli 2,1 korda suurem. Ühest väiksem riskisuhe tähendaks, kui palju on maal elavate valijate tõenäosus häält vahetada madalam linnas elavate valijate omast.

Interaktsiooni tõlgendamine logistilises regressioonis on natuke keerulisem. Antud juhul on interaktsiooni riskisuhe kahe riskisuhete omakordne suhe. Võttes reaalseks näiteks antud analüüsis kasutatud interaktsiooni, tehakse siin järgnevat: leitakse hääle vahetamise tõenäosus neile, kes räägivad tihti poliitikast ja kellel on partneriga võrreldes erinevus sektoraalses hoiivatuses. Seejärel leitakse hääle vahetamise tõenäosus neile, kes räägivad

tihti poliitikast, kuid kel pole sektoraalset erinevust hõivatuses. Nende tõenäosuste jagatis ongi üks riskisuhe, antud juhul sektoraalse hõivatuses erinevuse mõju kohta selle kategooria sees, kes räägib tihti poliitikast. Seejärel leitakse samad tõenäosused neile, kes ei räägi tihti poliitikast ja kel on erinevus sektoraalses hõivatuses, ja neile, kes ei räägi tihti poliitikast ja kel pole sektoraalset erinevust hõivatuses. Nende tõenäosuste jagatis on teine riskisuhe, antud juhul sektoraalse hõivatuses erinevuse mõju kohta selle kategooria sees, kes ei räägi tihti poliitikast. Interaktsiooni riskisuhe on omakorda nende kahe riskisuhte jagatis ja ütleb meile, kas ühe muutuja efekt sõltub teise muutuja tasemest. Antud juhul näitaks statistiliselt oluline efekt, et sektoraalse erinevuse roll sõltub sellest, kas räägitakse tihti poliitikast, sest riskisuhe häält vahetada on 1,234 korda suurem just nn tihti poliitikast rääkijate kategoorias. Kuna see ei ole statistiliselt oluline, ei saa sellele tähenduslikku tõlgendust anda. Vaadates seda efekti eraldi tinglike risttabelite (*partial crosstabs*) abil, hakkas silma, et poliitilistel teemadel vestlemisel on tõepoolest roll. Kui vesteldi tihti ja sektoraalne erinevus esines, oli hääle vahetamise tõenäosus suurem olukorrast, kus sektoraalset erinevust ei olnud. Regressioon näitab, et interaktsioon ei ole statistiliselt oluline.

Prediktoreid sisaldav mudel³ on statistiliselt oluliselt parema seletusvõimega kui pelgalt konstanti sisaldav mudel χ^2 ($df = 17$, $N = 380$) = 56,101, $p < 0,001$. Mudel on hea seletusvõimega, lahterdades korrektselt 71,3% juhtumitest (Nagelkerke R^2 on 0,190).

³ Multikollineaarsuse diagnostika hindamisel probleeme ei ilmnenud, nii tavalised kahe muutuja korrelatsioonid kui ka VIFi (*variance inflation factor*) statistikud olid selgelt allpool kollineaarsusele viitavaid väärtusi.

Tabel 2. Pikaajalised hääle vahetamise mõjurid (referentskategooria: erakonnatruu valija)^a

	B (SE)	Exp B
Sõltuvad muutujad		
liikmelisus organisatsioonides (jah = 1)	-0,388 (0,418)	0,678
linn-maa (maa = 1)	0,726 (0,265)	2,067**
etnilisus (eestlane = 1)	1,000 (0,500)	2,720*
parem-vasak enesepositsioon	-0,028 (0,059)	0,972
kooselu (abielus, vabaabielus = 1)	0,171 (0,266)	1,186
sektoraalne erinevus (jah = 1)	0,123 (0,365)	1,131
arutelu poliitikast (tihti, aegajalt = 1)	0,148 (0,394)	1,160
sektoraalne erinevus (jah = 1) * arutelu poliitikast (tihti, aegajalt = 1)	0,218 (0,371)	1,243
Kontrollid		
huvitatud poliitikast (väga, mõnevõrra = 1)	-0,444 (0,257)	0,642
faktiteadmised (jah = 1)	-0,095 (0,302)	0,910
sugu (mees = 1)	-0,311 (0,260)	0,733
keskharidus (jah = 1)	0,129 (0,393)	1,138
kõrgharidus (jah = 1)	0,458 (0,422)	1,581
vanus	0,006 (0,008)	1,006
Konstant	-1,842 (0,898)	
Nagelkerke R²	0,190	
N	380	
Korrektsest klassifitseeritud protsent	71,3	

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

^a 2007. a parteivaliku binaarsete muutujate efekte pole eraldi välja toodud.

Statistiliselt olulist efekti näitavad vaid kaks muutujat, Maa-elanikel oli 2011. aasta valimistel võrreldes linnaelanikega keskmiselt kaks korda suurem tõenäosus oma parteivalikut vahetada. Oluline on meeles pidada, et see efekt esineb, hoides konstantsena 2007. aastal antud häält ehk isegi kui maaelanikud tollal Rahvaliidu poolt ei hääletanud, on nende hääle vahetamise tõenäosus ikkagi suurem. Arvestades, et Eesti parteide hulgas ei ole peale 2011. a valimistel suurtes raskustes olnud Rahvaliidu selgelt nn maa-linna lõhe suhtes paigutuvaid erakondi, võib selle efekti seletuseks välja käia pakkumise täielikku puudumist. Teisisõnu ei ole erakondi, mille suhtes üldse mingit parteitruudust hääletamisel üles näidata, mistõttu on täheldatav ka selgelt suurem tõenäosus häält vahetada kui linnas elavatel valijatel. Efekti tugevus, s.t ligi kahekordne erinevus tõenäosustes viitab samas, et sellel lõhel on siiski võime käitumist struktureerida. Kui maal elav valija olemuslikult ebastabiilsem hääletaja ei ole, mida eeldada oleks kahtlane, oleks maapiirkondade probleemidele rohkem tähelepanu pööraval erakonnal ilmselt võimalik neid hääli korjata.

Teine oluline efekt on etnilisusel: eestlasest valijal on 2,7 korda suurem tõenäosus oma häält vahetada kui vene rahvusest valijal. Teisisõnu on vene valija tunduvalt erakonnatruum, võttes arvesse ka Keskerakonna poolt hääletamist, vene valija on eesti valijaga võrreldes erakonnatruum ükskõik millise valiku suhtes. See, et etniline efekt hääle vahetamisel kontrollidest hoolimata niivõrd tugev on, on mõneti üllatav. Ka siin on kiusatus seletada seda eelkõige pakkumise ebavõrdsusega. Eesti rahvusest valijal on suurem valik antud lõhe suhtes selgelt ühel pool seisvate erakondade näol, vene vähemuse temaatikat rohkem rõhutav on olnud aga vaid Keskerakond või siis marginaalsed pisiparteid. Kui vene valija tunnetab oma huvisid rahvuspõhisena, pole tal lihtsalt kellegi teise poolt võimalik hääletada. Efekti püsimine

Keskerakonna poolt hääletamise suhtes kontrollimisel viitab aga, et vene valija tundub juba olemuslikult erakonnatruum kui eesti rahvusest valija.

Ülejäänud muutujad oma oodatud efekti ei näita. Hääle vahetajad on seega suurema tõenäosusega eestlased ja maaelanikud. Kitsam sotsiaalne keskkond ei seleta, vähemalt olemasolevate muutujate kaudu, oma mõju ebastabiilsele parteivalikule. Oluline on märkida, et hääle vahetajad ei eristu ka poliitilise huvi, faktiteadmiste ega haridustaseme poolest erakonnatruudest valijatest, nii et lihtsameelsete poliitiliste tuulelippude sekka neid liigitada ei saa.

Tabelis 3 on ära toodud teise regressioonimudeli tulemused, mis raporteerivad samu statistikuid kui eelmine tabel. Prediktoreid sisaldav mudel⁴ on statistiliselt oluliselt parema seletusvõimega kui ainult konstanti sisaldav mudel χ^2 ($df = 19$, $N = 429$) = 96,164, $p < 0,001$. Mudeli seletusvõime on juba tunduvalt suurem kui eelneval: 74,4% juhtumitest klassifitseeritakse korrektselt (Nagelkerke R^2 on 0,331).

Hakkab silma, et statistiliselt olulisi efekte on rohkem kui pikaajalisi efekte arvesse võtvas mudelis. Esiteks on erakonna-valikut muutnud valijatel selgelt suurem vastuvõetavate parteide arv. Iga lisanduv erakond, kellele hääle andmise tõenäosust valija hindab võrdseks või suuremaks seitsmest skaalal 0–10, suurendab hääle vahetamise tõenäosust 1,3 korda, mis on suur efekt. Hääle muutjatele tundub seega neile presenteeritud kompleks valimissedelil üldiselt vastuvõetavam kui erakonnatruudele valijatele.

⁴ Ka siin ei näidanud multikollineaarsuse diagnostika probleeme, nii tavalised kahe muutuja korrelatsioonid kui ka VIFi (*variance inflation factor*) statistikud olid selgelt allpool kollineaarsusele viitavaid väärtusi.

Tabel 3. Lühiajalised hääle vahetamise mõjurid (referentskategooria: erakonnatruu valija)^a

	B (SE)	Exp B
Sõltuvad muutujad		
sobivate parteide arv	0,265 (0,109)	1,303*
parteile mõeldud hääle (jah = 1)	-0,398 (0,253)	0,672
seisukohtade kattuvus parteiga	-0,793 (0,669)	0,453
jälgis kampaaniat (palju, üsna palju = 1)	0,226 (0,286)	1,253
väga lähedane erakonnale (jah = 1)	-1,236 (0,560)	0,290*
mõnevõrra lähedane erakonnale (jah = 1)	0,056 (0,270)	1,058
otsus kuu aega enne valimisi (jah = 1)	1,227 (0,300)	3,410***
otsus kaks nädalat enne valimisi (jah = 1)	1,852 (0,337)	6,371***
otsus valimispäeval (jah = 1)	2,030 (0,420)	7,617***
Kontrollid		
huvitatud poliitikast (väga, mõnevõrra = 1)	-0,221 (0,287)	0,802
faktiteadmised (jah = 1)	-0,015 (0,295)	0,985
sugu (mees = 1)	-0,136 (0,258)	0,873
keskharidus (jah = 1)	0,334 (0,383)	1,397
kõrgharidus (jah = 1)	0,273 (0,416)	1,313
vanus	0,004 (0,008)	1,004
Konstant	-1,637 (0,736)	
Nagelkerke R²	0,331	
N	429	
Korrektsealt klassifitseeritud protsent	74,4	

 *** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

a 2007. a parteivaliku binaarsete muutujate efekte pole eraldi välja toodud.

Väga tugeva efektiga on ka tunnetatud partei lähedus: väga suur lähedus mingi erakonnaga vähendab tõenäosust parteivalikut vahetada 0,290 korda ehk teisisõnu on neil, kes tunnevad suurt lähedust erakonnaga, rohkem kui kolm korda suurem tõenäosus jääda erakonnale truuks. See erinevus tuleneb aga just kõige tugevamalt tunnetatud läheduse puhul, sest muutuja, mis võrdleb neid, kes tunnevad mõnevõrra lähedust erakonnaga, nendega, kelle tunnetatud lähedus on väike või puudub üldse, olulist efekti ei näita. Erakonnavaliku vahetajad ei ole seega täiesti ilma igasuguse tunnetatud läheduseta.

Samuti näitab hääle ajastamine oodatud efekti. Erakonnavaliku vahetajad on selgelt väga hilised otsustajad: mida hiljem on otsus langetatud, seda tõenäolisem on, et see erineb varasemal valimisel tehtust ja seosed on väga tugevad. Otsuse ajastus ise ei põhjusta loomulikult hääle vahetamist, tuleb aga meeles pidada, et see efekt esineb, hoides teiste mõjurite efekte konstantsena ehk et hääle vahetajad langetavad otsuse hiljem, hoolimata sellest, kas neile on teised erakonnad samuti aktsepteeritavad või nad tunnevad lähedust mõne erakonnaga.

Valija seisukohtade kattuvuse ulatus ja erakonnale või kandidaadile mõeldud hääl ei erista erakonnavalikut vahetavaid ja erakonnatruid valijaid. Samuti ei ole hääle vahetajad tihedamad kampaania jälgijad.

Kokkuvõtvalt võib seega öelda, et erakonnavaliku vahetajad ei tunne suurt lähedust mingi erakonnaga, neil on suurem hulk aktsepteeritavaid alternatiive ning nad teevad oma otsuse selgelt hiljem ehk valimispäevale lähemal kui erakonnatruud valijad.

Küsimus on aga ka selles, kas erakonnavaliku vahetajad lihtsalt näevad rohkem sobivaid alternatiive ja kõik, või on nende taju erakonnamaastikust teistsugune kui parteitruudel valijatel ja sellest tingituna on nendel hääle vahetamine lihtsam. Viimase hindamiseks võrreldi respondentidepoolset erakondade

paigutust vasak-parem skaalal T-testide alusel. Statistiliselt oluline erinevus ilmnes vaid Sotsiaaldemokraatliku Erakonna puhul, kus erakonnatruud valijad nägid sotse rohkem vasakpoolsetena (keskmine = 4,46; standardhälve = 1,93) kui erakonnavaliku vahetajad (keskmine = 4,92; standardhälve = 2,21; $t(363) = 2,053$; $p = 0,041$). Seega võib mõneti üllatuslikult öelda, et erakonnamaastikku ei tajuta oluliselt erinevalt. Võib muidugi olla, et on oluline vahe, kas erakonnavaliku vahetus toimus koalitsiooni või opositsiooni sees või neid piire ületades. Viimaste puhul võib eeldada, et nad tajuvad erakondlikku maastikku väiksemate erinevustega kui esimesed. Selle testimiseks jaotati parteivalikut muutnud respondendid omakorda nelja rühma (koalitsiooni sees vahetanud, opositsiooni sees vahetanud, koalitsioonist opositsiooni liikunud, opositsioonist koalitsiooni liikunud)⁵ ning võrreldi dispersioonanalüüsi kaudu nende hinnanguid erakondade asumisel parem-vasak skaalal omavahel ja erakonnatruude valijatega. Mõneti üllatavalt ei ilmnenud mitte ühtegi statistiliselt olulist erinevust, kuidas need rühmad tajusid erakondade parem-vasak skaalal asumist. Seega võib regressioonanalüüsi, keskmiste testide ja dispersioonanalüüsi põhjal öelda, et hääle vahetajad ja erakonnatruud valijad näevad erakondade paigutust parem-vasak skaalal väga sarnaselt, kuid oluline erinevus on tõenäosuses nende erakondade poolt kunagi hääletada. Teisisõnu ei erista parteivaliku vahetajaid erakonnatruudest valijatest mitte erakonnamaastiku pilt kui selline, vaid esimestele ei tundu see lihtsalt korda minevat. Ehk nad tajuvad erinevusi samamoodi nagu erakonnatruud valijad, kuid sellest hoolimata on nende jaoks rohkem erakondi potentsiaalselt sobivad.

⁵ Sarnast rühmade jaotust ei saanud regressioonanalüüsis kasutada, kuna nende suurus on liialt väike, küll aga võib sellise suurusega rühmade vahel teha keskmiste võrdlemise teste.

Kokkuvõte

Oodatult on pikaajalisi faktoreid ühiskondlike lõhede näol arvesse võttev regressioonimudel nõrgema seletusvõimega kui rohkem lühiajalisi faktoreid kaasav. Juba olemuse poolest ei peaks struktuursed faktorid lühiajalist muutust hääle vahetamise näol hästi seletama. Samas on kahel muutujal siiski väga tugev efekt hääle vahetamisele, mille taga on suure tõenäosusega erakondliku maastiku eripära nende lõhede suhtes paiknemisel. Maal elavate valijate suurema tõenäosusega hääle vahetamine on ilmselt põhjustatud erakondadepoolsest regionaalarengu probleemide suuresti tähelepanuta jätmisest. Rahvaliidu probleemid, kes sellest teemast selgelt rääkis, tähendab ka suuremat volatiilsust just maapiirkondade valijate käitumises. Etnilise lõhe puhul võib sama efekti eeldada, seal ei ole aga valiku täielik puudus, vaid selgelt väga piiratud valik. Teisisõnu pole erilist alternatiivi rahvusküsimust tähtsustava valija jaoks, sest väikestele etnilistele parteidele oma hääle andmine tähendaks selget hääle raiskamist. Muus ulatuses ei tundu sotsiaalne keskkond väga selget rolli mängivat, mis ei tähenda, et nn ristuvate mõjude põhjalikum vaatlemine selleks sobivamate indikaatorite abil ei pruugiks välja tuua teoreetiliselt oodatud mõjusid. Antud juhul ei ilmnenu aga tugevama sotsiaalse seotuse ja homogeensema keskkonna positiivset mõju valimisotsuse stabiilsusele.

Tunduvalt selgemaid efekte oli näha lühiajaliste faktorite vaatamisel ehk nn Michigani mudel annab küll suurema seletusvõime, kuid ka siin oleks tegelikult vajalik veel põhjalikum analüüs. Parteivaliku vahetajaid ei erista parteitruudest valijatest mitte teema- ega kandidaadipõhine hääletamine, vaid väiksem tunnetatud lähedus erakonnaga ja lihtsalt suurem arv aktsepteeritavate alternatiivsete valikute olemasolu. Mis aga põhjustab seda, miks osale valijatest on suurem kogum erakondi võrdselt

sobivam kui teistele, päris selge ei ole. Selle taga ei ole erinev pilt erakondade ideoloogilisest paiknemisest. Samuti ei ole selle taga lihtsalt vähene poliitiline huvi ja omakorda sellest tulenev teadmatuse, mis võiks väljenduda ebastabiilses parteivalikus. Poliitiliste tuulelippude põhine seletus ei ole empiiriliselt toetatud, sest need muutujad mingit rolli ei mänginud. Seega jääb siin üks suur küsimus õhku rippuma: millega seletada, et osale valijatest lihtsalt sobib rohkem erakondi, kuigi nende arusaam erakondlikust maastikust erakonnatruudest valijatest ei erine? Vastus, et neile lihtsalt meeldib rohkem erakondi, kuidagi rahuldav ei ole, sest see tähendaks sisuliselt, et parteieelistuse vahetamist tuleks nimetada juhuslikuks sündmuseks. Sissejuhatuses mainitud süsteemne volatiilsus tundub Eestis seega siiski päris suur olevat. Ammendavama seletuse annaks ehk valijaskonnas parteiläheduse tekkimise või mittetekkumise põhjalikum vaatlemine, mis lubaks anda vastuse, miks muidu erakonnamaastikku sarnaselt nägevatest valijatest teatud osa oma parteivalikut muudab ja teatud osa mitte.

Kasutatud kirjandus

- Bartels, Larry (2002). Beyond the Running Tally: Partisan Bias in Political Perceptions. – *Political Behavior*, 24(2): 117–150.
- Budge, Ian; Ivor Crewe; Dennis J. Farlie (toim.) (1976). Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition. Wiley, New York.
- Campbell, Angus; Philip E. Converse; Warren E. Miller; Donald E. Stokes (1980 [1960]). The American Voter: Unabridged Version. University of Chicago Press.
- Dalton, Russel J. (2002). Political Cleavages, Issues, and Electoral Change. Rmt: Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris (toim.) *Comparing Democracies: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. Sage Publishing, lk 189–209.

- Downs, Anthony (1957). *An economic theory of democracy*. HarperCollins.
- Ehin, Piret (2007). Political Support in the Baltic States 1993–2004. – *Journal of Baltic Studies*, 38(1): 1–20.
- Enelow, James M.; Hinich, Melvin J. (1984). *The Spatial Theory of Voting: An Introduction*. Cambridge University Press.
- Evans, Jocelyn A. (2004). *Voters and Voting: An Introduction*. Sage.
- Fiorina, Morris P. (2002). Parties and Partisanship: A 40-Year Retrospective. – *Political Behavior*, 24(2): 93–115.
- Garry, John (2007). Making ‘party identification’ more versatile: Operationalising the concept for the multiparty setting. – *Electoral Studies*, 26(2): 346–358.
- Gerber, Alan S.; Green, Donald P. (1998). Rational Learning and Partisan Attitudes. – *American Journal of Political Science*, 42(3): 794–818.
- Himmelweit, Hilde., Humphreys, Patrick., Jaeger, Marianne (1993). *How Voters Decide: A Model of Vote Choice Based on a Special Longitudinal Study Extending over Fifteen Years and the British Election Surveys of 1970–1983*. Philadelphia: Open University Press.
- Inglehart, Ronald; Welzel, Christian (2005). *Modernization, cultural change and democracy: the human development sequence*. Cambridge University Press.
- Kitschelt, Herbert; Mansfeldova, Zdenak; Markowski, Radoslaw; Toka, Gabor (1999). *Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge University Press.
- Kriesi, Hanspeter (1998). The transformation of cleavage politics. – *European Journal of Political Research*, 33(2): 165–185.
- Lauristin, Marju (2003). Social Contradictions Shadowing Estonia’s ‘Success Story’. – *Demokratizatsiya*, 11 (4): 601–616.
- Lauristin, Marju (2007). World-view and Support for Political Parties. Mati Heidmets (toim.), *Estonian Human Development Report*. Kättesaadav aadressil http://www.kogu.ee/public/trykised/EIA06_eng.pdf, lk 46–59 (vaadatud 29. märts 2010).
- Laver, Michael (1997). *Private desires, political action: an invitation to the politics of rational choice*. Sage

- Lewis, Paul G. (2000). *Political Parties in Post-communist Eastern Europe*. Routledge.
- Lipset, Seymour; Stein Rokkan (1967). *Party System and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. Collier-Macmillan.
- Mair, Peter (1998). *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford University Press.
- Manza, Jeff; Hout, Michael; Brooks, Clem (1995). Class Voting in Capitalist Democracies Since World War II: Dealignment, Realignment, or Trendless Fluctuation? – *Annual Review of Sociology*, 21: 137–162.
- Mikkel, Evald (2006). Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished. Rmt: Susanne Jungerstam-Mulders (toim.) *Post-communist EU memberstates: Parties and Party Systems*. Ashgate, lk 23–50.
- Miller, Arthur C.: Richard G. Niemi (2006). Voting: Choice, Conditioning, and Constraints. Rmt: Lawrence LeDuc, Lawrence, Richard G. Niemi; Pippa Norris (toim.) *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London: Sage, lk 169–189.
- Nevitte, Neil; Blais, André; Gidengil, Elisabeth; Nadeau, Richard (2000). Socio-Economic Status and Non-Voting: A Cross-National Comparative Analysis. – *IPSA konverentsi väljaanne*, 1.–5. august, Quebec.
- Pattie, Charles; Johnston, Ronald J. (1999). Context, Conversation and Conviction: Social Networks and Voting at the 1992 British General Election. – *Political Studies*, 47(5): 877–889.
- Pattie, Charles; Johnston, Ronald J. (2001). Talk as Political Context: Conversation and Electoral Change in British Elections 1992–1997. – *Electoral Studies*, 20 (1): 17–40.
- Pedersen, Mogens (1979). The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. – *European Journal of Political Research*, 7(1): 1–26.
- Pettai, Vello; Marcus Kreuzer (1999). Party Politics in the Baltics: Social Bases and Institutional Context. – *East European Politics and Societies*, 13(1): 148–189.

- Rokkan, Seymor (1968). The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology. – *Comparative Studies in Society and History*, 10(2): 173–210.
- Schmitt, Hermann (2009). Multiple Party Identifications. Rmt: Hans-Dieter Klingemann (toim.) *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford University Press, lk 137–157.
- Schoen, H. (2005). Wechselwahl. Rmt: J. W. Falter, H. Schoen (toim.) *Handbuch Wahlforschung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, lk 367–387.
- Schoen, Harald; Weins, Cornelia (2005). Der sozialpsychologische Ansatz zur Erklärung von Wahlverhalten. Rmt: Jürgen W. Falter; Harald Schoen (toim.) *Handbuch Wahlforschung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, lk 187–242.
- Sikk, Allan (2005). How unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe. – *European Journal of Political Research*, 44(3): 391–412.
- Sikk, Allan (2006). Highways to Power: New Party Success in Three Young Democracies. Tartu University Press.
- Solvak, Mihkel (2011). Hääle vahetamine 2011 Riigikogu valimistel. – *Riigikogu Toimetised*, 23: 50–55.
- Zuckerman, Alan S.; Laurence A. Kotler-Berkowitz; Lucas A. Swaine (1998). Anchoring political preferences: The structural bases of stable electoral decisions and political attitudes in Britain. – *European Journal of Political Research*, 33(3): 285–321.
- Toomla, Rein (2011). Eesti erakonnad 2000–2010. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vanaküla, Iti (2005). Valijavolatiilsuse mõõtmisest: Riigikogu valijad 1999–2004. – *Riigikogu Toimetised*, 12.
- van der Eijk, Cees; Oppenhuis, Erik V. (1991). European parties' performance in electoral competition. – *European Journal of Political Research*, 19(1): 55–80.
- Vihalemm, Triin; Veronika Kalmus (2009). Cultural Differentiation of the Russian Minority. – *Journal of Baltic Studies*, 40(1): 95–119.
- Warwick, Paul V. (2002). Toward a Common Dimensionality in West European Policy Spaces. – *Party Politics*, 8(1): 101–122.

- Weisberg, Herbert F. (1980). A Multidimensional Conceptualization of Party Identification. – *Political Behavior*, 2(1): 33–60.
- Whitefield, Stephen (2002). Political Cleavages and Post-Communist Politics. – *Annual Review of Political Science*, 5: 181–200.
- Wolfinger, Raymond E.; Rosenstone, Steven J. (1980). *Who votes?* Yale University Press.

Kompensatsioonimandaadid ja hierarhilised nimekirjad

Rein Toomla

Eesti valimissüsteem ei kuulu lihtsate hulka. On küll veelgi keerulisemaid – näiteks Šveitsis – ja oleme isegi kasutanud viimase Ülemnõukogu valimistel 1990. a üksiku ülekantava hääle süsteemi, mis arvatavasti jätab enamiku valijatest sügavasse teadmatusse tema antud hääle liikumisest. Tosin aastat tagasi, meie 1999. a valimistele pühendatud kogumikus väitis Rein Taagepera järgmist: „...vastastikused kompromissid ning ülekavaldamised tõid lõpuks esile tarbetult keerulised reeglid, mille kõrval keeruliseks põlatud ÜÜH (*see ongi eespool mainitud üksik ülekantav hääl – Rein Toomla*) paistab nagu lihtsus ise” (Taagepera 1999: 20).

Kui lihtsust-keerulisust aluseks võtta, siis annab meie valimisreeglistiku jagada kaheks, kusjuures vaatluse alla tuleb ainult üks tahk: kuidas teisendatakse valijate antud hääled Riigikogu kohtadeks.

Võrdlemisi arusaadavad isiku- ja ringkonnamandaadid

Isikumandaatide loogikast peaks olema eriti lihtne aru saada. Võtame konkreetse näite: viimastel Riigikogu valimistel 2011. a

märtsis anti Tartu linnas ära 45 887 kehtivat häält. Juba varem, veel 2010. a lõpus oli teada, et Tartu linn on nn 8-mandaadine ringkond. Ringkonna moodustamise alus on valijate üldarv, mitte ainult need, kes tegelikult ka valima tulevad. See võib tekitada pisukest ebaõiglust – suure valimisaktiivsusega ringkondades on Riigikogu koha hind häälates kõrgem –, kuid see sõltub valijatest, mitte valimisseaduse koostajatest. Tuleme nüüd nende kehtivate häälte juurde tagasi. Seadusetäht ütleb, et kõigepealt „...arvutatakse lihtkvoot, mis saadakse valimisringkonnas antud kehtivate häälte arvu jagamisel selle ringkonna mandaatide arvuga” (Riigikogu valimise seadus, § 62). Tartu näite puhul tuleb teha jagamistehe: $45\,887 : 8 = 5735,875$. Edasi öeldakse seaduses: „Valituks osutub kandidaat, kellele antud häälte arv ületab lihtkvoodi või on sellega võrdne” (samas). Võrdset häälehulka pole meie näites võimalik saada, minimaalne vajalik hulk on 5736 häält. Kuid juba ainuüksi sellest ümardamisest tingituna ei ole võimalik, et kõik 8 mandaati saaksid kohe välja jagatud. Juuksekarva pooleks ajades saaks välja jagada 7 mandaati. Tegelikult on lihtkvoodi ületanud kandidaate väga vähe: üle Eesti maksimaalselt 17 (1992. a) ja kõige vähem 10 (2007. a). Tartus selgus isikumandaatide alusel 2011. a ainult üks Riigikogu liige. Sestap tuleb Riigikogu kohtade täitmiseks kasutada täiendavaid võimalusi.

Ringkonnamandaadid on katse teha eelnevat mitme peale. Meie näite 5736 häält võib kätte saada üks kandidaat, kuid see võib tulla ka näiteks kolme peale. Sellisel juhul osutub neist kolmest valituks see, kes ülejäänud kahest rohkem hääli kogus. Ringkonnamandaatide juures tulevad mängu ühelt poolt 10% isikukvoodist ja teiselt poolt 5% üle riigi kogutud häälest, kuid meie näidet need ei sega ning nad võib praegu rahumeeli kõrvale jätta. Kui isikumandaatide puhul pole võimalik, et kõik 8 kohta – või mis eri ringkondade puhul on ette

nähtud – jaotatakse laiali, siis pole see võimalik ringkonna-mandaatidegagi. Ikka jääb midagi puudu ning nende puudu jäänute jaoks ongi kompensatsioonimandaadid. Teoreetiliselt on mõeldav, et kompensatsioonimandaate ei lähe vajagi, kuid see võimalikkus algab sellest, et äraantud häälte hulk peab jaguma täpselt mandaatide arvuga. Üalloodud Tartu näites ei jagu ning seetõttu tuleb astuda järgmine samm.

Üsna keerulised kompensatsioonimandaadid

Teoreetilises kirjanduses rõhutatakse kõigepealt seda, et häälte teisendamine kohtadeks võib toimuda mitmeastmeliselt (Taagepera 1990, Lijphart 1994). Kompensatsioonimandaadid kuuluvad teise astmesse, aga ka sellel tasandil on omad variatsioonid. Mõne riigi (Taani, Rootsi, Norra – kui meile lähemaid maid nimetada) valimisseaduses on ette nähtud, et esimesel tasandil jaotatakse välja teatud hulk kohti ning teisele tasandile jääb samuti kindlaksmääratud hulk. Nii jääb Taanis teiseks jagamiseks 40 kohta 175-st (Fääri saarte ja Gröönimaata), Rootsis on see number 39, kuid ringkondades selgub 310 koha saatus (<http://www.ft.dk>, <http://www.riksdagen.se>). Norras läheb niiviisi jagamisele ainult 19 kohta 169-st (<http://www.regjeringen.no>).

Kuid need kohad on mõeldud ebaproportsionaalsuse tasandamiseks, näiteks Taanis käib see protseduur alljärgnevalt.

- Kõigepealt saadakse teada ühe koha maksumus häält. Selleks jagatakse kõik üle riigi antud kehtivad hääled 175-ga. 2011. a Folketingi valimistel tuli selleks näitajaks 20 089 häält.
- Edasi jagatakse selle näitajaga läbi erakondade kogutud hääled. Võtame näiteks sotsiaaldemokraadid, kes said nendel valimistel 879 615 häält, jagatiseks tuleb 43,785, mis tähendab, et enam-vähem ideaalse proportsionaalsuse järgi peaks see erakond saama parlamendis 44 kohta.

- Nüüd vaadatakse, mitu kohta erakond sai mitmemandaa-dilistes ringkondades kokku, kus jagati välja 135 mandaati. Sotsiaaldemokraadid said 38 kohta. Proportsionaalsuse tugevdamiseks saab erakond sellest teise tasandi 40 kohast endale juurde veel 6 kohta. Teistest erakondadest ei saanud alla 4 lisa-koha keegi ja üle 6 samuti mitte (<http://www.sum.dk/>).

Väliselt on meie kompensatsioonimandaatide süsteem Taani omaga sarnane selles suhtes, et mingid kohad jagatakse väljas-pool ringkondi. Samal ajal torkab silma, et nende kohtade hulk on seaduses fikseeritud. Kuid peamine erinevus on põhimõtte-line: Taani ja teiste Skandinaavia maade valimissüsteemid on suunatud sellele, et tagada võimalikult proportsionaalne esin-datus. Meie lisakohad on selles tähenduses ükskõiksed, nende kaudu pigem isegi suurendatakse ebaproportsionaalsust. See on tingitud just meie kohtade arvutamise valemist. Teatavasti kasu-tatakse meil kompensatsioonimandaatide teisendamisel koh-tadeks modifitseeritud d'Hondti valemit, kus jagajateks on jada $1, 2^{0,9}, 3^{0,9}, \dots, 101^{0,9}$. Selline jagamine annab eelise võitnud era-konnale, kes saab ülejäägist rohkem kohti. Võrreldes nn klassi-kalise d'Hondtiga, kus jagajate rida on ilma astendajateta (1, 2, 3, 4 jne), on astendatud jagajate puhul nn samm ehk vahe kahe jagaja vahel väiksem. Nii on modifitseeritud jagajate jada väljen-datav arvudes 1; 1,866066; 2,687875 jne. Oluline on siinkohal just see, et mida väiksem on erinevate jagajate vahe, seda roh-kem soosib ta võitnud parteid. Nii soosib klassikaline d'Hondti süsteem, kus vahe on igal juhul 1, väiksema tulemuse saanud erakondi. Olgu selle võrdluseks toodud kompensatsiooni-kohtade jagunemine 2011. a valimiste võrdlusel.

Tabel 1. Kompensatsioonimandaatide alusel jagatud kohtade võrdlus, 2011. a valimised

	Kohti modifitseeritud d'Hondti järgi – tegelikud	Kohti klassikalise d'Hondti järgi – hüpoteetilised
Reformierakond	7	4
Keskerakond	5	8
IRL	3	2
SDE	4	5

Paar näidet ka minevikust. 1992. a valimistel võitis selle võrdluse järgi Isamaa niiviisi juurde 2 kohta, 1995. a Koonderakond ja Maarahva Ühendus 3 kohta.

Neid näiteid ei maksa ületähtsustada selles võtmes, et kuidas oleks võinud minna. Maailmas on häälte teisendamisel kohtadeks hulgaliselt süsteeme ning kõik nad annavad erinevaid tulemusi. Praegusel juhul oli vaja kinnitada, et Eestis kasutatav süsteem tegelikult suurendab ebaoproportsionaalsust, mitte ei vähenda seda, nagu saab näha Skandinaavias. Teisiti öelduna – mida väiksemaks kompensatsioonimandaatide osakaal muutub, seda enam liginevad proportsionaalsusele meie erakondade esindused Riigikogus.

Valimisseadus

Kuidas selline esmapilgul omapärane arusaam on tekkinud? Praegune valimisseadus on suurelt osalt pärit 1992. aastast, veel viimasest Ülemnõukogust. 6. aprillil 1992. a leidis sügiseks valimisteks välja töötatud Riigikogu valimisseadus

Ülemnõukogu heakskiidu. Kuid küsimus, mismoodi hääled muutuvad mandaatideks, ei olnud Ülemnõukogu aruteludel sugugi mitte peamine probleem, ta ei olnud isegi mitte teise- või kolmandajärguline. Seaduseelnõu arutelude stenogrammi välja-trükk on 56 lehekülge, meid praegu huvitava probleemi käsitus mahub ära ühele leheküljele. Tunduvalt olulisemad tahud olid toona valijate määratlemine, valimine Petserimaal, valimiskampaania rahastamine. Ning erinevatest mandaatidest rääkisid tegelikult ainult kaks Ülemnõukogu liiget: Illar Hallaste ja Peet Kask. Hallaste tegi komisjoni esimehena põhiettekande, Kask esines formaalselt kui Ülemnõukogu liige, sisuliselt kui seletuskirja koostaja valimisseaduse eelnõu juurde. Hallaste ettekandest on meie praeguse teema juures olulised kolm punkti (Hallaste 1992):

- 1) kompensatsioonimandaadid jaotatakse erakondliku suletud nimekirja põhjal, kuid erakondliku süsteemi tugevdamiseks peaks säärane jagamismehhanism olema hetkeolukorras sobilik. Kui kõik kohad jaotatakse ära ringkonnas, suureneb võimalus liiga paljude sõltumatute saadikute pääsemiseks parlamenti ning see omakorda teeb tüliliks fraktsioonide moodustamise;
- 2) ei ole võimalik prognoosida, kui palju Riigikogu kohti jääb ringkondades jagamata, seega pole ka teada, kui palju kohti tuleb jagada kompensatsioonimandaatide alusel;
- 3) kompensatsioonimandaatide jagamismehhanism soosib rohkem hääli saanud erakondasid, eriti tänu jagajate astendamisel 0,9ga.

Enam-vähem sama rõhutas ka Peet Kask, vaat et teravamaltki, olles veendunud, et poliitilise arengu hetkeseis nõuab erakondade ja eriti suuremate erakondade eelistamist. Rohkem pidas ta silmas küll künnist, kuid ka valimissüsteemi tervikuna (Kask 1992).

Valimiste käigus omandavad kompensatsioonimandaadid ka teisi tähendusi peale selle, et nad aitavad tugevdada erakondlikke positsioone. Nendest teistest tähendustest on olulisim suletud erakondlik nimekiri.

Valimisseaduste kõikide versioonide järgi peab erakond – varasematel aegadel ka nimekiri – hiljemalt 45 päeva enne valimisi esitama oma üleriikliku nimekirja (praegu valimisseaduse §29 ja §30). Selle maksimumpikkus on erinevatel aegadel kõikunud, olles kuni 2003. aastani vaba ja alates neist valimistest piiratud. See valimiste käigus muutmatu nimekiri on aluseks kompensatsioonimandaatide jagamisele. Nimekirja igale liikmele tekitatakse oma võrdlusarv, mis saadakse lihtsa jagamistehtega: erakonna poolt antud häälte arv jagatakse tema positsiooni astendatud näitajaga. Kui näiteks erakond kogus valimistel 100 000 häält, siis tema neljanda numbri võrdlusarv saadakse:

$$100\,000 : 4^{0,9} \text{ ehk } 100\,000 : 3,482202 = 28\,717,5 \text{ (pisut ümardades).}$$

Edasi võetakse sellest nimekirjast välja need kandidaadid, kes osutusid valituks kas isikumandaadi või ringkonnamandaadi alusel, kuid kelle jaoks arvutati see võrdlusarv samuti välja. Seejärel pannakse kõik allesjäänud kandidaadid nende võrdlusarvude põhjal kokku ühte suurde nimekirja – kelle võrdlusarv suurem, see asub selles nimekirjas ka kõrgemal kohal. Siinkohal on otstarbekas meenutada, et sellisesse nimekirja mahuvad ainult nende erakondade allesjäänud kandidaadid, mis ületasid ettenähtud 5% künnise. Toon näiteks viimased, 2011. a valimised. Künnise ületasid neli erakonda: Reformierakond, Keskeraakond, IRL ja SDE. Kõigil neil oli välja pandud maksimaalselt lubatud nimekiri – igas 125 kandidaati, kokku seega 500 isikut. Neist kõigist osutusid valituks isiku- ja ringkonnamandaadi alusel 82 poliitikut. Kompensatsioonimandaatidele

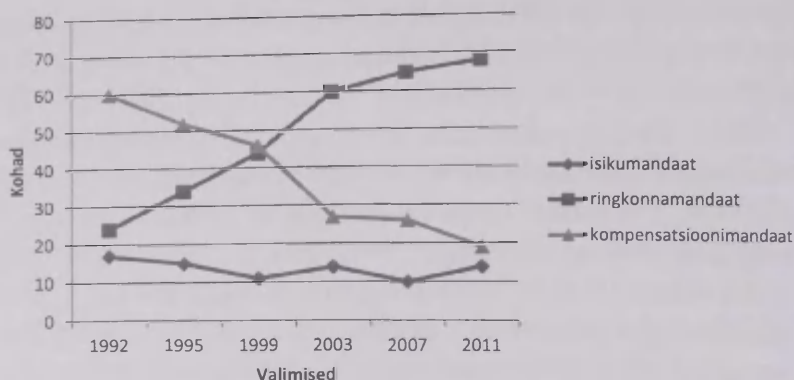
jäid kandideerima 418 isikut. Kuna vabu kohti oli 19, siis sellest suurest nimekirjast võeti 19 esimest ning kõik Riigikogu kohad olidki täidetud.

Kuni 2003. a valimiseni ei arvestatud kompensatsioonimandaatide jagamisel kandidaadi isiklikku panust, olulised olid ainult terve erakonna kogutud häälethulk ja kandidaadi koht selles hierarhilises nimekirjas. See tähendas, et kolmedel esimestel valimistel oleks võinud Riigikogusse pääseda ka saamata valimistel ühtegi häält. Nii drastiliseks asjad pole läinud, kuid ega kõige märkimisväärssem tulemus – 64 häält – sellest kaugemale ei jäägi. Olgu siinkohal märgitud, et ringkonnamandaatide jagamisel on valituks osutunud veel väiksema häälethulgaga, kuid selle jagamise põhimõtted jätan praegu kõrvale.

Mainitud 2003. a Riigikogu valimisteks kehtestati seadusemuudatus, mille järgi saavad kompensatsioonimandaatidele pretendeerida ainult need kandidaadid, kes koguvad vähemalt 5% antud ringkonna isikumandaadiks vajalikest häältest. Võtame siinkohal näiteks jällegi Tartu linna. Isikukvoot 2011. a valimistel oli 5735,875, sellest 5% on 286,8 ehk tegelikku elu silmas pidades 287 häält. Mõnes ringkonnas tuli see näitaja kõrgem, mõnes madalam – sõltuvalt ennekõike valimisaktiivsusest. Kuid selle paranduse järgi enam väga väikese hääle hulga Riigikogusse ei pääse.

Valimiste tegelikkus

Kuid alustame sellest, kuidas üldse on mandaatide alusel Riigikogusse pääsetud. Alljärgneval joonisel on esitatud jagunemine kõikidel valimistel kõikide Riigikogusse pääsenud erakondade põhjal. Esindatud erakondade hulk on vähenenud üheksalt neljale, kuid selline vähenemine ei oma tähtsust mandaatide jagunemises.



Allikas: Vabariigi Valimiskomisjon

Joonis 1. Riigikogu kohtade jagunemine mandaatide kaupa

Jätame siinkohal kõrvale isikumandaadid. Põhimõtteliselt võib nad kokku panna ringkonnamandaatidega, kuna nii ühtede kui ka teiste taga asuvad inimesed, kes osutusid valituks otse sellest valimisringkonnast, kus nad kandideerisid. Kuid üldpilti see suurt ei muudaks – ühed näitavad ikka kasvutendentsi ja teised langust. Selline tõus ja langus vajavadki selgitust.

Kompensatsioonimandaatide toel saadud kohtade hulk on päris drastiliselt vähenenud ning samavõrra on suurenenud ringkonnamandaatide kaudu võidetud kohtade osakaal. Need kaks asja on omavahel seotud, kuid millega seletada nii kasvu kui ka alanemist? Kõige lihtsam on seda teha seoses 2003. a valimistega, mil muudeti olemasolevat valimisseadust kõige mõjuvamalt ning tehti seda seoses ringkonnamandaatide jaoks vajaliku kvoodi muutmisega. Kui enne mainitud valimisi sai erakond ühe ringkonnamandaadi juhul, kui tema kõik kandidaadid kogusid ringkonnas kokku vähemasti ühe isiku-kvoodi jagu hääli, siis nüüd alandati kvooti 0,75-ni – kaheks kohaks oli vajalik 1,75, kolmeks kohaks 2,75 kvooti jne. Sellisest

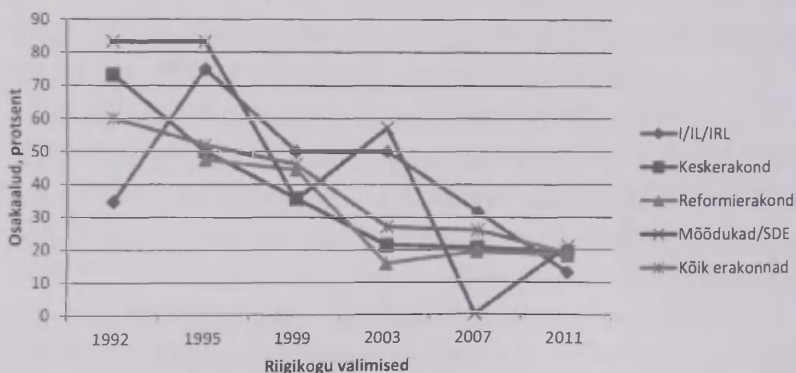
vähendamisest tulenev efekt on mõõdetav. 2003. a valimistel langes kõikide Riigikogus esindatud erakondadele 27 kohta, mis saadi kompensatsioonimandaadi abil. Kui ka siis oleks kehtinud varasem nõue – kvoot ühe koha jaoks 1,0 –, oleks vastav näitaja olnud 40 kohta. Kuid ka see number oleks olnud väiksem kui 1999. a kompensatsioonimandaatide saajate hulk, seega ainult kvoodi alandamine vähenemist täielikult ära ei seleta.

Kaks võimalikku seletust on veel, kuid kumbki ei ole mõõdetav. Pigem on tegemist hinnangutega. Esimene võimalus – erakonnad on suutnud planeerida oma valimisnimekirja esitsa pidevalt paremini, paigutades sinna enam selliseid kandidaate, kes on valijate silmis tõesti populaarsed ning kellele usaldatakse anda oma hääl. Niimoodi võiks hinnata erakonna professionaalsust; mida vähem kompensatsioonimandaate ning rohkem isiku- ja ringkonnamandaate, seda läbimõeldumalt on nimekiri koostatud. Kuid siinkohal ei lange au ja kuulsus mitte ainult üleriikliku hierarhilise nimekirja kujundajatele. Olulisem on panna õiged kandidaadid paika õigesse ringkonda, kus nemad koguksid nii palju hääli, et kompensatsioonimandaatidele üldse mõelda saaks.

Teine mittemõõdetav seletus puudutab kandidaate endid. Mõned teevad rohkem tööd valimisedu nimel, mõned rahuldavad sellega, et on hierarhias kõrge koha välja võidelnud – milleks siis veel valijahäälte nimel väga pingutada. Kuid ülaltoodud graafiku alusel võib oletada, et üha enam on kandidaadid samuti hakanud tööd tegema.

Siiski on nende kahe hinnangulise seletuse juures üks nõrk koht: teatavasti on mitmed kompensatsioonimandaadiga valituks osutunud poliitikud kogunud rohkem hääli kui nii mõnigi ringkonnamandaadiga parlamenti pääsenu. Näiteks olgu toodud viimased valimised. Kompensatsioonimandaadiga valituks osutunute hulgas oli 8 poliitikut, kes ületasid ringkonnamandaadi saanute seast kaheksat nõrgema tulemuse saanut.

Kuid vaatame neid liikumisi erakondade kaupa. Kui eelmisel graafikul esitasin andmed kõikide Riigikogusse pääsenud liikmete kohta, siis nüüd kitsendan oma valikut. Et haarata võimalikult pikka perioodi ajaloos, tuleb paratamatult välja jätta need erakonnad, mis on Riigikogus olnud esindatud korra või paar. Sestap mahub praegusesse valimisse neli erakonda, mis on ka praeguses Riigikogus esindatud. Reformierakond ei kandideerinud oma nimekirjaga 1992. a valimistel, kuid see ei tohiks suundumusi väga palju muuta. Joonisel on parema võrdluse mõttes esitatud ka kompensatsioonimandaatide üldgraafik. Selle üldgraafiku näitajad on kohad parlamendis, erakondade näitajad on väljendatud protsentides. Suurt eksitust ei tohiks säärane esitus tekitada, kuna 101 kohta ja 100% on pea samasugused suurused. Lühendite I/IL/IRL all on mõeldud 1992 Isamaad, 1995–2003 Isamaaliitu ning 2007–2011 Isamaa ja Res Publica Liitu. Keskerakond kandis 1992 valimistel ametlikult nimetust valimisliit Rahvarinne.



Allikas: Vabariigi Valimiskomisjon, autori arvutused

Joonis 2. Kompensatsioonimandaatide osakaalud erakondade kaupa

Kõikide kompensatsioonimandaadi kaudu valituks osutunud Riigikogu liikmete graafik jookseb ilusti nelja erakonna vastavate näitajate vahelt läbi, ega jää ükski kord erakondade omast kas siis allapoole või ülespoole. See võib tähendada, et ülejäänud erakondade sissetoomine ei tohiks üldmuljet palju muuta. Kuid mida me saame arvata nende nelja erakonna kohta?

Esmapilk ütleb, et kaks erakonda sarnanevad üldpildile päris täpselt ja kaks erakonda kalduvad sellest aeg-ajalt kõrvale, kohati isegi väga kõrvale. Selle esimese paari moodustavad Keskerakond ja Reformierakond. Peaaegu kõikidel juhtudel jäävad nende kahe partei kompensatsioonimandaatide osakaalud allapoole Riigikogu keskmisest. Ainult viimaste valimiste puhul edestab Keskerakond üldgraafiku näitajat paari kümnendiku protsendipunkti võrra.

Teine paar on praegune Isamaa ja Res Publica Liit (IRL) ning Sotsiaaldemokraatlik Erakond, mille näitajad teevad läbi nii tõuse kui ka langusi. Kõige lihtsam seletus sellisele erinevusele on seotud erakondade esindatuse suurusega. Neist andmetest paistab, et kui partei on saavutanud valimistel märkimisväärsed edu, siis on tema näitajad paremad kui Riigikogu näitajad üldiselt. Kui erakonna saavutused valimistel on jäänud kesiseks, siis eemaldutakse üldistest näitajatest negatiivses suunas ehk et erakonna nimekirjas kompensatsioonimandaatidega valituks osutunute osakaal kasvab. Nii kinnitaksid sellist väidet Isamaaliidu tulemused 1995. a ja 2003. a valimistel, mil erakond sai vastavalt 8 ja 7 kohta, ning sotsiaaldemokraatide osa samadel valimistel – vastavalt 7 ja 6 kohta.

Kuid sellisel juhul peaksid säärast väidet kinnitama ka nende erakondade tulemused, mida joonisel esitatud ei ole. Alljärgnevalt esitan andmed selliste kordade kohta, kus erakond on saanud kas väga suure või vähemasti suure esindatuse ning teisalt kus erakond on saanud peaaegu minimaalse tulemuse.

Väga suure esindatuse alla mahuvad Koonderakonna ja tema liitlaste tulemused 1992. a ning eriti 1995. a. Esimesel juhul sai erakond valimisliidu Kindel Kodu nimekirjas kandideerides 17 kohta ning 1995. a valimisliidu Koonderakond ja Maarahva Ühendus (KMÜ) nime all 41 kohta. Siia paigutub veel Res Publica 2003. a võidetud 28 kohaga. Nende erakondade kompensatsioonimandaatide osakaalud on järgmised:

- Koonderakond 1992 – 58,9%
- Koonderakond 1995 – 34,1%
- Res Publica 2003 – 25,0%

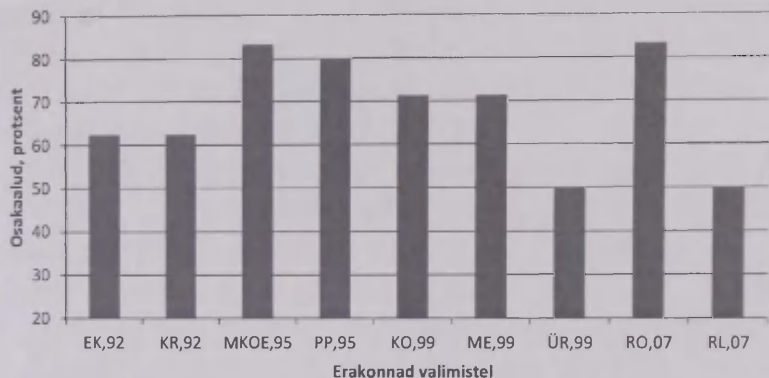
Tabel 2. Riigikogu väikefraktsioonid

Valimiste aasta	Erakond või nimekiri (sulgudes lühend)	Kohtade hulk
1992	Eesti Kodanik (EK)	8
	Kuningriiklased (KR)	8
1995	Meie Kodu On Eestimaa (MKOE)	6
	Parempoolsed (PP)	5
1999	Koonderakond (KO)	7
	Maarahva Erakond (ME)	7
	Ühendatud Rahvapartei (ÜR)	6
2007	Rohelised (RO)	6
	Rahvaliid (RL)	6

Kõik need näitajad on madalamad üldisest, 1995. a KMÜ tulemus jääb Riigikogu üldpildist allapoole isegi 20 protsendipunkti võrra. Paistab, et suurtel erakondadel on tõepoolest kompensatsioonimandaatide osakaal väiksem, kui neid üldiste näitajatega võrrelda. Esimesed valimised 1992. a kalduvad sellest väitest mõnevõrra kõrvale, kuid eks esimesed valimised võivadki olla veidi erandlikud.

Väga väikese – sellise, mis napilt ületab 5% valimiskünnise ja jääb 5–8 koha piiridesse – erakondliku esindatuse alla mahuvad järgmised näited. Tabelis ei ole toodud Isamaaliidu ja sotsiaaldemokraatide vastavaid tulemusi.

Kompensatsioonimandaatide osakaal nende erakondade puhul on kajastatud järgmisel joonisel.



Allikas: Vabariigi Valimiskomisjon, autori arvutused

Joonis 3. Kompensatsioonimandaatide osakaalud väikeparteidel

Päris kindlat kinnitust need andmed ei anna. Erandiks osutuvad 1992. a valimised, mille kohta ei saa väita, et suurerakondade tulemused erinevad väiksemate parteide omadest. Pigem annaks hoopiski välja tuua, et toona väiksemate erakondade jaoks kompensatsioonimandaadid nii olulised polnudki. Ilmselt on siinkohal universaalseks põhjuseks esimesed valimised üldse, kus nii erakonnad kui ka valijad ei teadnud kuigi täpselt, kui-võrd olulist rolli etendavad valimissüsteemi tehnilised nüansid. Kõigi järgmiste valimiste kohta võib aga vähemasti ettevaatlikult väita, et väiksemate parteide puhul etendavad kompensatsiooni-mandaadid olulisemat rolli kui suurerakondadel.

Kuid tuleme tagasi joonisel 2 esitatud põhiandmete juurde. Erandlikuna paistab silma sotsiaaldemokraatide saavutus 2007. a valimistel: mitte ühtegi sellist Riigikogu liiget, kes oleks valituks osutunud kompensatsioonimandaadi alusel. Selline erinevus teistest erakondadest võib olla võti, mille alusel üldse hinnata kompensatsioonimandaatide kujunemist. Neil valimistel osutus SDE kandidaatidest valituks 10 isikut. Kui me paigutaksime sellise fraktsiooni väikeste hulka, siis oleksime raskustes, seletamaks teisi juhtumeid, kus napilt künnise ületanud erakondadel selline valituks osutumise viis oli märkimisväärselt oluline. Kuid paistab, et hulga kõrval on olulisem, mismoodi need kümme poliitikut valituks osutusid. Nad kõik tulid eri ringkondadest: 10 kandidaati ja 10 valimisringkonda.

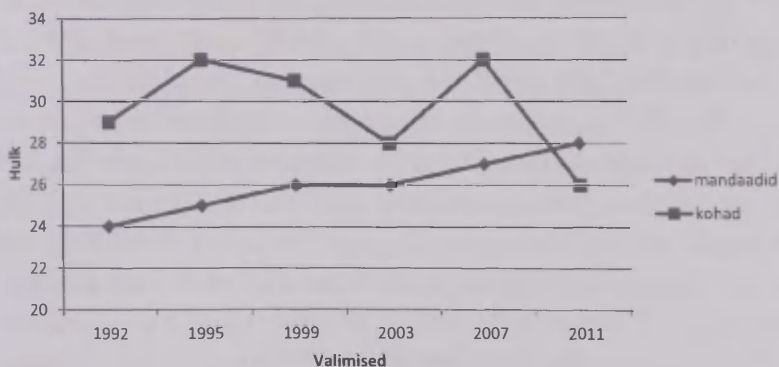
Selle võimaluse kontrollimine teiste erakondade peal pakuks õrna kinnitust. Kuna kompensatsioonimandaate pole ühelgi teisel erakonnal ühelgi valimisel õnnestunud vältida, siis pole vajadust võtta vaatluse alla kõik juhtumid. Teen seda võitnud erakondade alusel, sest tänu nende suuremale kohtadesaagile on puht teoreetiliselt võimalikud suuremad kõikumised ringkondade vahel.

- 1992 Isamaa – kõikumine oli 0 ja 3 mandaadi vahel.
- 1995 KMÜ – kõikumine 1 ja 4 mandaadi vahel.
- 1999 Keskerakond – kõikumine 1 ja 4 mandaadi vahel.
- 2003 Keskerakond ja Res Publica – mõlemal erakonnal kõikumine 1 ja 3 mandaadi vahel.
- 2007 Reformierakond – kõikumine 1 ja 5 mandaadi vahel.
- 2011 Reformierakond – kõikumine 1 ja 6 mandaadi vahel.

Jätame siinkohal õhku rippuma järgmise väite: kui erakond tahab vältida kompensatsioonimandaate, siis peab ta suutma esineda kõikides valimisringkondades enam-vähem võrdselt. Tõestada seda olemasolevate andmete põhjal ei saa, kuid vähemasti oletada sellist seost on võimalik.

Kompensatsioonimandaatide probleemid

Uus tahk, kus kompensatsioonimandaadid segadust tekitavad, on Riigikogu kohtade geograafiline jaotus. Kui mingi hulk saadikuid ei osutu valituks oma valimisringkonnas ja need puuduvad kohad täidetakse erakondliku nimekirja alusel, siis võib juhtuda, et mõned ringkonnad saavad Riigikogus väiksema esinduse, kui neile eraldatud mandaatide järgi oli mõeldud. Seevastu teised ringkonnad saavad kompensatsioonimandaatide kaudu ülesindatud. Siinkohal tulevad mängu erakondade sees tekitatud hierarhilised järjestused. Päris kindlasti ei teki need juhuslikult, pigem võib järjestamise ajal märgata suunavat kätt. Võib oletada, et nimekirja etteotsa paigutatakse erakonnale vajalikud inimesed – need, keda tänu oma teadmistele, oskustele ja mõjukusele on ka erakonnal Riigikogus vaja. Võib arvata, et need vajalikud inimesed on koondunud eeskätt keskustesse. Sestap võib oletada, et äärealade arvelt on ennekõike Tallinn ülesindatud, seda eriti erakondliku süsteemi arengu algaastatel, mil väljaspool suuremaid keskusi puudus erakondlik struktuur pea täiesti. Tallinna ülesindatus kajastub järgmisel joonisel.



Allikas: Vabariigi Valimiskomisjon, autori arvutused

Joonis 4. Tallinna mandaadid ja kohad

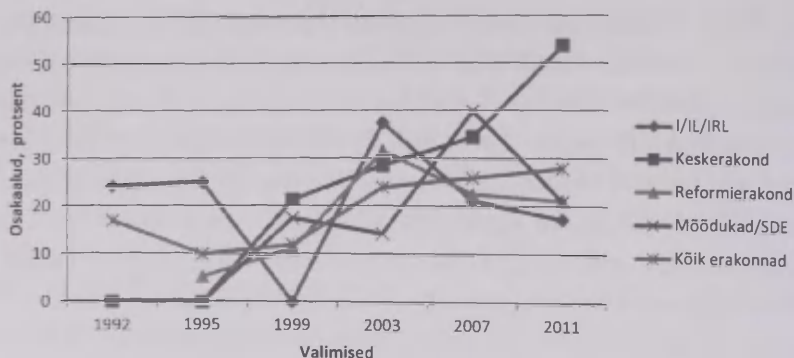
Joonisel on kokku võetud kõik Tallinna ringkonnad. 1992. a valimistel oli neli, hilisematel kolm ringkonda. Tallinnale eraldatud mandaatide hulk on aeglaselt, kuid järjepidevalt kasvanud. Tallinna valimisringkondades kandideerinud ja lõpuks ka Riigikogusse pääsenud poliitikute hulk on pea alati olnud kõrgem mandaatide arvust. Kõige suurem oli see erinevus 1995. a valimiste järel, mil Tallinna esindas 7 poliitikut rohkem kui linnale kohti oli eraldatud. Kolmede valimiste tulemusena on see vahe olnud 5 saadikut enam. 2003. a valimistel jäi vaheks 2 enamkohta ning viimastel, 2011. a valimistel juhtus midagi ootamatut: Tallinna esindab Riigikogus väiksem hulk saadikuid kui oli linnale eraldatud kohti. Varasemat ülekaalu saab tõenäoliselt seletada just erakondade Tallinna-kesksusena – parteide juhtkonda või selle lähedusse kuulunud isikud olid tallinlased, nad olid hierarhilistes nimekirjades kõrgetel positsioonidel, nad kandideerisid ka Tallinnas, kuid paraku ei võitnud nad valijate usaldust. Sellest hoolimata osutusid nad valituks. See tõi kaasa teiste piirkondade alaesindatuse. Sääraste juhtumite kõige märkimisväärsen näide on 1992. a valimised Ida-Virumaal, kui selles ringkonnas kandideerinud isikutest osutus ainult üks isik otse valituks ringkonnamandaadi abil ning üks poliitik sai Riigikogu liikmeks kompensatsioonimandaadi kaudu. Kuid ringkonnale oli eraldatud viis kohta.

Tallinna alaesindatusele 2011. a ei ole head seletust. Kiusatus oleks selle taga näha erakondliku süsteemi väljakujunemist kas või selles tähenduses, et parteide piirkonnad on nii arenenud, et nende liidreid ei õnnestu enam vältida ning neile tuleb selles hierarhilises nimekirjas anda kõrged kohad, kas või tunnus- tusena. Kuid samas võib säärane olukord osutada ühekordseks hälbeks, mida juba järgmistel valimistel korrigeeritakse tagasi Tallinna kasuks.

Igati tõsine probleem seoses kompensatsioonimandaatidega on seotud valituks mitteosutumisega. Erakondlike hierarhiliste nimekirjade tipus on pea alati teatud hulk kandidaate, kes valituks ei osutu. Loomulikult ei saa kõikide kandidaatide valimist või mittevalimist absoluutse kindlusega ette planeerida, kuid kui sellise nimekirja tipust jääb välja hinnanguliselt palju isikuid, siis saab tavaliselt esile tuua kaks põhjust: kas oli nimekirja etteotsa paigutatud täiesti ebapopulaarne poliitik või siis ei ilmutanud see kandidaat piisavalt tahtmist koguda hääli. Vahetegemine nimetatud kahe põhjuse vahel tundub olevat ainult valimistulemustele tuginedes võimatu, sestap piirdungi ainult selle seisu kaardistamisega.

Antud juhul mõistan erakondliku nimekirja tipu all sellist hulka poliitikuid, mis tegelikult ka valituks osutus – ei oma tähtsust, kas isiku-, ringkonna- või kompensatsioonimandaatide kaudu. Kui näiteks 2011. a valimistel sai Reformierakond 33 kohta, siis alljärgnevalt vaatlengi nimekirja esimest 33 kandidaati. Sama põhimõte kehtib ka teiste valimiste ja teiste erakondade suhtes. Erakondliku loogika järgi peaksid võidetud kohad ja paigutatud kandidaadid kokku langema, kuid tegelikud valimised teevad erakondlikku arusaamisesse omad korrektiivid.

Alljärgneval joonisel on esitatud andmestik nende kandidaatide osakaalu kohta, kes erakonna arvates oleksid pidanud osutama valituks, kuid kes mingil põhjusel jäid Riigikogu liikmete hulgast välja. Võrdluses suuremate erakondadega on joonisel esitatud ka kõikide Riigikogus esindatud erakondade nimekirjade tipust väljajäänute hulk. Need viimased on esitatud tegeliku hulga, erakondade näitajad on toodud protsentides.



Allikas: Vabariigi Valimiskomisjon, autori arvutused

Joonis 5. Väljajäänud kandidaatide osakaalud

Alustame üldnäitajatest, mis on kujutatud graafikul nimetusega „Kõik erakonnad”. Iga valimise kohta tuleb kokku 101 isikut. Selle andmestiku alusel saab üldjoontes anda hinnangu kõikidele Riigikogus esindatud erakondadele nende valimisnimekirja planeerimise oskuse kohta. Ideaalne pilt oleks siis, kui seda graafikut poleks üldsegi vaja: kõik nimekirja etteotsa paigutatud poliitikud osutuvad ka valituks. Hea pilt kujuneks ka sellisel juhul, kui graafik näitaks kas või aeglast lähenemist nulljoonele. Tegelik pilt on langev-tõusev. 1995. a valimistel vähenes väljajäänute osatähtsus, kuid alates nendest valimistest hakkas see näitaja tõusma ning seda on ta teinud kuni viimaste valimisteni välja. Kui 1995. a langes kõikide nimekirjade peale kokku esitsast välja ainult 10 kandidaati, siis 2011. a oli see kasvanud 28 isikuni ehk peaaegu kolmekordseks. Teisiti öeldes – neil valimistel osutus valituks 28 poliitikut, keda tegelikult oma erakond Riigikogusse ei planeerinud ning kes sattusid parlamenti – pisut teravdatult väljendudes – oma erakonna soovide vastaselt. Mingis mõttes võib neid pidada Riigikogu opositsiooni teiseks tasandiks – võib arvata, et need poliitikud, kes

erakonna hierarhilises nimekirjas paigutati kuhugi tahaotsa, tunnevad inimlikku solvumist ning mitte alati ei jaga erakonna kõiki poliitilisi otsuseid hääletamise suhtes Riigikogus. Samas ei tohi sellist arusaama ka üle tähtsustada, kuna on võimalik leida sääraseid näiteid, kus nii mõnedki erakonna tipp-poliitikud on selles nimekirjas kõige viimasel kohal. Vaevalt, et nad paigutati sinna ilma nende enese nõusolekuta.

Kuid vaatame nüüd neid suundumusi erakondade kaupa. Keskerakond on see, mis kõigepealt tõmbab endale tähelepanu. Algu on erakonnal suurepärane – 1992. ja 1995. a valimisi võib tõlgendada kui ideaalset planeerimist, kuna need, kes valituks osutusid, asetsesid nimekirjas just õigel kohal. Siis algavad mõõdalaskmised, mis ei ole võrreldes teiste erakondadega esialgu väga erinevad ning mis ei ennusta midagi traagilist. Kuid viimased, 2011. a valimised võib tõepoolest lugeda ebaõnnestunud kavandamise tipuks. Erakonna kandidaatide hulgast osutus valituks 26 poliitikut, kuid neist 14 ehk rohkem kui pooled olid sellised, kes olid paigutatud kuhugi tahapoole ning kes oma tõusuga lükkasid välja need, kellele erakond tegelikult lootis.

Teised erakonnad jäävad viimaseid valimisi silmas pidades Keskerakonna varju – nendel on väljajäänud kandidaate kolme peale kokku samapalju, kui Keskerakonnal üksinda. Kuid märkimisväärset on ka nende puhul. Tänapäevased sotsiaaldemokraadid – toonased Mõõdukad – on esimestel valimistel olnud nimekirja koostamisel samuti õnneliku käega, nagu ka 1999. a Isamaaliit – kõik esiotsa kandidaadid said ka valituteks. Need mõlemad erakonnad – SDE ja IRL – on läbi teinud tõuse ja languseid. Sügavamalt analüüsi tahaks IRLi eelkäija Isamaaliit. Graafikult näeme, et 1999. a valimistel suutis erakond kandidaatide hierarhia ja tegelikud valimistulemused vastavusse viia. Kuid nii eelnevad kui ka järgnevad valimised andsid sootuks teistsuguse pildi. Suisa põnevust lisab asjaolu, et 1999. a võitis

Isamaaliit 18 kohta, kuid nii 1995. kui ka 2003. a valimistel jäi tulemus enam kui tagasihoidlikuks, vastavalt 8 ja 7 kohta. Siit võiks tekitada eriskummalise järelduse: edukate valimiste planeerimisega suutis erakond hakkama saada, kuid jäi raskustesse erakonnale halbadel aegadel.

Reformierakond erineb nii hüplevatest IRList ja SDEst kui ka stabiilselt suurematesse raskustesse sattuvast Keskerakonnast. Esimestel valimistel näitas erakond järjest halvenevat planeerimist, mis jõudis haripunkti 2003. a, kuid sellest alates on erakonna möödalaskmiste osakaal järjest vähenenud.

Lõpetuseks

Iga valimissüsteem tahab harjumist, seda nii erakondade poolelt vaadatuna kui ka tavalisi valijaid silmas pidades. Kuued valimised paistavad olevat piisavad, et nendega harjutakse. Kuid see ei tähenda, et me suudaksime täpselt prognoosida kompensatsioonimandaatide jagunemist. Sellestki ülevaatest julgen järeldada midagi õige kaude: õige planeerimistöö vähendab kompensatsioonimandaatide hulka, kuid kas on võimalik seda õiget kujundamist ka ette planeerida või on ta tagantjärele ära tuntav? Otsene järeldus on kindlam: muudame seadusandlikult valimissüsteemi ning kaotame niiviisi ebapopulaarsed hierarhilised nimekirjad, eriti kui arvestada, et kunagiste süsteemiloojate kartused erakondlikust nõrkusest on hakanud ise ära kaduma.

Kasutatud kirjandus

- Hallaste, Illar (1992). Kättesaadav veebilehel http://www.riigikogu.ee/index.php?rep_id=9786950&uni=66 (viimati vaadatud 12.01.2012).
- Lijphart, Arend (1994). *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies 1945–1990*. Oxford: Oxford University Press.
- Kask, Peet (1992). Kättesaadav veebilehel http://www.riigikogu.ee/index.php?rep_id=9786950&uni=69 (viimati vaadatud 12.01.2012).
- Norra valimisseadus, kättesaadav veebilehel http://www.regjerin-gen.no/en/dep/krd/kampanjer/election_portal/the-norwegian-electoral-system.html?id=456636 (viimati vaadatud 12.01.2012).
- Riigikogu valimise seadus, kättesaadav veebilehel <http://www.riigiteataja.ee/akt/121032011023?leiaKehtiv>.
- Rootsi valimisseadus, kättesaadav veebilehel http://www.riksdagen.se/templates/R_Page____1065.aspx (viimati vaadatud 12.01.2012).
- Taani valimisseadus, kättesaadav veebilehel http://www.ft.dk/~media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The%20Parliamentary%20Electoral%20System%20in%20Denmark_samlet%20pdf.ashx (viimati vaadatud 12.01.2012).
- Taani valimised 2011. a, kättesaadav veebilehel http://www.sum.dk/Aktuelt/Nyheder/Valg_og_folkeafstemninger/2011/September/~media/Filer-Publikationer-IN/Valg/2011/FTvalg-2011/2011-Ftvalg-res.ashx (viimati vaadatud 12.01.2012).
- Taagepera, Rein; Shugart, Matthew Soberg (1990). Hältest mandaati-deni. Tallinn: Eesti Majandusjuhtide Instituut.
- Taagepera, Rein (1999). Valimisreeglid Eestis aegade jooksul. Toomla, Rein (toim.): *Riigikogu valimised 1999*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vabariigi Valimiskomisjon, <http://www.vvk.ee/>.

E-valimiste piiratud mõju poliitilisele osalusele

Miks ei suurenda tehnoloogia valimisaktiivsust?

Kristjan Vassil

Sissejuhatus

Riikide ja valitsuste huvi e-valimiste¹ juurutamisel on pragmaatiline: e-valimisi nähakse üldjuhul viisina, kuidas suurendada valimisaktiivsust, tuua kodanikke lähemale demokraatlikele protsessidele ning lihtsustada poliitilist osalust. Et valimistel osalemine on väikseim eeskätt noorte valijate hulgas (vt Smets 2001: 16–20) ning et just noored on kõige aktiivsemad info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kasutajad, siis oodatakse e-valimiste mobiliseerivat mõju just noorte hääletajate hulgas. Selline seisukoht paraku eeldab, et e-valimised mõjutaks neid, kes seda valimisviisi tüüpiliselt kasutavad.

Selle analüüsi eesmärk on näidata, et sellised eeldused ei pea tingimata paika ning tõenäoliselt viivad oluliste kontseptuaalsete ja empiiriliste probleemideni, mis takistavad adekvaatselt

¹ E-valimiste all mõistetakse käesolevas peatükis hääletamist väljaspool valimisjaoskonda, kasutades selleks internetti ühendatud personaalarvutit koos hääletaja digitaalse identifitseerimisega (isikutunnistus või mobiil-ID). Käesolevas peatükis kasutatakse läbivalt sünonüümidenä e-valimisi ning e-hääletamist.

hindamast põhjuseid, miks e-valimised ei ole siiani olulisel määral suurendanud valimisaktiivsust. Selle peatüki keskne argument on tees, et e-valimiste võime mobiliseerida uusi valijaid (*mõju*) on vastupidiselt seotud teguritega, mis põhjustavad e-valimistel osalemist (*kasutamist*). Teisisõnu, tegurid, mis soodustavad e-valimistest osavõtmist, ei ole seotud mõjuga, ning tegurid, mis toovad inimesi valima, on vastupidi seotud e-valimiste kasutamisega. Vassil ja Weber (2011) näitasid esmakordselt nende tegurite pöördvõrdelist seost, uurides e-valimiste kasutamist ja mõju 2007. aasta Eesti Riigikogu valimiste ajal, ning kutsusid seda mehhanismi e-valimiste mõju pudelikaelaks. Käesoleva peatüki eesmärk on demonstreerida, et välja pakutud mehhanism töötab ka 2011. aasta valimiste kontekstis ning võib seetõttu kujutada endast universaalsema seletusjõuga mikroteooriat.

E-valimiste pudelikaela mudel on lihtne: kodanikud, kes ei huvitu poliitikast ega osale tavapäraselt valimistel, on ühtlasi need, kes üsna ebatõenäoliselt e-valimistega kokku puutuvad. Kui nad siiski mingil põhjusel peaksid e-valimisi kasutama, on sellel valimisviisil neile väga suur mõju. Samas need, kes on huvitatud poliitikast ning osalevad regulaarselt valimistel, on teatud sotsiodemograafiliste eelduste puhul üsna tõenäolised e-hääletajad, kuid kuna need inimesed on juba eelnevalt poliitikas osalejad, siis on e-valimiste mõju neile väike. Viimase rühma inimeste jaoks on e-hääletus pigem mugavuskanal.

Järgnevas peatükis kasutan ma 2011. aasta Riigikogu valimiste järgselt kogutud küsitlusandmeid ning testin pudelikaela mehhanismi valiidsust nende valimiste kontekstis. Enne analüüsi juurde asumist tutvustan lühidalt kirjandust, mis tegeleb e-valimiste kasutamise ja mõju hindamisega.

Poliitiline osalus ja internet. Teoreetilised ootused

Võrdleva valijakäitumise uuringute tulemused näitavad juba pikemat aega, et lääne demokraatlike ühiskondade kodanikud otsustavad poliitilistest protsessidest järjest enam kõrvale jääda. Inimesed tunnevad poliitika vastu vähem huvi, valimistel osaletakse üha vähem, kahaneb usaldus poliitikute ja riigiinstitutsioonide vastu (Huntington 1996; Coleman 1999; Franklin 2004; Mair 2005). Demokraatias mitteosalemine on kujunemas üleüldiseks nähtuseks enamikus arenenud demokraatlikes riikides.

Kui internet üheksakümnendate aastate alguses levima hakkas, lootsid paljud, et uus info- ja kommunikatsioonikanal pakub võimaluse poliitilise osaluse parandamiseks. Teised seevastu vaidlesid sellele vastu, põhjendades oma erimeelsust asjaoluga, et need, kes osalevad poliitikas interneti kaudu, on juba poliitikasse kaasatud ka tavapärasel, internetiga mitteseotud viisil. Sellist protsessi selgitavad digitaalse lõhe ja internetipõhise poliitilise osaluse teooriad. Nimelt, kuigi lääne demokraatlikud riigid on suutnud vähendada lõhet nende vahel, kellel on juurdepääs ja oskused tehnoloogia kasutamiseks ning kellel need oskused puuduvad, on kahe rühma vahelised erinevused jäänud märkimisväärseks. Juurdepääsu info- ja kommunikatsioonitehnoloogia-tele ning oskuse nendega ümber käia määravad jätkuvalt vanus, sugu ja haridus. Kuna valimisaktiivsus on traditsiooniliselt kõige madalam just noorte hulgas, oleks loogiline arvata, et e-valimised mõjutaksid eeskätt just seda poliitiliselt apaatset rühma.

Empiirilised tõendid räägivad paraku selle vastu. Kui e-valimised võeti katseprojektina kasutusele Šveitsis, Hollandis, Ameerika Ühendriikides Floridas või Inglismaal, siis sai üsna kiiresti selgeks, et e-valimiste mõju noorte mobiliseerimisele on väike (Alvarez ja Nagler 2000; Norris 2003; Gerlach ja Gasser 2009).

E-valimiste piiratud efekti valijate mobiliseerimisele seletatakse teooriatega, mis opereerivad digitaalse ja poliitilise kihistumise piirimail. Peamine argument on asjaolu, et internetipõhine poliitiline osalus tugineb suures osas nendele inimestele, kes nii või teisiti on juba poliitilisse ellu kaasatud, ja seeläbi lihtsalt peegeldab konventsionaalse poliitilise osaluse mustreid (Alvarez ja Nagler 2000; van Dijk 2000, 2005; Margolis ja Resnick 2000; Putnam 2000; Wilhelm 2000). Ebavõrdsus näib jätkuvalt olevat tekitatud sotsioökonomilise staatuse ja hariduse kaudu. See omakorda põhjustab asjaolu, et internetipõhised poliitilised lahendused esindavad eeskätt domineeriva eliidi huve ning need, kes on niigi vähem kaasatud, jäävad veelgi enam kõrvale (Mossberger *et al.* 2003).

„Internet on kaugel laiema avalikkuse poliitilisest mobiliseerimisest ning võib hoopis suurendada lõhet poliitiliselt aktiivsete ja ükskõiksete inimeste vahel /---/ Kuid on väga raske näha, kuidas internet iseenesest saab ulatuda nendeni, kes ei ole poliitiliselt kaasatud.” (Norris 2001: 231)

Viimastel aastatel on teadlased hakanud siiski taas kahtlema selles, et internetil mobiliseeriv mõju täielikult puudub. E-valimiste ning valijakompasside uuringud on leidnud väikeseid, kuid järjepidevaid tõendeid, et tehnoloogia ikkagi suudab suurendada poliitilist osalust rühmades, kes tavapäraselt poliitikas ei osale. Alvarez *et al.* (2009) näitavad, et ligikaudu kümmekond protsenti Eesti e-valijatest ei oleks osalenud valimistel, kui e-valimisi ei oleks olnud. Samalaadne tulemus on välja tulnud enam-vähem kõigi valimiste kontekstis, kus e-valimisi on Eestis senini kasutatud (Trechsel *et al.* 2010). Samaväärne proportsioon Hollandi valijakompassi Stembijzer kasutajatest on väitnud, et nende motivatsioon valimistel osaleda suurenes valijakompassi kasutamise järgselt (Boogers 2006). Kleinnijenhuis ja van Hoof

(2008) näitavad oma uuringus, et Hollandi erinevate valijakompasside kasutajate hulgast need valijad, kes esmalt kahtlesid oma poliitilises valikus, suutsid kummatigi langetada otsuse, millise erakonna poolt hääletada, mis omakorda toob eeldatavasti kaasa suurema osalemise valimistel.

Need tõendid näitavad selgelt, et ehkki need efektid on väikesed, on nad siiski olemas ning et neid ei tohiks ignoreerida. Kui nii, siis tekib loogiline küsimus: kes on need, kes mobiliseeritakse ning millise mehhanismi alusel see toimib?

Domineeriv teoreetiline argument väidab siiani, et kui internetipõhised poliitilised rakendused üleüldse kedagi mõjutavad, siis on need eeskätt noored, kõrgema sotsioökonomilise taustaga, kõrgema haridustaseme ning positiivse suhtumisega poliitikasse ja kodanikukohustustesse ehk teisisõnu need, kes on peamised info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate (Norris 2001; Mossberger *et al.* 2003) või e-valimiste kasutajad niikuinii (Alvarez ja Nagler 2000; Solop 2001; Kersting ja Baldersheim 2004).

Samas on erinevate uuringute tulemused näidanud, et e-hääletamist kasutavad mõnevõrra aktiivsemalt just nooremad kodanikud. Siinkohal on oluline märgata vahet noortel, kes on poliitiliselt kaasatud ja kasutavad e-valimisi niikuinii, ning noortel, kes ei ole poliitiliselt kaasatud, kes tavaliselt valimistel ei osale, kuid keda e-valimised saaksid potentsiaalselt mobiliseerida. Kuna noored on kõige avatumad tehnoloogia kasutamisele ning kuna sama rühma hulgas on traditsiooniline valimisaktiivsus kõige väiksem (Franklin 2004; Wattenberg 2008), tekibki ootus, et just noored peaksid olema need, keda e-hääletus kõige otsesemalt mõjutama peaks (Norris 2003; Kersting ja Baldersheim 2004; Alvarez *et al.* 2009).

Vaadates e-valimistel osalenute vanuselist profiili, on selge, et nooremad valijad kasutasid võimalust e-hääletada. Selle tulemuse põhjal võib järeldada, et e-hääletamine mõjutab kõige

rohkem just nooremaid valijaid valimistel osalema. Interneti-hääletamine näib mobiliseerivat nooremaid, kes on üldjuhul vähem esindatud valijate hulgas, samas kui vanemad hääletajad jäävad sellest kõrvale (Trechsel *et al.* 2007).

Pudelikaela mehhanism

Olemasolev teooria näib pakkuvat võimalusi nii optimismiks, et tehnoloogia võib siiski kaasata poliitikast vähem huvitatuid, kui ka pessimismiks, et tehnoloogia ainuüksi peegeldab konventsionaalse poliitilise osaluse ebavõrdsust. Selleks, et tuua sellesse teoreetilisse vaidlusesse selgust, tuleb rõhutada ühte probleemi, millest siiani tehtud uuringud on üle vaadanud. Nimelt, teadlased on siiani liigitanud tehnoloogia *kasutamise* ja *mõju* ühte kategooriasse. Käesoleva peatüki eesmärk on näidata, et kui need kaks nähtust eraldada nii kontseptuaalselt kui ka empiiriliselt, on võimalik nihutada debatti e-valimiste mõjude hindamisel uues suunas.

Täpsemalt, kui senine kirjandus paneb kasutamise ja mõju ühte potti, siis tegelikult on sisuliselt tegemist kahe erineva nähtusega. Loomulikult, mõju eeldab kasutamist, kuid see ei pea ilmtingimata kaasa tooma mõju tõenäosusele, et keegi osaleb valimistel. Näiteks argument, et nooremad on aktiivsemad e-valimiste kasutajad, kuna neil on selleks vajalikud ressursid ja oskused, võib olla tõsi, kuid see ei tähenda, et e-valimised avaldaks mõju samas sotsiodemograafilises rühmas. Mõju võib tekkida kas tänu sellele, et rakendus on lihtsalt olemas, või kogemusest selle kasutamisel. Kuigi tüüpiline e-hääletaja võib olla mõjutatud mõlemast (kogemusest ja kasutamisest), on pudelikaela efekti keskne argument, et mõju väheneb, kui kasutamise tõenäosus suureneb. Seega, kui üldse mobiliseerimise efekte oodata, siis peaksid need tekkima eeskätt just kodanike hulgas,

kes suure tõenäosusega e-valimisi üldse ei kasuta. Ning vastupidi, mõju on väikseim tüüpiliste e-valijate hulgas.

Püüdke endale ette kujutada valijat, kes on huvitatud poliitikast, osaleb valimistel, räägib poliitikast sõprade ja tuttavatega. Tehnoloogia kontekstis on ta vilunud arvuti- ja internetikasutaja ning kasutab neid iga päev. Kuid kuna tehnoloogia on sügavalt juurdunud tema ellu, ei pööra ta sellele tavapäraselt suurt tähelepanu. Tehnika on tema jaoks eeskätt vahend ja mitte eesmärk omaette.

Samuti mõelge teise valija peale, kes on tunduvalt vähem kogenud arvutikasutaja, ta ei osale poliitikas, valimas on käinud väga harva ning tema huvid ei ole poliitikaga üldse seotud. Tehnoloogia kontekstis ta küll teab, mis on arvuti ja internet, kuid kasutab neid üliharva. Siiski, kui ta mingil põhjusel peaks seda tegema, leiab ta mingil põhjusel, et tehnoloogia on huvitav ja kütkestav. Tema jaoks on tehnoloogia kasutamine stimuleeriv ning e-valimistega kokku puutudes on ta valmis valimistel osalema, kuid peamiselt tehnoloogia ning mitte oma sisemise veendumuse tõttu.

Mõlemad valijad on positiivselt mõjutatud e-valimiste olemasolust, kuigi mõju magnituud on kardinaalselt erinev. Kui esimene valija märkab, et e-valimised on mugav ja lihtne viis hääletamiseks, siis see on tema jaoks positiivne kogemus ja ta jätkab selle kasutamist tulevikus. Selles tähenduses e-valimised tõesti vähendavad nn valimiskulusid (Norris 2003). Kui teisel valijal seevastu tekib huvi poliitika vastu, kuna ta näeb, kui lihtne on valimistel osaleda, siis võib ka see mõjutada teda valimistel osalema. Kuid efekt esimesele valijatüübile on tunduvalt pealiskaudsem kui teisele, sest viimase jaoks on tegemist tõelise uuendusega, samal ajal kui esimesele on see lihtsalt seniste argipraktikate ulatuse suurendamine. Seega on e-valimiste

mõju sõltuv algsest motivatsioonist, mis põhjustab e-valimiste kasutamist.

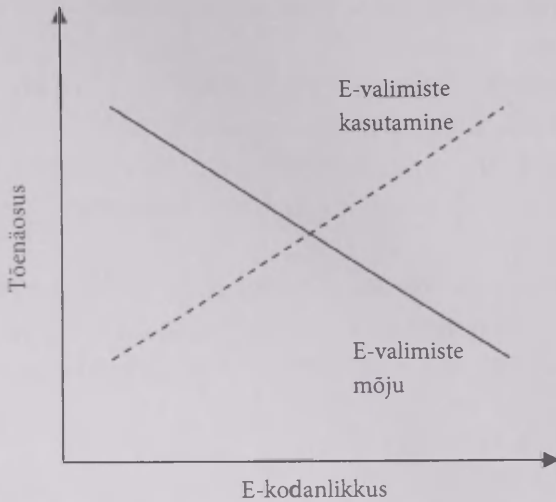
Kokkuvõttes, kuna teine valijatüüp on väga ebatõenäoline internetivalija, kuid juhul kui ta suudab siiski kuidagi e-hääletuseni jõuda, siis on selle mobiliseeriv mõju temale väga suur. Ning vastupidi, tüüpiliste e-hääletajate hulgas peaks mõju olema üsna väike.

Sarnased pudelikaela mehhanismid ei ole riigiteadustes uued. Neid on poliitilise kommunikatsiooni ja valimiseelistuste kontekstides kirjeldanud varem ka näiteks Lazarsfeld *et al.* (1944) ja Zaller (1992).

„Inimesed, kes kuulasid ja lugesid kõige rohkem, mitte ainult ei kuulanud ja lugenud oma valimiseelistustele vastavat propagandat, vaid näisid olevat ka kõige tõrjuvamad oma suhtumise muutumise koha pealt tulenevalt tugevatest varasematest eelistustest. Ning inimesed, kes olid muutusele kõige avatumad – need, kelleni kampaaniajuhid soovisid kõige enam jõuda –, lugesid ja kuulasid kõige vähem. Need teineteisega seotud nähtused esindavad hoiakute muutuse pudelikaela.” (Lazarsfeld *et al.* 1944: 95).

Selles peatükis testitakse 2011. aasta Riigikogu valimiste kontekstis järgmist hüpoteesi: tunnused, mis põhjustavad e-valimiste kasutamist (kokkuvõtvalt e-kodanlikkus²) on vastupidiselt seotud e-valimiste mõjuga. Teisisõnu, suurenev e-kodanlikkus suurendab e-valimiste kasutamise tõenäosust, kuid vähendab tõenäosust, et see avaldab mõju uute valijate mobiliseerimisele. Joonis 1 visualiseerib pudelikaela hüpoteesi.

² E-kodanlikkuse mõiste defineeritakse täpsemalt peatüki järgnevides osades, kuid etteruttavalt võib öelda, et tegemist on latentse tunnusega, mis suurendab e-valimiste kasutamise tõenäosust. Eeskätt mõeldakse siin sellist sotsiodemograafilist rühma, kes on kõige tõenäolisemad internetikasutajad ning kes on samaaegselt huvitatud poliitikast.



Joonis 1. Pudelikaela efekt

Kontekst ja andmed

Käesolevas peatükis testitakse e-valimiste piiratud mõju valimisaktiivsusele 2011. aasta parlamendivalimiste kontekstis. Need olid Eesti kuuendad parlamendivalimised alates iseseisvuse taastamisest ning teised parlamendivalimised, kus oli võimalik kasutada e-hääletust. E-valimistel osales 15,4% valimisealistest elanikkonnast (913 346). Kokku osales valimistel 580 264 inimest, mis teeb valimisaktiivsuseks 63,5%.

Alates esimesest üleriigilisest ja juriidiliselt siduvast e-hääletusest 2005. aastal on Euroopa Ülikooli Instituut (Firenze, Itaalia) koos Euroopa Nõukogu (Strasbourg, Prantsusmaa) ning Vabariigi Valimiskomisjoniga (Tallinn, Eesti) kogunud andmeid Eesti e-valimiste sotsiodemograafiliste ja poliitiliste tegurite kohta. Küsitluse aluseks oleva valimi iseärasuseks on asjaolu, et kuna esimestel e-valimistel osales väga väike hulk inimesi, siis koostati valim, pidades silmas e-valijate ebaproportsionaalselt

väikest hulka. Nimelt kasutati lahendusena tehnikat, kus valimisse seati piiranguid kolme valijatüübi kohta, nii et lõplikus valimis esineks üks kolmandik tavahääletajaid, üks kolmandik mittehääletajaid ning üks kolmandik e-hääletajaid. Valimi kogusuurus on 1000. Sellist tehnikat on kasutatud kõigi viie valimise puhul, et tagada küsitluste metoodiline kooskõla. Käesolevas peatükis kasutan ma selle andmekogumisprojekti viimase laine andmeid, mis on kogutud 2011. aasta märtsis toimunud parlamendivalimiste järgselt.

Kuna e-valimistel osalenute proportsioon on populatsioonis tegelikult väiksem kui valimis, siis on valim järelstratiftseeritud, et viia see kooskõlla populatsiooni parameetritega. Siiski tuleb mainida, et alljärgneva statistilise analüüsi tulemused ei muutu oluliselt sõltuvalt järelstratifikatsiooni kasutamisest või mittekasutamisest.

Tunnuste operatsionaliseerimine

E-valimiste kasutamise ja mõju hindamiseks tuleb esmalt lahutada kasutamine ja mõju eraldi mõõdetavateks komponentideks. Need komponendid moodustavad alljärgnevas analüüsis kaks eraldi seisvat sõltuvat tunnust. E-valimiste kasutamise mõõtmine on lihtne. Kuna küsitluse valim on kokku pandud valimiskäitumise järgi, siis on võimalik identifitseerida e-valijad, traditsioonilisel teel hääletanud ning valimistest kõrvalejäänud inimesed. Antud peatükis on minu huvi uurida e-valijate tunnuseid võrreldes tavahääletajatega ning näidata, millisel määral e-valijad teistest erinevad. Seetõttu olen kodeerinud esimese sõltuva tunnuse üheks, kui tegemist on e-hääletajatega (335 respondent), ja nulliks, kui tegemist on traditsioonilisel teel hääletanutega (333 respondent). Antud juhul ei võta mudel arvesse mittehääletanuid ning need vastajad on mudelist välja jäetud.

Seega käib alljärgnev võrdlus e-hääletanute ning tavahääletanute vahel ning võrdlusi mittehääletanutega teha ei saa.

Teine sõltuv tunnus on e-valimiste mõju. Selle kodeerimiseks kasutan järgnevat küsimust: juhul kui Teil poleks olnud võimalik e-hääletada, kas Te oleksite jätnud hääletamata? Vastusekategoriad „jah, kindlasti oleksin jätnud hääletamata” ning „pigem oleksin jätnud hääletamata” on kodeeritud üheks, võttes kokku need inimesed, kes selle enesekohase hinnangu järgi ei oleks valimistel osalenud ilma e-hääletuseta ning kelle kohta on võimalik öelda, et nad tajusid e-valimiste mobiliseerivat mõju. Kategoriad „oleksin hääletanud ka ilma e-valimisteta” ning „pigem oleksin hääletanud ilma e-valimisteta” on kodeeritud nulliks, võttes kokku inimesed, kes oleksid osalenud valimistel ka siis, kui e-valimisi poleks olnud.

Sõltumatute sotsiodemograafiliste tunnustena on defineeritud vanus (18–96 aastat), sugu, haridus (põhi-, keske-/kõrgharidus), leibkonna sissetulek (vähem kui 200 eurot kuus – rohkem kui 2000 eurot kuus). Järgmisena lisan mudelisse enesekohase hinnangu arvutikasutusoskusest (5 kategooriat alates „oskused puuduvad” kuni „oskused on väga head”) ning usalduse e-valimiste süsteemi vastu (4 kategooriat skaalal „usaldan täiesti” kuni „ei usalda üldse”). Viimase tunnuseks lisan indikaatori selle kohta, mitmetel viimastel valimistel on vastaja osalenud.

Mudeli määratlus

Kuna mõlemad sõltuvad tunnused on binaarsed (1 – e-hääletaja, 0 – tavahääletaja; 1 – mobiliseeritud valima, 0 – oleks niikuinii valima läinud), kasutan analüüsis logistilist regressioonimudelit – täpsemalt selle probit vormi. Tabelis 1 on esitatud kaks mudelit üksteise kõrval. Selle eesmärk on testida,

kas e-valimistel osalemisega seotud tegurid on vastupidiselt seotud e-valimiste mõjuga individuaaltaseme valimisaktiivsusele. Kuna probit- mudeli regressioonikoefitsiente on raske interpreteerida, eelistan esitleda keskmiseid marginaalefekte. Nende tõlgendamine on lihtne. Näiteks vanuse marginaalefekt $-24,2$ tähendab seda, et liikudes vanuse tunnuse kõige väiksemast väärtusest (milleks on 18) kõige suurema väärtuseni (milleks on 96), siis e-valimiste kasutamise tõenäosus väheneb $24,2$ protsendipunkti võrra, hoides sealjuures kõiki teisi tunnuseid nende keskväärtuse juures. Selliselt on võimalik hõlpsalt ja tähenduslikult tõlgendada kõiki sõltumatute tunnuste efekte.

Tulemused

Tabelis 1 on ära toodud kaks mudelit. Neist esimene selgitab sõltumatute tunnuste seost e-valimistest osavõtuga ja teine e-valimiste mõjuga valimisaktiivsusele. Enne tulemuste sisulist tõlgendamist hindame kõigepealt mudeli üldiseid parameetreid. Esiteks, kõrge pseudo- R^2 mõlema mudeli puhul (vastavalt $0,40$ ja $0,26$) kinnitab, et mudel on suhteliselt hea seletusvõimega. Kuna pseudo- R^2 on võimalik tõlgendada suhteliselt ambivalentset, siis täpsema indikatsiooni mudeli seletusvõime kohta annab korrektselt ennustatud juhtumite arv. Selle arvutamiseks olen mudeli parameetreid arvesse võttes ennustanud igale juhtumile tõenäosuse (nullist üheni), mille järgi on võimalik hinnata, kas vastavalt mudeli ennustusvõimele vastav respondent (1) osaleb e-valimistel või (2) osaleb valimistel tänu e-valimiste olemasolule. Korrektselt identifitseeritud juhtumite arvud on veelgi suuremad (mudeli kohaselt 61 ja 44 protsenti) ning kinnitavad, et mudelil on piisav seletusjõud, et jätkata tulemuste sisulist tõlgendamist.

Tabel 1. E-valimiste kasutamise ja mõjuga seotud tegurid

	Mudel 1	Mudel 2
Tunnused	1 – e-hääletaja 0 – tavahääletaja	1 – ei oleks osalenud 0 – oleks osalenud
Vanus	-24,24** (12,36)	0,61 (0,76)
Mees	9,30*** (3,51)	-0,05 (0,22)
Haridus	18,45** (7,68)	-0,16 (0,37)
Sissetulek	51,82*** (16,05)	-0,61 (0,78)
Eesti keel	3,16 (5,48)	-0,20 (0,38)
Arvutikasutusoskus	12,67 (8,99)	-0,34 (0,57)
Usaldus e-valimiste vastu	44,86*** (5,71)	-0,22 (0,50)
Osalus varasematel valimistel	-3,26 (11,72)	-3,33*** (0,53)
Konstant	-2,58*** (0,49)	2,37*** (0,88)
N	482	280
Pseudo R2	0,40	0,26
Korrektsest klassifitseeritud	61,19%	43,75%

Keskmiised marginaalefektid; standardvead sulgudes.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

E-valimistest osavõtt

Esmalt vaatleme sõltumatute muutujate seost e-valimiste kasutamisega. Vanuse osas näeme, et viies vanuse miinimumväärtusest (18) maksimumväärtuseni (96), siis kahaneb tõenäosus e-valimistel osaleda 24 protsenti. Teisisõnu, e-valimistest osavõtmine on tõenäolisem noorte hääletajate hulgas. Samuti on näha, et e-valimistel osalemine on tõenäolisem meeste ning kõrgema haridustasemega kodanike seas. Kõige suuremat ennustusjõudu aga omab sissetulek, mis näitab tugevat ja positiivset seost e-valimistest osavõtmisega. Eestlaste seas on e-valimistest osavõtmine mõnevõrra tõenäolisem kui muukeelsete hulgas (seda tulemust tuleks siiski hoiduda rõhutamast, sest seos ei ole statistiliselt oluline). Mis puudutab inimeste arvutikasutusoskust, siis seos ei ole statistiliselt usaldusväärne. Usaldus e-valimiste süsteemi vastu seevastu on oluline ja tugeva ennustusjõuga tunnus, mis näitab, et e-valimiste süsteemi usaldavate inimeste hulgas on e-valimistest osavõtu tõenäosus 45 protsenti kõrgem kui nende seas, kes ei usalda e-valimiste süsteemi. Viimaks, osalus varasematel valimistel on statistiliselt ebausaldusväärne ning selle seost sõltuva tunnusega on seetõttu raske hinnata.

E-valimistest osavõttu selgitavad tunnused on kooskõlas teoreetiliste eeldustega. Näeme, et tõenäolisemad e-valijad on noored mehed, kellel on kõrgem haridustase ja suurem sissetulek ning kes usaldavad e-valimiste süsteemi. Teiste tunnuste seos e-valimistest osavõtuga on ebausaldusväärne ning nende detailsem tõlgendamine konventsionaalse statistilise metoodika kohaselt ebaõige. Siiski soovin ma toonitada kahte sisuliselt olulist tunnust mudelis 1. Need on keel ning arvutikasutusoskus. Kuigi need tunnused ei ole 95 protsendi usaldusväärsusnivoool olulised, tasub meelde jätta, et nad on mõlemad positiivselt seotud e-valimistest osavõtuga. Põhjuse juurde, miks ma need eraldi välja toon, tulen tagasi mõne aja pärast.

E-valimiste mõju valimisaktiivsusele

Hinnates mudelis 2 toodud tunnuste seoseid e-valimiste mõjuga (respondendid, kes väitsid, et nad ei oleks valimas käinud, kui neil poleks olnud võimalust e-hääletada), märkame kohe, et ainult üks tunnus – varasem osalus valimistel – on statistiliselt oluline. Tulemus näitab, et varasem osalus valimistel on negatiivselt seotud e-valimiste mõjuga. Teisisõnu, e-valimiste mobiliseeriv mõju on suurem nende hulgas, kes tavapäraselt ei osale valimistel. Kuigi see tunnus on statistiliselt oluline, on see efekt praktilises tähenduses küllalt nõrk (vaid 3 protsenti tõenäosuse kontekstis). Kas see tähendab, et pudelikaela tees ei leia antud andmestiku põhjal kinnitust? Pigem siiski mitte.

Meenutagem, et teoreetiliste ootuste järgi peaks e-valimiste mõju avanema sama sotsiodemograafilise rühma peal, kelle hulgas on ka e-valimiste kasutamine kõige tõenäolisem. See tähendab, et kui me eelmises osas nägime, et e-valimistest osavõtmine on kõige tõenäolisem noorte meeste hulgas, kellel on kõrgem haridustase ning kes usaldavad e-valimiste süsteemi, siis teooria järgi peaksime nägema, et e-valimiste mõju avalduks sama rühma peal. Seega null-hüpotees, mille vastu me seda väidet testime, väidab, et see seos puudub. Mudelist 2 on näha, et just nimelt null-hüpotees leiabki kinnitust, sest vastasel juhul oleksid tunnustevahelised seosed samasuunalised ning statistiliselt olulised. Kuna nad seda ei ole, siis mudeli 2 tulemused valideerivad nullhüpoteesi ning kinnitavad, et e-valimiste mõju ei esine kindlasti selliste inimeste hulgas, kes on kõige tõenäolisemad seda kasutama.

Veelgi enam, kui vaadelda tunnuste seoste suunda kahe sõltuva tunnusega mõlemas mudelis, siis märkame, et pea-aegu kõik tunnused on nendega seotud vastassuunaliselt. E-valimistest osavõtt on tõenäoline nooremate meeste hulgas, kes on kõrgemalt haritud, suurema sissetulekuga, räägivad eesti

keelt, on parema arvutikasutusoskusega ning usaldavad e-valimiste süsteemi. Samas kui need, kes poleks valimistel osalenud ilma e-valimiste olemasoluta on vanemad, naissoost, vähem haritud, väiksema sissetulekuga, muukeelsed, vähesema arvutikasutusoskusega ning väiksema usaldusega e-valimiste süsteemi vastu. Viimase mudeli puhul ei ole need tunnused küll statistiliselt olulised, kuid mõlemas mudelis esinevate seoste struktuuriline vastassuunalisus annab piisavalt põhjust spekuloida, et tegemist on süsteemse ning mitte juhusliku mustriga. Näiteks teise mudeli statistiliselt mitteolulised seosed võivad olla tingitud müra, mille annavad vaid 280 juhtumi heterogeensus. Hüpotetiliselt võib mõelda, et valimi suurendamine praeguselt 280 juhtumilt näiteks 500-le võiks anda ka statistiliselt olulisi tulemusi. Et mudeli statistilist jõudu pole võimalik kunstlikult suurendada, jääb see hetkel vaid mõtteharjutuseks. Siiski on võimalik välja pakkuda üks analüütiline samm, mis annaks täiendava kindluse pudelikaela mehhanismi kohta isegi olemasolevas andmestikus.

Latentne tunnus: e-kodanlikkus

Kui vaadelda tähelepanelikult sõltumatuid tunnuseid mudelites 1 ja 2 ning analüüsida nende seoseid e-valimistest osavõtuga, siis näeme, et need tunnused kirjeldavad tüüpilist e-kodanikku: see on noorem inimene, kes osaleb aktiivselt valimistel, kasutab info- ja kommunikatsioonitehnoloogilisi lahendusi, räägib eesti keelt ning usaldab tehnoloogiat. Teooria järgi on see rühm nn õigel pool digitaalset lõhet selles tähenduses, et need on ressursirikkad kodanikud, kes on kaasatud ühiskonna ja poliitilistesse protsessidesse ning oskavad ära kasutada tehnoloogia pakutavaid võimalusi. Kui nii, siis need samad tunnused peaksid kokku moodustama ühe latentse dimensiooni, mis

identifitseerib tüüpilise e-kodaniku. Kontseptuaalselt on selline eeldus võimalik. Kas seda toetab ka käesolev andmestik, on empiiriline küsimus, millele on võimalik leida vastus. Kui selline dimensioon on võimalik leida, siis saame ka testida selle seost mõlema huvipakkuva sõltuva muutujaga. Miks on üks latentne tunnus parem kui seni esitletud mudelid? Põhjus seisneb selles, et teise mudeli puhul on selle statistiline jõud küllaltki väike ning järeldusi saab teha vaid n -ö nulltulemuse põhjal. Kui need eraldiseisvad tunnused moodustavad kokku ühe sünkroonselt toimiva latentse e-kodanlikkust kandva tunnuse, siis on võimalik, et kahe mudeli võrdlemine on statistiliselt efektiivsem.

Et teada saada, kas sõltumatud tunnused tabelis 1 moodustavad e-kodanlikkust kajastava latentse tunnuse, kasutan faktoranalüüsi valdkonda kuuluvat peakomponentide analüüsi. Sellise analüüsi puhul leitakse n tunnuste lineaarne kokkuvõte ning väljastatakse esimene peakomponent, mille kordajad määratakse nii, et peakomponendi dispersioon oleks suurim (Tooding 2007: 364). Edasised peakomponendid ei ole antud analüüsi puhul olulised, kuna meie eesmärk on leida kõige suurema seletusvõimega faktor, mis oleks seotud ülal kontseptualiseeritud e-kodanlikkusega. Peakomponentide analüüsi tulemusena näeme, et esimene peakomponent seletab 29 protsenti tunnuste koguvariatiivsusest ning selle *eigenvalue* võrreldes teise peakomponendiga on arvestatav (2,31 esimesel faktori ja 1,41 teisel; täpsemaks ülevaateks vt lisa 1, tabelid 3 ja 4). Kui vaadata, kuidas individuaalsed tunnused suhestuvad esimese peakomponendiga, siis näeme, et kõik tunnused töötavad ülal kontseptualiseeritud e-kodanlikkuse latentse dimensiooni kohaselt. Esimese faktoriga on seotud nooremad mehed, kellel on parem harrastuse ning suurem sissetulek. Nad räägivad eesti keelt, osalevad valimistel ning usaldavad e-valimiste süsteemi. Võrreldes esimese peakomponendi seoseid tabelis 1 toodud esimese

modeliga näeme, et see on üsna samalaadne seos ning on hästi võrreldav omadustega, mis selgitavad tüüpilist e-valijat. Sellest lähtuvalt saab piisava kindlusega väita, et esimene faktor kajastab e-kodanlikkust latentse omadusena ning et see faktor on sisuliselt tähenduslik ja tõlgendatav. Viimane samm e-kodanlikkuse tunnuse genereerimisel on esimese faktori põhjal igale respondendile vastava tõenäosuse genereerimine, mis näitab iga üksiku indiviidi skoori e-kodanlikkuse latentse tunnuse skaalal. Joonisel 2 lisas 1 on kujutatud valimi jagunemist individuaalsete e-kodanlikkuse skooride alusel.³

E-kodanlikkuse seos e-valimiste kasutamise ja mõjuga

Analüüsi viimane etapp on kasutada samasugust mudelite struktuuri nagu tabelis 1, kuid erinevate sõltumatute tunnuste asemel kasutame e-kodanlikkuse latentset tunnust kui lineaarset kokkuvõtet varem kasutatud tunnustest. Selle eesmärk on vaadelda, kas see latentne dimensioon toetab pudelikaela mehhanismi ning kas üksikute tunnuste kokkuvõtte ühe tunnuseksena lisab mudelile statistilist jõudu, mille abil saaks täiendavat empiirilist kindlust pudelikaela mehhanismi olemasolu kohta. Tulemused on ära toodud tabelis 2.

³ Alljärgnevas analüüsis on e-kodanlikkuse tunnuse ulatus kodeeritud nullist ülespoole.

Tabel 2. E-valimiste kasutamise ja mõjuga seotud tegurid

	Mudel 3	Mudel 4
Tunnused	1 – e-hääletaja 0 – tavahääletaja	1 – ei oleks osalenud 0 – oleks osalenud
E-kodanlikkus	25,16***	-5,14**
(latentne tunnus)	(1,62)	(2,54)
Konstant	-2.83***	-0.36
	(0.22)	(0.39)
N	482	280
Pseudo R ²	0,40	0,26
Korrektsealt klassifitseeritud	58,21%	43,75%

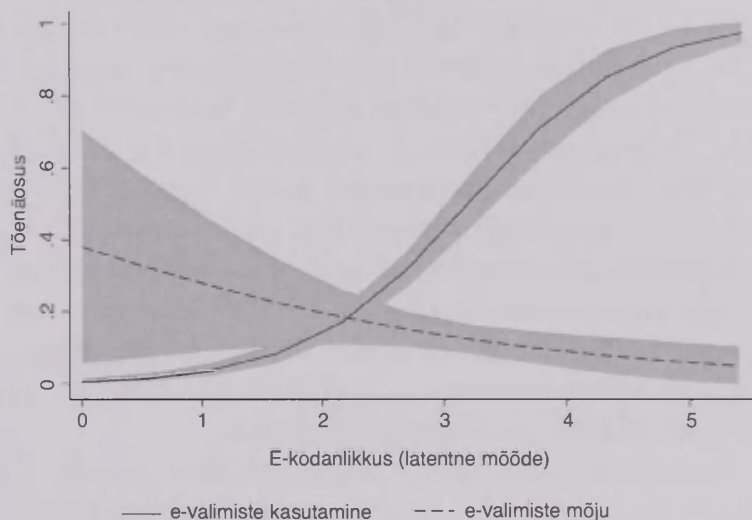
Keskmiised marginaalefektid; standardvead sulgudes.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Tulemused on pudelikaela mehhanismi suhtes veenvad. E-kodanlikkus on positiivselt seotud e-hääletamisest osavõtuga ning negatiivselt e-valimiste mõjuga valimisaktiivsusele. Täpsemalt väljendudes, e-valimistest osavõtmise tõenäosus suureneb 25 protsenti e-kodanlikkuse skaala äärmustes olevate inimeste puhul, s.t, e-valimistest osavõtmine on tunduvalt tõenäolisem tüüpiliste e-kodanike hulgas. Mudel 4 seevastu näitab, et kui nihutada e-kodanlikkuse tunnus tema miinimumväärtusest maksimumi, siis tõenäosus, et indiviid osaleb valimistel tänu e-hääletuse olemasolule, kahaneb viis protsenti. Tulemused on statistiliselt olulised ning mudelite seletusvõime vägagi arvestatav.

Joonis 2 illustreerib pudelikaela mehhanismi nn ennustatud tõenäosusskooride kaudu. Y-teljel on ära toodud n sündmuse tõenäosusnivoo (nullist üheni), X-teljel asetseb e-kodanlikkuse mõõde. Pidev joon näitab e-valimiste kasutamise tõenäosust sõltuvalt e-kodanlikkuse väärtustest ning katkendlik joon sama

suhet e-valimiste mõju tõenäosusega. Näeme, et tunnused, mis ennustavad e-valimistest osavõtmist, on vastassuunaliselt seotud e-valimiste mõjuga. Ehk teisisõnu – põhjus, miks e-valimised ei suuda tuua arvestatavat mõju valimisaktiivsusesse, seisneb asjaolus, et tema mõju on küll olemas, kuid see avaldub eelkõige nende inimeste hulgas, kes e-valimistest väga harva osa võtavad. Ning vastupidi, mõju on peaaegu nullilähedane tüüpilise e-valija puhul. Järgnevas diskussioonis võtame empiirilised tulemused lühidalt kokku ning paigutame need praktilisse konteksti.



Joonis 2. Pudelikaela efekt ehk miks e-valimised ei suurenda valimisaktiivsust

Diskussioon

Tavapärase arvamuse järgi oodatakse e-valimiste mõju eeskätt noorte valijate hulgas, kuna just noored on need, kes e-hääletavad. Sellise eelduse järgi peaks e-valimised mõjutama neid, kes on nende kõige tõenäolisemad kasutajad. Teisisõnu, varasemad uuringud on samastanud e-valimiste kasutamise ja mõju.

Käesoleva peatüki eesmärk oli näidata, et selline samastamine võib viia oluliste kontseptuaalsete ning empiiriliste probleemideni, sest need nähtused erinevad teineteisest ning on suures osas ka sõltumatud. Eraldades need kaks nähtust eraldiseivateks empiiriliselt mõõdetavateks komponentideks, näitas ülaltoodud analüüs, et kasutamine ja mõju on omavahel vastaspidiselt seotud. Need, kes on kõige tõenäolisemad e-valijad, ei ole mõjutatud e-valimiste poolt, kuna nad hääletaksid niikuinii. Samas kui need, kes on enam mõjutatud valima tulema tänu e-hääletuse olemasolule, on väga ebatõenäolised e-hääletamise kasutajad.

See on oluline empiiriline leid, kuna siiani on e-valimiste ja digitaalse osalusega tegelenud teoreetilised käsitlused piirnenud vaid tõdemusega, et e-valimised ei mõjuta valimisosalust, kuna neid kasutavad juba poliitiliselt kaasatud isikud. See on küll tõsi ning seda kinnitavad ka käesoleva peatüki empiirilised leiud, kuid varasematest töödest on täielikult puudu e-valimiste mõju ning arusaam, et e-valimistel on siiski võime mobiliseerida uusi valijaid. Veelgi olulisem leid on see, et e-valimiste mõju on kõige tugevam n-ö poliitiliselt perifeersete inimeste hulgas, kelleks on vanemad, väikese sissetuleku, madalama haridustaseme ning väiksema arvutikasutusoskusega kodanikud.

Nende empiiriliste leidude põhjal võib üsna veenvalt järeldada, et kui eesmärk on e-valimiste kaudu suurendada valimisaktiivsust, siis vastupidiselt tüüpilistele ootustele, et see peaks juhtuma noorte valijate hulgas, tuleks pigem panustada just sellele perifeersele sotsiodemograafilisele rühmale. Millised on need konkreetsed meetodid, kuidas selleni jõuda, ei ole selle töö teema, kuid on üsna kindlalt võimalik väita, et e-valimiste võimaluse kommunikeerimine ning sellele juurdepääsu lihtsustamine tooks suurema tasakaalustatuse e-valijate populatsiooni.

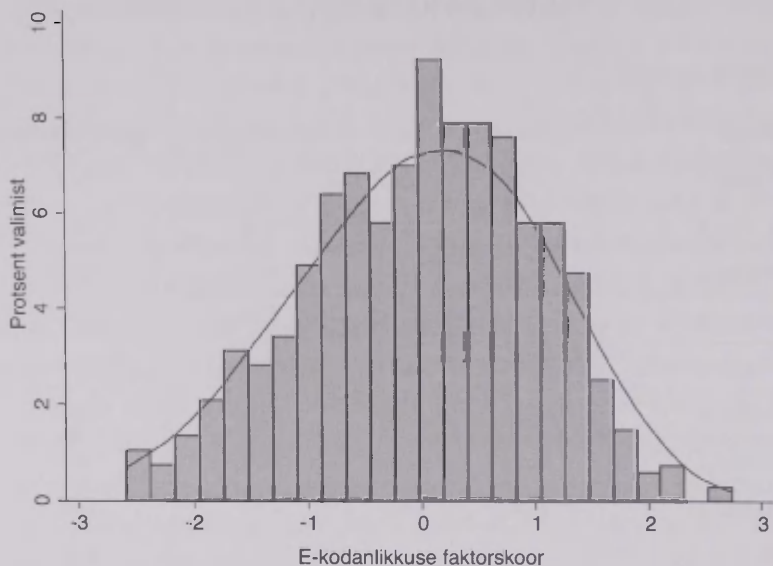
Lisa 1. Faktoranalüüsi tehniline ülevaade

Tabel 3. Faktorid

Faktor	Eigenvalue	Vahe	Proportsioon	Kumulatiivne
Faktor 1	2,31	0,89	0,29	0,29
Faktor 2	1,41	0,31	0,18	0,47
Faktor 3	1,10	0,17	0,14	0,60
Faktor 4	0,93	0,19	0,12	0,72
Faktor 5	0,74	0,11	0,09	0,81
Faktor 6	0,63	0,05	0,08	0,89
Faktor 7	0,58	0,28	0,07	0,96
Faktor 8	0,30	–	0,04	1,00
Juhtumeid				673
Leitud faktoreid				3
LR test				877,20***

Tabel 4. Faktorlaadungid

Tunnus	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Unikaalsus
Vanus	–0,69	0,51	0,10	0,25
Mees	0,20	–0,30	0,56	0,56
Haridus	0,48	0,41	–0,44	0,41
Sissetulek	0,63	0,14	0,12	0,57
Eesti keel	0,19	0,40	0,72	0,29
Arvutikasutusoskus	0,83	–0,17	–0,17	0,25
Osalus varasematel valimistel	0,08	0,81	–0,09	0,34
Usaldus e-valimiste süsteemi vastu	0,66	0,19	0,16	0,50



Joonis 3. E-kodanlikekuse faktorskoori jaotus

Kasutatud kirjandus

- Alvarez, R., Nagler, J. (2000). The Likely Consequences of Internet Voting for Political Representation. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 34: 1115.
- Alvarez, R., Hall, T., Trechsel, A. (2009). Internet Voting in Comparative Perspective: The Case of Estonia. – *Political Science and Politics*, 42(03): 497–505.
- Boogers, M. (2006). Enquête Bezoekers Stemwijzer. Kättesaadav aadressil http://www.publiek-politiek.nl/content/download/1976/10618/file/Enquête_bezoekers_Stemwijzer.pdf.
- Coleman, S. (1999). The New Media and Democratic Politics. – *New media & society*, 1(1): 67.
- Franklin, M. (2004). Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945. Cambridge University Press.

- Gerlach, J., Gasser, U. (2009). Three case studies from Switzerland: E-voting. Kättesaadav aadressil http://cyber.law.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/StaeuberGasser_SwissCases_PolCommunication.pdf.
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York.
- Kersting, N., Baldersheim, H. (2004). *Electronic Voting and Democracy: A Comparative Analysis*. Palgrave MacMillan.
- Kleinnijenhuis, J., van Hoof, A. (2008). The Influence of Internet Consultants. Paper presented in the conference: Voting Advice Applications (VAAs): between charlatanism and political science. Antwerpen, Belgium.
- Lazarsfeld, P., Berelson, B., Gaudet, H. (1944). *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York, Columbia University Press.
- Mair, P. (2005). *Democracy Beyond Parties*. Center for the Study of Democracy.
- Margolis, M., Resnick, D. (2000). *Politics as Usual: The Cyberspace "Revolution"*. Sage Publications, Inc.
- Mossberger, K., Tolbert, C., Stansbury, M. (2003). *Virtual Inequality: Beyond the Digital Divide*. Georgetown University Press.
- Norris, P. (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge University Press.
- Norris, P. (2003). Will New Technology Boost Turnout? Evaluating Experiments in E-Voting v. All-Postal Voting Facilities in UK Local Elections. Working Paper Series.
- Putnam, R. (2001). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster.
- Smets, K. (2010). A Widening Generational Divide? Assessing the Age Gap in Voter Turnout Between Younger and Older Citizens. Doktoritöö, European University Institute.
- Solop, F. (2002). Digital Democracy Comes of Age: Internet Voting and the 2000 Arizona Democratic Primary Election. – *Political Science and Politics*, 34(02): 289–293.
- Trechsel, A. H., Schwerdt, G., Breuer, F., Alvarez, R. M., Hall, T. (2007). Internet Voting in the March 2007 Parliamentary

- Elections in Estonia. Report to the Council of Europe. Kättesaadav aadressil http://www.vvk.ee/public/dok/CoE_and_NEC_Report_E-Voting_2007.pdf.
- Trechsel, A. H., Vassil, K., Alvarez, R. M., Hall, T., Schwerdt, G., Breuer, F. (2010). Internet Voting in Estonia. A Comparative Analysis of Four Elections since 2005. Report to the Council of Europe. Kättesaadav aadressil <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/15688?show=full>.
- Tooding, L.-M. (2007). Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- van Dijk, J. (2000). Widening Information Gaps and Policies of Prevention. *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*, lk 166–183.
- van Dijk, J. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Sage Publications, Inc.
- Vassil, K., Weber, T. (2011). A Bottleneck Model of E-voting. Why Technology Fails to Boost Turnout. – *New Media & Society*, 13(8): 1336–1354.
- Wattenberg, M. (2008). *Is Voting for Young People? With a Postscript on Citizen Engagement*. Pearson Longman.
- Wilhelm, A. (2000). *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*. Routledge.
- Zaller, J. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge University Press.

“Politica” Series (ed. Rein Toomla)

- *Estonian and Russia on the Threshold of 21st Century: Global, Regional and Bilateral Aspects*, ed. Kaido Jaanson and Karmo Tüür, Tartu 1999
- *Riigikogu Valimised 1999* (Elections of Estonian Parliament 1999), ed. Rein Toomla, Tartu 1999
- *Organizing Europe's Place in World Affairs: The European Union's Common Foreign and Security Policy*, ed. Eiki Berg, Tartu 2001
- *Presidendiramat*, ed. Rein Toomla, Tartu 2002
- *RSR 40. Rahvusvaheliste Suhete Ring 1963–2003. Mälestuste kogumik*, ed. Karmo Tüür, Tartu 2003
- *Riigikogu valimised 2003* (Elections of Estonian Parliament 2003), ed. Rein Toomla, Tartu 2003
- *Maailmast 2005* (Collection of articles about international relations), ed. Rein Toomla and Karmo Tüür, Tartu 2005
- *Russian Federation 2006. Short-term Prognosis*, ed. Karmo Tüür. Tartu 2006.
- *Maailmast 2008. RSR artiklite kogumik. Pühendatu RSR 45. aastapäevale*, ed. Andres Kasekamp, Rein Toomla, Karmo Tüür. Tartu 2008
- *Maailmast 2010. RSR artiklite kogumik. Pühendatud Kaido Jaansonile 70. sünnipäeval*, ed. Andres Kasekamp, Rein Toomla, Karmo Tüür. Tartu 2010
- *Russian Federation 2011. Short-term Prognosis*, ed. Karmo Tüür. Tartu 2011
- *Russian Federation 2012. Short-term Prognosis*, ed. Karmo Tüür. Tartu 2012



ISSN 1406-5525